

T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

OSMANLI TARİH ANLAYIŞINDA VAKANÜVİSLİK VE
VAKANÜVİS ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFENDİ'NİN
HAYATI

Hazırlayan
Dilaydan AYDIN

Danışman
Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2019
KAYSERİ

T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

OSMANLI TARİH ANLAYIŞINDA VAKANÜVİSLİK VE
VAKANÜVİS ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFENDİ'NİN
HAYATI
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Dilaydan AYDIN

Danışman
Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Mayıs 2019
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Dilaydan Aydın

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Osmanlı Tarih Anlayışında Vakanüvislik Ve Vakanüvis Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Hayatı adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Dilaydan AYDIN

Danışman

Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Tarih ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Doç. Dr. Gökhan BOLAT danışmanlığında Dilaydan AYDIN tarafından hazırlanan “Osmanlı Tarih Anlayışında Vakanüvislik Ve Vakanüvis Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Hayatı” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında **Yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

..10.....10.51..2019

(Tez savunma sınav tarihi yazılacaktır)

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Üye

: Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Üye

: Doç. Dr. Ayşe AYŞİN ERDOĞAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 27/05/2019 tarih ve 23 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda, memuriyet haline gelen vakanüvislik kurumu ortaya çıkmıştır. Bu kurumdan önce de Osmanlı Devleti'nde belli bir tarih anlayışı ve tarih yazımı bulunmaktaydı; fakat vakanüvislik ile günümüze birinci el kaynaklar daha sağlıklı şekilde ulaşmaktadır. Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi 1819'da vakanüvislik kurumunda göreve başlamıştır. Vakanüvislik dışında tıp dünyasında önemli yeri olan bir hekimdi. Yaşadığı süre boyunca hem tarih hemde tıp ile alakalı çok önemli eserler kaleme almıştır.

Bu çalışmada vakanüvislik kurumu, kendinden önceki tarih anlayışlarıyla birlikte derinlemesine ele alınmış, Şânizâde Mehmed Atâullah'ın hayatı ve tarihe katkısı incelenmiştir. İnceleme yapılırken çeşitli kaynaklardan yararlanmak ana hedefimiz olmuştur. Yapılacak çalışmalar, bilimsel metot olan “Klasik Tarama Metodu” ile gerçekleştirilmiş ve dijital ortama aktarılmıştır. Tezimizin konusu kapsamında yer alan belgeler için öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi taraması gerçekleştirilmiştir. Daha sonra konu ile alakalı tezler, kitaplar, makaleler, ansiklopediler vb. kaynakların taraması yapılmıştır. Erciyes Üniversitesi Kadir Has Kütüphanesi araştırmanın kaynak toplanması aşamasında sıkça kullanıldı. Tezimizin kapsamı içerisinde yer alan tez çalışmaları da YÖK'ün sitesinden indirilerek temin etmek suretiyle incelendi.

Araştırma girişten sonra dört ana bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin vakanüvislikten önceki tarih anlayışı ve tarih yazıcılığı dönemsel olarak ele alınmış ve tezimizin ana başlıklarından olan vakanüvislik kurumu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde “Vakanüvislik nedir? Ne zaman ortaya çıkmıştır?” gibi sorulara cevap verilmiştir. Aynı zamanda vakanüvislik yapan kişilerin listesi de bu bölümde belirtilmiştir. İkinci bölümde Şânizâde Mehmed Atâullah'ın yaşadığı yıllarda Osmanlı Devleti'nin durumu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Şânizâde Mehmed Atâullah'ın hayatı derinlemesine incelenmiş ve son bölüm olan dördüncü bölümde de eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmayı hazırlarken konu seçiminden itibaren ilgilerini ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Gökhan Bolat'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca desteklerini esirgemeyen, hayat boyunca her zaman yanımda olan annem Vesile Aydın'a, babam Saim Aydın'a ve kardeşlerime teşekkür ederim. Ayrıca Gökhan Tosun'a teşekkür ederim.

**OSMANLI TARİH ANLAYIŞINDA VAKANÜVİSLİK VE VAKANÜVİS
ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFENDİ’NİN HAYATI**

Dilaydan AYDIN

Erciyes Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans-2019

Tarih Anabilim Dalı

Doç. Dr. Gökhan BOLAT

ÖZET

Osmanlı Devleti’nde kuruluş yıllarından itibaren dönemi anlatacak eserler verilse de bu eserler ciddi anlamda tarih yazıcılığı var demek için yeterli değildir. Osmanlı Devleti’nde tarihçiliğin XVI. yüzyılda başladığını kaynaklarda görmek mümkündür. XVIII. yüzyıla gelindiğinde tarihçilik anlayışı yeni bakış açısı kazanmıştı. Bu dönemde devlet geleneksel tarih anlayışından uzaklaşıp, yaşanan olayları yazıya geçirmek için memurlar tayin etti ve bu memurlara vakanüvis adı verildi. Mustafa Naimâ Efendi’nin göreve getirilmesi ile başlayan vakanüvislik, son vakanüvis olan Abdurrahman Şeref Efendi’nin göreve getirilmesine kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti’ndeki tarihçilik anlayışını ve bu anlayış içerisinde vakanüvisliği ve II. Mahmud tarafından vakanüvislik görevine atanmış olan Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi’nin hayatı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı Tarih Yazıcılığı, Vakanüvis, Şânizâde Mehmed Atâullah.

**HISTORIOGRAPHISM AND HISTORIOGRAPHER IN THE OTTOMAN
HISTORY LIFE OF MASTER ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH**

Dilaydan AYDIN

University of Erciyes - Institute Of Social Sciences

Post Graduate-2019

Department of History

Associate Professor Gökhan BOLAT

ABSTRACT

However pieces to tell about the period from the years of establishment at Ottoman Empire are given, these pieces are not enough to say that it exists history recorder work. It is possible to see the historiography at Ottoman Empire starting in 16th century in the sources. When it came to the 18th century, the understanding of historiography had won a new perspective. In this period, the government assigned new officials to put the incidents down on paper by moving off the traditional history understanding and there officials were named as historiographer. Historiographism which began with the assignment of Master Mustafa Naimâ for the task, continued to the assignment of Master Abdurrahman Şeref who was the last historiographer.

In this essay, the understanding of historiography in Ottoman Empire, historiographism within this understanding and the life of Master Şânizâde Mehmed Atâullah who was assigned for the historiography task by Mahmut the 2nd are approached.

Key Words: The Ottoman Empire, Historiography in the Ottoman Empire, Vakanüvis, Şanizade Mehmed Atâullah.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
ONAY:	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XV-XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH ANLAYIŞI VE TARİH YAZICILIĞI

1.1. XV. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH ANLAYIŞI VE TARİH YAZICILIĞI	4
1.1.1. II. Murad Devrine Kadar Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı	4
1.1.2. II. Murad Devri Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı	5
1.1.3. Fatih Sultan Mehmed Devri Tarih Anlayışı Ve Tarih Yazıcılığı	7
1.1.4. II. Bâyezid Devri Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı	9
1.2. XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH ANLAYIŞI VE TARİH YAZICILIĞI	12
1.2.1. Yavuz Sultan Selim Devri Tarih Anlayışı Ve Tarih Yazıcılığı	12
1.2.2. Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı	13
1.3. XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH ANLAYIŞI VE TARİH YAZICILIĞI	17

1.4. OSMANLI TARİH ANLAYIŞINDA VAKANÜVİSLİK	21
1.4.1. Vakanüvislik Kurumu.....	21
1.4.2. İlk Vakanüvis Kimdir?.....	22
1.4.3. Vakanüvislerin Özellikleri	22
1.4.4. Vakanüvislerin Görevleri.....	23
1.4.5. Vakanüvislerin Karşılaştıkları Zorluklar.....	24
1.4.6. Vakanüvislerin Gelirleri.....	25
1.4.7. Vakanüvislerin Listesi.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH'IN YAŞADIĞI YILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU (1771-1826)

2.1. III. MUSTAFA DEVRİ (1757-1774).....	29
2.2. I. ABDÜLHAMİD DEVRİ (1774 – 1789).....	32
2.3. III. SELİM DEVRİ (1789 – 1807).....	36
2.4. IV. MUSTAFA DEVRİ (1807-1808).....	52
2.5. II. MAHMUD DEVRİ 1826'YA KADAR (1808-1839).....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH'IN HAYATI

3.1. ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH'IN HAYATI.....	74
3.1.1. İsmninin Manası, Doğum Yeri Ve Doğum Yılı.....	74
3.1.2. Ailesi.....	75
3.1.3. Eğitimi, Bildiği Yabancı Diller Ve Meslek Hayatı.....	76
3.1.4. Vakanüvisliği	79
3.1.5. Sürgüne Gönderilmesi Ve Vefatı	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH'IN ESERLERİ

4.1. TIP İLE İLGİLİ ESERLERİ.....	88
--	-----------

4.1.1. Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'i'l-Însân	89
4.1.2. Usûlü't-Tabî'a	92
4.1.3. Miyârü'l Etubbâ	93
4.1.4. Kânûnu'l-Cerrâhin.....	96
4.1.5. Mîzânü'l-Edviye	97
4.1.6. Rûhiyye Risâlesi.....	98
4.2. TARİH İLE İLGİLİ ESERLERİ.....	98
4.2.1. Tarih-i Şânizâde	98
4.3. EDEBİYAT İLE İLGİLİ ESERLERİ	106
4.3.1. Dîvân-ı Şânizâde	106
4.4. MATEMATİK İLE İLGİLİ ESERLERİ	108
4.4.1. Usûl-i Hisâb (Terceme-i Cedîde-i Usûl-i Ta'limiyye)	108
4.4.2. Cebr ve Mukâbele.....	108
4.4.3. Hendese	109
4.5. ASKERLİK İLE İLGİLİ ESERLERİ	109
4.5.1. Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân	109
4.5.2. Tanzîm-i Piyâdegân ve Süvâriyân	109
4.5.3. Kavânînü'l-Asâkiri'l-Cihâdiyye.....	109
4.5.4. Vesâyâ-nâme-i Seferiyye	110
4.6. COĞRAFYA İLE İLGİLİ ESERLERİ	112
4.6.1. Müfredât-ı Külliye Fi Sevâhilü'l-Bahriyye.....	112
SONUÇ	114
İNDEKS.....	118
KAYNAKÇA.....	121
EKLER	134
ÖZ GEÇMİŞ	151

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
FSM	: Fatih Sultan Mehmed
HAT.	: Hatt-ı Hümâyun
Haz.	: Hazırlayan
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.İ.B.F	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK:	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınlayan
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görev alan vakanüvisler.	27
Tablo 2: XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görev alan vakanüvisler.	27
Tablo 3: Tarih-i Şânizâde'nin kapsadığı konular.	103

GİRİŞ

İnsanoğlunda yaradılış gereği geçmişini merak etme, nereden geldiğini öğrenme duygusu vardır. Bu duygulara açıklık getirecek ve insanların sorularına cevap verebilecek olan da tarih bilimidir. *Tarih nedir?* sorusuna cevap aradığımızda, bulduğumuz sonucun kendi tutumumuzu yansıttığını görmekteyiz ve daha kapsamlı bir soruya yani içinde bulunduğumuz toplum üzerine ne düşündüğümüz sorusuna vereceğimiz cevabın bir noktasını oluşturmaktadır.¹ Tarih, çok basit bir biçimde geçmişin bilimi şeklinde açıklanmıştır. Fakat tarihi bu şekilde açıklamak eksik bir tanımlama olacaktır. Tarihin tanımını tek bir kalıba sığdırmak mümkün değildir. Tarihi Turner, tarihi geçmişten günümüze kadar ulaşan, günümüzde ortaya çıkan eleştirel ve yorumcu bir tutumla incelenen kalıntılar olarak tanımlamaktadır. Will Durant ve Ariel'in düşüncesine göre tarih basitçe yorumlanacak bir şey değildir. Geçmişte yaşanan olaylar hakkındaki, belgelerin ortaya koydukları bilgiler şeklinde tarif ederler.²

Tarih bilindiği gibi önceleri bir bilim dalı olmaktan daha çok basit bilgi seviyesinde bulunuyordu. Tarihiçilikte toplumların geçmişleri hakkında bilginin birbiri ile ilgisiz, bağlantısız şekilde ve vakalar arasında sebep sonuç ilişkileri üstünde durulmaksızın, aktarılması ile yetiniliyordu. Nakilci veya hikâyeci denilen bu tarz tarihiçiliğın masaldan ayrıldığı tek nokta, anlatılan olaylarda zaman ve yerin belirtilmesiydi. Bu anlayış hem Batı'da hem Doğu'da uzun süre boyunca devam etmiştir.³ Zamanla nakilci ve hikâyeci tarih anlayışı gelişerek yerini, zaman ve yer belirterek, sebep sonuç bağlantısı ile belgelere dayandırılan bir tarih anlayışına bırakarak günümüzdeki tarih anlayışını oluşturmuştur.

Osmanlı Beyliği, Kuzeıybatı Anadolu'da Bizans Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti sınırı içerisinde XIII. yüzyılın başlarında Osman Bey tarafından bir uç beyliği olarak kurulmuştur. Bizans Devleti ve diğer Türk beyliklerine karşı verdiği mücadelelerde elde ettiği başarılar sonucunda kazandığı topraklar ile sınırlarını kısa

¹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir* (Çev. Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 10-11.

² Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1995, s.1.

³ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi Ve Bizde Tarihiçilik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 18, S. 17-18, Mart 1962- Eylül 1963, s. 1.

sürede genişleten Osmanlı Beyliği'nin beylikten devlete giden yükselişi II. Mehmed'in İstanbul'u feth etmesi ile cihan devleti olma yolunda devam etti.⁴

Uzun süre devam eden bu yükseliş devrinin yerini ilerleyen zamanda duraklama dönemi aldı. Karlofça Antlaşması ile başlayan duraklama dönemini gerileme dönemi ve dağılma dönemi takip etti. 624 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti kendi geçmişini merak etmiş, geçmişi bilme eğilimi içinde tarih anlayışlarına ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren dönem olarak değişiklik gösterdiği gibi devletteki tarih yazımı anlayışı da zamanla değişmiştir.

Osmanlı tarihi, konu olarak Fransız İhtilâli neticesinde ortaya çıkan milliyetçilik fikirlerinin öncesine kadar tasvirici nitelik taşımaktadır. Fransız İhtilâli öncesinde tarih, diplomatik ve askeri alanlardaki gereksinimleri karşılamak için lüzumluydu ve diğer bilimlerle de hiç bir ilişkisi bulunmamaktaydı. Osmanlı tarih yazıcılığında XVI. ve XVII. yüzyılda rivayetçi tarih yaklaşımı çok belirgin şekilde görülmektedir.⁵ XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise devletteki batılaşmanın etkisiyle İslami tarih anlayışının yerine, Avrupa'nın tesiri çok fazla görülmeye başlar. Osmanlı tarihçiliği XIX. yüzyıla kadar devlet tarihi geleneği şeklinde gelişme ve ilerleme gösterir.⁶

Vakanüvis, Osmanlı Devleti'nde tarih yazmala görevlendirilmiş, devlet tarihçisine verilmiş bir unvandır. Vakanüvisler kendilerinden önce göreve tayin edilmiş olan kişilerin yazılarını değerlendirip ve bunun yanında kendi yaşadıkları zamana ait vakaları da ayrıca kayıt altına alırdı. Vakanüvislik kurumu XVIII. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. İlk defa vakanüvis olarak Mustafa Naimâ Efendi'nin göreve getirildiği bilinmektedir.⁷

Bu çalışmanın temel konusu olan Şânizâde Mehmed Atâullah da vakanüvistir. Şânizâde Mehmed Atâullah İstanbul'da varlıklı bir aile olan çocuğu olarak, Şânizâdelerin Ortaköy'deki yalısında 1771 yılında doğmuş ve orada büyümüştür. Şani Ahmed Dede'nin torunu olup, büyükbabası ise Mahmûdpaşa Mahkemesi Birinci Kâtibi

⁴ Necdet **Öztürk**, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine", Osmanlı Ansiklopedisi, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.257.

⁵ <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=383985> (Erişim Tarihi:01.02.2018-18:26)

⁶ Samet **Arıker**, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, Ekim 2015, s. 201

⁷ Halil **İnalçık** ve Bülent **Arı**, "Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Uluslararası Askerî Tarih Dergisi*, S. 87, 2007, s. 226 .

olan Hacı Mustafa Efendi'dir. Babası Mehmed Sadık Efendi ise ordu kadılarındandır. Mekke ve Medine'de kadılık, Süleymaniye Medresesinde de müderrislik yapmıştır. Anlaşıldığı üzere Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi kültürlü bir aileden gelmektedir.⁸

1819'da vakanüvisliğe atanan Şânizâde Atâullah Efendi, Batı dillerini oldukça iyi bilmekteydi. Kendisi aynı zamanda iyi bir hekim olduğu için yeni tıbbın esaslarının kurulmasında ve tıp terimlerine Türkçe karşılıklar bulunmasında büyük bir çaba göstermiştir. Bu bakımdan Şânizâde, Batı kaynaklarından büyük ölçüde faydalanan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹1825'de vakanüvis görevinden alınmasından çok geçmeden Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve tekkelerin kapatılması sırasında, Bektaşî olduğu gerekçesiyle Tire'ye¹⁰ sürgün edildi.¹¹ Tire'de 35 gün kalmış ve burada vefat etmiştir.

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nde vakanüvisliği derinlemesine incelemek ve Şânizâde Mehmed Atâullah'ın hayatına dair bilgileri en ince ayrıntısıyla vermektir. Yapılan bu çalışmada, daha önce konu ile alakalı olarak yayımlanmış olan tez, kitap, makale vb. gibi çeşitli çalışmalar bir bütün olarak değerlendirilmiş, elde edilen bilgiler yeni bilgiler ile yeniden yorumlanmıştır. Bunlar yapılırken tarih biliminin metodolojisinden faydalanılarak arşiv belgeleri vb. birinci elden kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bütün kesimlerce rahat bir şekilde anlaşılabilmesi için ana ve ara başlıklar oluşturulmuş, dipnotlarda da açıklayıcı ek bilgiler verilmiştir.

⁸ Ahmet Hulusi **Köker**, *ŞânizâdeAtâullah Efendi*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1989, s. 1.

⁹ Zeki **Arıkan**, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1584.

¹⁰ Günümüzde İzmir'in ilçesi.

¹¹ Adnan **Benk**, "ŞânizâdeAtâullah Efendi", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, C. 21, Milliyet Yayını, İstanbul 1986, s. 11001.

BİRİNCİ BÖLÜM

XV-XVIII. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH ANLAYIŞI VE TARİH YAZICILIĞI

1.1. XV. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH ANLAYIŞI VE TARİH YAZICILIĞI

1.1.1. II. Murad Devrine Kadar Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı

Kuzeybatı Anadolu'da kurulan Osmanlı Devleti hakkında bilgi içeren tarihi kaynaklar bu devletin kuruluşundan uzun yıllar sonra, yani XV. yüzyılın başlarından itibaren kaleme alınmaya başlanmıştır.¹²

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi hakkında başka milletler tarafından yazılmış tarih kitaplarında azda olsa bilgi bulunur. Bazı Bizans tarihçileri ile *İbn Batûta*, *İbn Said* ve *El Umarî (Ömerî)* isimli üç Arap seyyahı ve coğrafyacısının kitaplarında Osmanlılarla ilgili bazı bilgiler verilmektedir.¹³

Osmanlı tarih yazıcılığının başlangıcı XV. yüzyılın ilk yarısı ve II. Murad devri, olarak kabul edilmektedir. Ancak akıllara şu soru gelmektedir II. Murad devrine kadar Osmanlı Devleti'nde tarihi anlatan eserler yazılmamış mıdır? Elbette II. Murad devrinden öncede yazılmış eserler vardır, ama bu eserler günümüze kadar ulaşamamıştır. Âşıkpaşazâde 1413 yılında Geyve'de Yahşi Fakih'in evine misafir olduğunu ve orada Yahşi Fakih'a ait *Menâkıbnâme* isimli eserini yazılı olarak bulup okuduğunu söylemektedir. Âşıkpaşazâde'nin bu söylemi II. Murad devrinden öncede tarih eseri yazıldığına kanıtı olmuştur.¹⁴

Osmanlı tarihçiliğinin ilk örnekleri, XV. yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır. Bilinen ilk Osmanlı tarihi Yahşi Fakih'in *Menâkıbnamesi*'dir. Osman Bey'den Yıldırım

¹² Fahameddin **Başar**, "İlk Osmanlı Tarihçileri", Türkler Ansiklopedisi, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 409.

¹³ Erhan **Afyoncu**, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 691

¹⁴ Başar, s. 760.

Bâyezid'e kadar gelen zamanın olaylarını anlatan bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Yahşi Fakih başta *Âşıkpaşazâde Tarihi* olmak üzere daha sonra kaleme alınan eserler için kaynak olmuştur. Günümüze ulaşan en eski Osmanlı tarihi, Ahmedî'nin *İskendernâmesi*'dir. Manzum olan eserin Dâstân-ı Mülûk-ı Âli-i Osmân isimli son kısmı Osmanlı tarihine aittir.¹⁵

Ankara Savaşı'nda padişah Yıldırım Bâyezid'in esir düşmesi Osmanlı Devleti'nin hükümdarsız kalmasına sebep oldu. Bu olay neticesince Fetret Devri¹⁶ (1402-1413) adı verilen bir dönem başladı. Bu dönemde şehzâdeler arası taht kavgaları yaşandığı için bilimsel çalışmalara pek fazla yer verilemedi.

Fetret Devri'ne I. Mehmed son vermiştir. Tahta geçen yeni hükümdar devlette tekrar düzeni sağlamak ve merkezi otoriteyi güçlendirmek için çaba gösterdiğinden bilimsel konulara fazla yönelememiştir. Dolayısıyla I. Mehmed devrinde Osmanlı ilim literatürü listesinde yerini alacak fazla bir çalışma yapılamamıştır. Bu dönemde ansiklopedi tarzında olan eserlere ilgi gösterilmiş ve bazı eserler de Türkçeye çevrilmiştir.¹⁷

1.1.2. II. Murad Devri Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı

Osmanlı Devleti'nin II. Murad zamanında gücünü tekrardan toplaması ilim ve kültür hayatına yansımıştır. II. Murad'ın kuruluş devrinin tarihçiliğinde kuşkusuz önemli bir yeri vardır. Onun koruması ve özendirmesiyle özellikle Farsça ve Arapçadan çevrilen eserler vardır. İbn Bîbî'den, Yazıcıoğlu Ali'nin geniş eklemeler ile yazdığı *Târih-i Âl-i Selçuk* adlı eseri bunun çok iyi bir örneğidir. Bu eserin içerisinde Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından da söz edildiği görülmektedir.¹⁸

¹⁵ Ahmet Şimşek, *Tarih İçin Metodoloji*, Pegem Akademi Yayını, Ankara 2015, s.31-32.

¹⁶ Yıldırım Bâyezid'in Ankara Savaşı'ndan sonra esir düşmesi ile şehzâdelerin saltanat mücadelesi verdiği ve Osmanlı Devleti'nin iç karışıklık yaşadığı dönemdir bkz., Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2000, s.50-55., Ayrıca bkz., Hüseyin Nihal Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, MEB Basımevi, İstanbul 1970, s. 83-95

¹⁷ Necdet Öztürk ve Murat Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 29.

¹⁸ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.1, Bahar 2013, s. 272.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân¹⁹ ile Tarihî Takvimlerin yazımı yine bu devirde başlamış ve daha sonraki yıllarda da bu geleneğin devam ettiği görülmüştür. İslami dönem astronomisinin son örnekleri olan ve eski bir geleneğe sahiplik eden Tarihî Takvimler müneccim adı verilen kişiler tarafından hazırlanmaktadır. Hazırlanan bu takvimlerde önemli siyasî ve doğa olayları kronolojik olarak sıralanarak bir liste halinde verilirdi. Takvim düzenlemesinin en eskisi Yıldırım Bâyezid zamanından kalmış ve II. Mehmed zamanında da sürmüştür. Bu takvimlerin bir bölümü günümüze kadar ulaşarak yayımlanmıştır.²⁰

Tevârîh-i Âl-i Osmânlar, Osmanlı tarihi hakkında ilk bilgi veren kroniklerdir. Tevârîh-i Âl-i Osmânlar II. Murad'dan sonra özellikle II. Mehmed ve II. Bâyezid zamanında da devam etmiştir. Uzun yıllar devam eden Tevârîh-i Âl-i Osmân geleneği Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar sürmüştür. Bu kroniklerin nasıl ve kim tarafından yazıldığını belirlemek oldukça güçtür. Anadolu insanının XV. yüzyılda kullandığı Türkçe ile yani çok sade bir dille, yazılmış olan bu eserlere daha sonra bazı eklemeler olduğu anlaşılmaktadır. II. Murad dönemine kadar Süleyman Şah ve Ertuğrul Gazi'nin Anadolu'ya gelişi ile başlayan bu kroniklerde yer alan bilgiler çok az ve kısadır. II. Murad devrinden itibaren ise vakalar detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Âşıkpaşazâde ve Neşrî tarafından Tevârîh-i Âl-i Osmânlar çok sık kullanılmıştır. Bunların dışında birçok tarihçi tarafından sık bir şekilde kullanılan bu Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmânların yurt dışındaki kütüphanelerde ve kütüphanelerimizde birçok nüshaları bulunmaktadır.²¹

II. Murad devrinde kaleme alınan ilk ansiklopedi tarzındaki çalışmalar ile gazânâme²² türündeki eserler ortaya çıkmıştır. Fakat gazânâmeyi andıran

¹⁹ F. Giese Neşri tarafından yazılan adlı eser birçok anonim kroniği içinde barındırmakta ve açıklamaktadır bkz., F. Giese **Neşri**, *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, (Haz. Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992.

²⁰ Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", s. 272.

²¹ Başar, s.761.

²² Diğer adıyla gazâvatnâme ordunun akınlarını, savaşlarını, zaferlerini ve kahramanlıklarını anlatan düz yazı veya şiir türündeki eserlerdir. Ayrıntı için bkz., Mustafa **Erkan**, "Gazavatnâme", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 439-440.

fetihnâmelerin²³ varlığı biraz daha eskiye dayanmaktadır. Anonim mensur *Gazâvât-ı Sultan Murad b. Mehmed* adlı eser gazânâme türüne iyi bir örnektir.²⁴

1.1.3. Fatih Sultan Mehmed Devri Tarih Anlayışı Ve Tarih Yazıcılığı

II. Murad döneminin ilmi faaliyetleri Fatih devrine yansımış ve meyvelerini bu dönemde de vermeye devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı sırasında sadece eski eserlerin tercümeleri değil, Fatih namına birçok eserler kaleme alınmıştır.

Fatih devrinde, yeni tarih yazma metodu ortaya çıktığı görülmektedir. Bu metod uzun süre varlığını sürdürmüş ve kullanılmaya devam etmiştir. Yeni tarih yazma şeklini şu şekilde; Anadolu'da her hangi bir büyüğün yahut bir din ulusunun, tarikat erbabının namına yazılan menâkıbnameler²⁵ ele alınarak, olayların içine yaşanmış olanları katıp, bir Osmanlı tarihi yazma metodu olarak ifade etmek doğru olacaktır.²⁶

İstanbul'un fethi devlet içerisinde birçok değişikliğe ve gelişmeye sebep olmuştur. Fethin etkisi ile tarih yazıcılığında yaşanan canlanma net bir şekilde görülmektedir. İlk Osmanlı tarihi ve standart dünya tarihi yazma denemeleri bu dönemde yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı döneminin ilk genel tarihi Şükrullah'ın, dünyanın kuruluşundan başlattığı ve Farsça kaleme alınmış olan *Behcetü't-Tevârîh*'i adlı eseri sayılabilir.²⁷

Şükrullah Farsça yazdığı *Behcetü't-Tevârîh* isimli genel tarihini vezir-i âzam Mahmud Paşa'ya sunmuştur. Eserinin ilk 8 kısmındaki konular şu şekildedir; “Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak bir İslam tarihi kaleme almış, daha sonra bazı Yunan filozofları ile bazı din büyüklerinden söz etmiş, ardından İran şahları, gayrimüslim hükümdarlar, Emevî, Abbasî ve Alevî hanedanlar ile Selçuklular” hakkında bilgiler vermiştir. Eserinin 13. kısmını ise Osmanlılara ayırmıştır.²⁸ Bu eser 1530-1531

²³ Fetihnâme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Hasan **Aksoy**, “Fetihnâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 470-472.

²⁴ Özcan, “II. Bâyezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 2, Güz 2013, s. 142.

²⁵ Bir kahraman ya da tarikat büyüklerinin, kerametlerini ve olağanüstü hallerini bir araya getiren eserlerdir. Ayrıntı için bkz., Haşim **Şahin**, “Menâkıbnâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 112-114.

²⁶ Şehabeddin **Tekindağ**, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Belleten Dergisi*, C. 35, S. 140, Ekim 1971, s. 657-658

²⁷ Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, s. 273.

²⁸ Özcan, “Fatih Devri Tarih Yazıcılığı Ve Literatürü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2003, s. 56.

senesinde *Mahbûbu Kulûbi'l-Ârifîn* adıyla Mustafa Fârisî tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eserin Osmanlılara ait son bölümü yani 13. kısmı önce Théodor Seif tarafından Almanca tercümesi ve Farsça metinle birlikte 1925 senesinde yayımlanmış; daha sonra da Hüseyin Nihâl Atsız tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır.²⁹

Yine II. Mehmed zamanında yazılmış başka bir eser olan *Düsturnâme* genel tarihtir. Eser dünya tarihi olarak bilinmektedir. Ancak bu eser dünya tarihi niteliği taşımaktan daha çok, Asya devletlerini anlatan ve onlar üzerinde yoğunlaşan eser olmuştur. Enverî'nin 1465 senesinde bitirilen ve çok önemli bir eser olan *Düsturnâme*, mesnevi tarzında yazılmış olup ve 3730 beyitten meydana gelen manzum bir eserdir. Enverî'nin eserini yazarken İslamî eserlerdeki gelenekleri devam ettirdiği görülmektedir.³⁰ Enverî'nin hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle Enverî onun mahlası olmalıdır. Enverî'nin eserinden iyi eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. II. Mehmed'in adına da *Teferrücnâme* adında bir tarih kitabı yazmıştır; ancak bahsi geçen eser günümüze kadar ulaşmamıştır.³¹

II. Mehmed'in veziri olan vezir-i âzam Karamanî Mehmed Paşa da Arapça olarak kaleme alınan kısa bir tarih kaleme almıştır. Bu eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü bir Osmanlı tarihi olup II. Murad'ın ölümüne kadar olan olayları anlatmaktadır. İkincisi bölümde ise II. Mehmed dönemi olaylarını kaleme almıştır.³²

II. Mehmed devrinde tarihçilikte önemli bir gelişme olma özelliği taşıyan ve vakanüvisliğin temelli olarak düşünülen şehnâmecilik başlamıştır. Şehnâmecilik yarı resmi saray tarihçiliğidir. II. Mehmed'in İstanbul'u feth etmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne İran'dan birçok şair gelmişti. Bu şairler hükümdarın dikkatini çekmek için şehnâme türünde manzum eserler kaleme almışlardır. 30'a yakın şairin yazdıkları sayesinde devletten maaş aldığı bilinmektedir. İran şehnâmeciliğinden etkilenerek, yazdıkları eserlerde devrin hükümdarını süslü bir dille methetmeyi kendine amaç edinen

²⁹ Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", s. 273.

³⁰ Erdal Taşbaş, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C.1, S. 2, Aralık 2011, s. 217.

³¹ Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı Ve Literatürü", s. 56.

³² Victor Louis Mênage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı" (Çev. Salih Özbaran), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 1978, s. 234.

bu şairlerin Osmanlı hanedanı için önemli kaynaklar meydana getirdikleri görülmektedir.³³

1.1.4. II. Bâyezid Devri Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı

II. Bâyezid dönemi her ne kadar siyasi olaylar açısından durgun bir dönem olarak bilinse de, bu devir Osmanlı tarih yazıcılığının altın çağı olarak kabul görmüştür. Osmanlı tarih yazımının büyük örnekleri bu dönemde verilmiştir. Bu dönemde tarih yazma şekli ve tür bakımından büyük hamleler yapıldığı görülmektedir. II. Bâyezid devrinde sistemli tarih yazıcılığına geçiş yapılmış ve tarihçilik çok daha sağlam zemine oturtulmuştur.³⁴

Âşıkpaşazâde *Tevârih-i Âl-i Osmân* isimli eseriyle bunun ilk başarılı örneğini vermiştir. Tahminen 1400 yıllarında doğan ve 1500'lere doğru veya biraz sonra ölen bu Osmanlı tarihçisinin özellikle 1421 tarihinden itibaren büyük bir kıymeti vardır. Çünkü o tarihten sonra tasvir ettiği birçok olaylara bizzat katılmıştır.³⁵

Âşıkpaşazâde bir asıra yakın hayat sürmüştür. Yaşamının son yıllarında yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinin ilk padişahlar devrini daha önce bahsi geçen Yahşi Fakih'in Menakıbnâmesi'nden, Yıldırım Bâyezid ile Fetret Devri'ni olayları yaşayan kişilerden naklederek yazmıştır. II. Murad ile II. Mehmed dönemi vakalarını ise kendi gözlemlediklerine ve silah arkadaşlarının anlattıklarına göre yazmıştır. Eseri süssüz, gayet basit ve akıcı bir şekilde soru cevap biçiminde yazılmıştır. Âşıkpaşazâde eserinde devlet erkânını eleştirmekten kaçınmayıp kendi değerlendirmelerini de eklemiştir.³⁶

Neşrî'ye ait *Cihânnümâ*, Dursun (Tursun) Bey'in *Tarih-i Ebu'l-Feth*'i, Oruç Bey'in *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı da bu döneme aittir.³⁷ Âşıkpaşazâde'den biraz sonra yaşayan Neşrî'nin yazmış olduğu *Neşrî Tarihi*, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları hakkında bilgiler verdiği için çok değerli bir kaynaktır. Neşrî bu eserinde hem Türkçe kelimeler hemde Arapça kelimeler kullanmıştır. *Neşrî Tarihi*'nin Türkçe olarak

³³ Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı Ve Literatürü", s. 58.

³⁴ Uğur Akbulut, "Kuruluş Dönemi Osmanlı Tarihçiliği Ve Tarih Yazma Gereççeleri", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2007, s. 361.

³⁵ Akdes Kurat, "Bizansın Son Ve Osmanlıların İlk Tarihçileri", *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, C. 3, İstanbul 1935, s. 186.

³⁶ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.247.

³⁷ Şimşek, s.32.

yazılmış giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nden önce Türk tarihi üzerinde çok fazla durulmamıştır. Neşri'nin bir başka eseri olan *Cihânnümâ* evrensel tarih olma özelliği bakımından önemli bir eserdir.³⁸ *Cihânnümâ* Hz. Âdem ile başlayarak 8 bölüm olarak yazılmıştır. Son bölümünde özellikle Osmanlı tarihi yoğunluktadır bu bölümde 1485 senesine kadar yaşanan vakalar anlatılmıştır. *Cihânnümâ* ilkleri barındıran bir eserdir çünkü hem tarihi tarih için yazmanın ilk örneği hem de eleştirel biçimde kaleme alınmış ilk tarih eseri olma özelliği taşımaktadır.³⁹

Dursun Bey'in *Tarih-i Ebu'l Feth* adlı eseri II. Mehmed'in ve II. Bâyezid'in tahta geçmesinden sonraki ilk 6 yılını içerir. Dursun Bey II. Murad zamanından kısa bir şekilde bahsettikten sonra II. Mehmed dönemini ve II. Bâyezid dönemini anlatır. *Tarih-i Ebu'l Feth*'in 1497 ile 1500 yılları arasında kaleme alındığı bilinmektedir.⁴⁰ XV. yüzyılın en önemli tarih kaynaklarından biri olan bu kitap tarz, muhtevası ve içinde barındırdığı konularla kendisi ile aynı zamanda kaleme alınmış tarihi kaynaklardan ayrılmıştır. Dursun Bey, aynı çağda yaşadığı tarihçilerden farklı bir tutum sergileyerek eserinde sosyal konular ve siyasi olayları ayrıntılı biçimde ele alarak bu konular hakkında belirlemelerde bulunmuştur.⁴¹

Oruç Bey'in, *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adını verdiği eser Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Mehmed'e kadar Osmanlı tarihini içermektedir.⁴² Eserin II. Mehmed ve II. Bâyezid devirlerine ait bölümleri kaynak değeri bakımından önemlidir. Oruç Bey'in, eserini II. Bâyezid'e sunmuş olabileceği düşünülmektedir. *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ın 6 yazması günümüze kadar ulaşmıştır. Tarihinde Osmanlı Devleti'nden önce olan bölüm için Elvân Çelebi'nin *Menâkıbnâmesi*'ni kullanmıştır. Osmanlı Devleti'ni anlatan bölüm için ya Yahşi Fakih'in *Menâkıbnâmesi*'ni ya da Yahşi Fakih'in *Menâkıbnâmesi*'ni kaynak olarak kullanarak kaleme alınmış anonim *Tevârîh-i Âl-i Osmânlardan* birini, *Tarihî Takvimlerden* ve *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nden yararlanarak yazmış olmalıdır. Oruç Bey Tarihi'nin günümüze kadar ulaşan birkaç nüshası

³⁸ Taşbaş, s. 217.

³⁹ Arıker, s.207.

⁴⁰ Arıker, s.208.

⁴¹ Ahmet Altay, "Klâsik Dönem Osmanlı Siyâsetname Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, S. 6/3, Yaz 2011, s. 1798.

⁴² Akbulut, s. 362.

mevcuttur. En önemli nüshası, yazarın ismini de barındıran Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan Oxford nüshasıdır.⁴³

II. Bâyezid zamanı, klasik Osmanlı tarih yazıcılığının tipik örneklerinin verildiği bir dönemdir. Gerek İran ekolünün temsilcisi İdris-i Bitlisî, gerekse Türk ekolünün temsilcisi Kemalpaşazâde ünlü eserlerini bu padişahın emriyle kaleme almışlardır. İdris, kendisinden sonra gelen XVI ve XVII. yüzyıl tarihçileri üzerinde derin etkilerde bulunmuş, hatta resmi devlet tarihçiliğinin ortaya çıktığı XVIII. yüzyıl başlarından itibaren bile vakanüvisler ondan etkilenerek konu başlıklarını hep Farsça yazmışlardır.⁴⁴

II. Bâyezid'in İdris-i Bitlisî'den Farsça, Kemalpaşazâde'den Türkçe tarih kitabı kaleme almasını istemesi Osmanlı Devleti'nde resmi tarih yazıcılığının başlangıcı sayılabilir. Bitlisi, ilk 8 Osmanlı hükümdarını anlattığı *Heşt Behişt* isimli eserini İran tarihçilerini model alarak saray için yazmıştır. Kemalpaşazâde de eserini herkesin anlayabileceği sade ve belirgin Türkçe ile tahta çıkmış olan her hükümdara bir defter ayırarak yazmıştır. Daha sonra eserlerine devam ederek I. Selim ve Kanuni dönemlerini de iki ayrı defter halinde eserlerine ekleyen Kemalpaşazâde, ilk dönem Osmanlı tarihçiliğini en olgun seviyesine çıkartmıştır.⁴⁵

II. Bâyezid'in dönemi hükümdar için özenilerek yazılan eserlerin dışında, askerler ve halk için Osmanlı tarihini sade bir dil kullanarak kısaca anlatan *Tevârîh-i Âl-i Osmânlar* da kaleme alınmıştır. Bu halk için yazılan kitaplarda Osmanlı devlet adamlarını, bazı hükümdarları eleştiren yazılara rastlanılmaktadır.⁴⁶ Yine bu dönemde vekayinâme şeklinde ve sadece bir vakayı içeren monografî eserleri ile fetihnâme ve gazânâme türündeki eserlerde kaleme alınmıştır.⁴⁷

⁴³ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi* (Haz. Hüseyin Nihal Atsız), Tercüman Yayınları, İstanbul 1972, s. 9.

⁴⁴ Zeynep **Tarım Ertuğ**, *Prof. Dr. Mübahat S. Küttükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 113-114.

⁴⁵ Şimşek, s.32.

⁴⁶ İnalçık ve Arı, s. 217-218

⁴⁷ Özcan, "II. Bâyezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", s. 150.

1.2. XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH ANLAYIŞI VE TARİH YAZICILIĞI

Osmanlı tarih yazıcılığı gelişimi II. Bâyezid'den sonrada devam etmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında bulunan Hoca Sadeddin Efendi, Selanikî Mustafa Efendi ve Gelibolulu Mustafa Efendi'nin tarih yazıcılığının gelişmesindeki payları büyüktür.⁴⁸

Osmanlı tarihini 1285'ten başlatarak yazarın kendi çağına kadar getirme XVI. yüzyılda, hatta gittikçe azalarak da olsa daha sonraki yüzyıllarda da devam etti. XVI. yüzyılda bu geleneği sürdüren tarihçilerin eserleri yanında, Osmanlı tarihine önemli ölçüde kaynak oluşturan, şimdiye kadar bilinen kaynak türlerin dışında yeni kaynak türleri de ortaya çıktı. I. Selim'den itibaren, hükümdarların şehzâdelik ve tahta buldukları dönemi renkli biçimde anlatan eserler yazıldı. Bunlara, şehzâdelerin isimlerine uygun olarak selimnâme, süleymannâme gibi adlar verildi. Daha sonraki dönemde de şehnâme türünde eserler kaleme alınmaya başlandı. Ayrıca vezirlerin veya ünlü komutanların gazalarını tasvir eden eserlerle belli bir savaşını yada bir kalenin alınışını konu edinen fetihnâme, zafernâme⁴⁹ ve gazânâme adları altında yazılan eserlerin sayısı, geçen yüzyıla göre büyük artış gösterdi.⁵⁰

1.2.1. Yavuz Sultan Selim Devri Tarih Anlayışı Ve Tarih Yazıcılığı

I. Selim'in Trabzon'da valilik yaptığı dönemden başlayarak, ilk olarak Gürcüler ile sonrada kardeşleri ve babası II. Bâyezid ile olan savaşlarından, hükümdar olduğu dönemde Memlûklar ve Safevîlerle yaptığı mücadeleleri anlatan eserlere "selimnâme" adı verilir. Bilhassa, Selim devrinde yaşayıp onunla birlikte seferlere katılan yazarların kaleme aldıkları selimnâmeler, I. Selim'i öven manzum kısımları ayrı tutulacak olursa, gayet güvenilir tarihi eserler olarak, bu devirde yaşanan vakaları aydınlatmaktadırlar.⁵¹

Selimnâmelerden, I. Selim sağ iken İdris-i Bitlisî'nin kaleme aldığı yaklaşık 20'ye yakın örnek vardır.⁵²Nitekim başlıca selimnâme yazarlarıdır şu şekildedir; "İdris-i Bitlisî, Muhyî, İshak Çelebi, Celâlzâde Mustafa Çelebi, Keşfî, Ali el-Lahmî

⁴⁸ Süleyman **Lokmacı**, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Gazavatnameler ve Ebubekir b. Abdullah'ın Şark Seferleri İsimli Gazavatnamesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Haziran 2017, s. 667.

⁴⁹ Fetihnâme ile aynıdır.

⁵⁰ Öztürk ve Yıldız, s.58.

⁵¹ Şehabeddin **Tekindağ**, "Selim-nâmeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.1, Ekim 1970, s.197.

⁵² Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", s. 276.

Şi'rî, Edâ'i, Sa'dî b. Abdülmüteâl, Kemalpaşazâde, Şükrî-i Bitlisî, Kadızâde, Sucûdî, Hoca Sadeddin Efendi, Ebülfazl Mehmed Efendi".⁵³

Bazı selimnâmeler, I. Selim'in 1509 senesinde Trabzon valisi iken Gürcüler ile giriştiği mücadelelerden bahsederek başlar. Birden fazla selimnâmede, I. Selim'in kardeşleri Ahmed ve Korkut'la verdiği taht kavgası büyük bir yere sahiptir.⁵⁴ Bazı selimnâme yazarları eserlerini I. Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman'a takdim etmişlerdir. Selimnâmeler, I. Selim'in tahta geçmesini, babası II. Bâyezid'in vefatını, İran ve Mısır savaşlarını bütün ayrıntılarıyla anlatır. Eserler çoğunlukla I. Selim'in vefatı ve onun oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçip hükümdar olması ile sona erer. Selimnâmelerin tümü I. Selim'in yaşamının hepsini anlatmaz. Örneğin İshak Çelebi kaleme almış olduğu *Selimnâmesi*'ni, II. Bâyezid döneminin sonlarından başlatıp I. Selim'in tahta çıkışına kadar getirerek bitirmiştir.⁵⁵

1.2.2. Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı

Yaklaşık yarım asır tahta kalan Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanında birden çok türde tarihler yazılmıştır. Eskiden beri devam eden Osmanlı tarihini İslam tarihi ve genel dünya tarihinin devamı biçiminde yazılan eserlerden başka, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Tevârîh-i Âl-i Osmânlar da kaleme alınmıştır. I. Selim zamanında bulunan "selimnâme" isimli eserlerin yerini bu dönemde "süleymannâme" adı verilen eserler almıştır. Süleymannâmeler çoğunlukla Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusundan başlayarak, ölümüne kadar yaşanan vakaları içerir. Kimi zaman süleymannâmelerin I.Selim'in ölümünü anlatarak başladığı görülmektedir. Kaleme alınan bu eserlerin bazıları, Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşamını tamamen ele alırken bazıları da, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne gelmeden, yaptığı seferlerin birinde bitirilir.⁵⁶

⁵³ İpşirli, s. 249.

⁵⁴ II. Bâyezid'in saltanatının sonlarına doğru hastalığı ve yaşlılığından dolayı devlet işleriyle ilgilenememesi otorite boşluğuna sebep oldu bu durum ilerleyen zamanlarda II. Bâyezid'in oğulları arasında taht mücadelesine sebep olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Feridun M. **Emecen**, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.

⁵⁵ Mustafa **Argunşah**, "Türk Edebiyatında Selimnâmeler", *Turkish Studies*, C. 4, S. 8, Sonbahar 2009, s. 32.

⁵⁶ Şerafettin **Severcan**, "Süleymannâmeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.8, Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 302.

Kanuni Sultan Süleyman'ın devrini bütünüyle içeren süleymannâme yoktur. Örneğin Celâlzâde Mustafa'nın *Tabakâ-tü'l-Memâlik* adlı eseri Kanuni dönemini en geniş şekilde anlatmaktadır; ancak o bile 1554 senesine kadar kaleme almıştır. Bazı süleymannâme yazarları şu şekildedir; “Bostan Çelebi, Celâlzâde Salih, Gubârî, Matrakçı Nasuh, Mahremî, Hâkî, Eyyûbî ve Senâî.”⁵⁷

Bu dönemde eski menakıbnâmeler biçiminde Kanuni Sultan Süleyman'ın genellikle çıktığı her sefer için bir fetihnâme yada gazânâme kaleme alınmıştır. Bu eserlerin içerisinde en dikkat çeken Matrakçı Nasuh'un yazmış olduğu *Fetihnâme-i Karabuğdan* ile *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* isimli eserlerdir. Yine Kanuni'nin yaptığı seferler üzerine Lokman'ın *Hünernâme* adlı eseri aynı tarzda kaleme alınmıştır. Bu gazânâme ve fetihnâme tarzında yazılmış olan eserler birçok ayrıntıyı içerdikleri için önemlidir.⁵⁸

XVI. yüzyılın tarihçileri şu şekildedir; “İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde'den başka Hadîdî, Muhyiddin Cemâli, Celâlzâde Mustafa Çelebi, Mustafa Cenâbî, Selânikî Mustafa Efendi, Hoca Sadeddin Efendi ve Gelibolu Mustafa Alî”.⁵⁹

Bu dönemde önemli olan başlıca yazar ve eserleri şu şekildedir; “Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'i, Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*'i, Selânikî Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Selânikî*'si, Gelibolulu Mustafa Alî'nin *Künbü'l-Ahbâr*'ı, Hasan Beyzâde'nin *Tarihi*” ismi geçen bu eserler birbirinden farklı özellikleri içinde barındıran kusursuz Osmanlı tarihleridir.⁶⁰

Hoca Sadeddin Efendi, döneminin önemli şeyhülislâmlarındandır. Onun *Tâcü't-Tevârih* adlı, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan I. Selim'in ölümüne kadar yaşanan vakaları kaleme aldığı eseri tarih yazıcılığı açısından çok büyük önem taşımaktadır.⁶¹

XVI. yüzyılda yaşamış olan Gelibolulu Mustafa edebiyat, tarih konularında eserler kaleme almış değerli yazarlardandır. Gelibolulu Mustafa'nın *Künhü'l-Ahbâr* adlı eseri Osmanlı tarih yazıcılığı açısından çok önemlidir. 4 bölümden oluşan bu eserin içeriği şu şekildedir; “evrenin yaratılışı, sular, denizler ve iklimler, İslami Arap tarihi ve

⁵⁷ Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, s. 277.

⁵⁸ İncalık ve Arı, s. 218-219.

⁵⁹ Öztürk, “Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine”, s. 259.

⁶⁰ İpşirli, s.250.

⁶¹ Lokmacı, s. 668.

peygamberler, Moğol ve Türk tarihleri, Osmanlıların kuruluşundan Ekim 1596 tarihine kadarki Osmanlı tarihi ile devlet adamları, âlim ve şairlerinin biyografileri".⁶² *Künhü'l Ahbâr* isimli eserinde vakaların eleştirisini yaptığı görülmektedir. Onun kullandığı bu metod Osmanlı tarihçiliğinin gelişmesine ve tarihçiliğin yeniliğe doğru ilerlemesine sebep olmuştur.⁶³

Mustafa Selânikî Efendi'nin kendi ismiyle kaleme aldığı tarih kitabı vardır. Selânikî eserinde kendisinin bizzat tanıklık ettiği olayları, Osmanlı Devleti'nin 1563 ile 1600 yılları arasını kapsayacak şekilde anlatmıştır.⁶⁴ *Tarih-i Selânikî* tarih yazıcılığı için önemli kaynaklardandır. Eserin içeriğinde; "özellikle saray protokolü, tayinler, aziller, malî sıkıntılar ve isyanlar" hakkında değerli bilgiler vardır.⁶⁵

XVI. yüzyılda bazı devlet adamları tarihe dair eserler vermişlerdir. Eser veren devlet adamlarının başında Sadrazam Lütfî Paşa ve Rüstem Paşa gelmektedir. *Tevârih-i Âl-i Osmân* isminde Lütfî Paşa'nın 1553 senesine kadarki vakaları anlattığı bir eseri vardır. Lütfî Paşa bu eserde Kanuni Sultan Süleyman da dâhil olmak üzere o güne kadar gelmiş olan Osmanlı Devleti'nin hükümdarlarının tahta buldukları sürede meydana gelen vakaları, dönemler ayrılmış şekilde kronolojik sıra ile yazmıştır. Siyasetnâme özelliği taşıyan *Âsafnâme*, Lütfî Paşa'nın en önemli eseridir. Lütfî Paşa'nın dört bölümden oluşan bu eserinde; "sırasıyla sadrazamın nitelikleri, sultan ve halkla olan ilişkileri, savaşlar, hazine ve halk ile ilgili konularda yapılması ya da olması gerekenler konusundaki düşünceleri" kaleme alınmıştır.⁶⁶

Şurası çok dikkat çekicidir; II. Bâyezid devrinde başlayan, yazarları bilinmeyen eserler vardır; bu eserler maalesef gerek Lütfî Paşa ve gerekse Rüstem Paşa tarafından aynen alınmış, bazı ilavelerle kendilerine mâl edilmiştir. Lütfî Paşa, devlet adamlığı yanı sıra gerçek bir ilim adamıdır ve siyasetnâme özelliğinde *Âsafnâme* kaleme almıştır. Bu bakımdan onunkini bir kenara bırakabiliriz. Fakat, Rüstem Paşa'nın böyle bir tarih yazmasına imkan yoktur, muhtemelen bir anonimi aynen almıştır.⁶⁷

⁶² Lokmacı, s. 668.

⁶³ Öztürk, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine", s. 259.

⁶⁴ Lokmacı, s. 668

⁶⁵ Öztürk, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine", s. 259.

⁶⁶ Taşbaş, s. 220.

⁶⁷ Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", s. 658-659.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda nasihatnâme⁶⁸ ve siyâsetnâme⁶⁹ türünde ilk örnekler ortaya çıkmıştır. Bu türlere örnek verecek olursak; “İdris-i Bitlisî'nin Farsça *Kanun-ı Şehinşâhî*'si, Sadrazam Lütfî Paşa'nın *Âsafnâme*'si, Hasan Kâfî'nin *Usûlü'l-Hikem*'i ve Gelibolulu Âlî'nin *Nushatü'l-Selâtîn* adlı eserleri dışında, müellifleri meçhul *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*, *Hırzû'l-Mülûk'u*” saymak doğru olacaktır. Şair Nevî tarafından kaleme alınan *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* adlı eser ilk ansiklopedik eserler arasında yer almaktadır. Latîfî tarafından kaleme alınan *Risâle-i Evsâf-ı İstanbul* ise ilk şehir tarihi kabul edilmektedir. Yine ilk defa bu asırda düğün, sünnet gibi sevinç içeren olayları kaleme alan surnâme⁷⁰ türü ortaya çıkmıştır. II. Mehmed zamanında ortaya çıkan kanunnâme derlemesi, II. Bâyezid, I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de devam ettiği görülmektedir.⁷¹

Osmanlı tarih yazıcılığında şehnâmecilik⁷² değişik ve yarı resmî bir uygulama sayılmaktadır. İran şairi Firdevsî'nin ünlü *Şahnâmesi*'nden ilhamla Osmanlılarda da o tarzda eserler yazılmıştır. Osmanlı padişahlarının özel tarihçileri durumunda olan şehnâmecilerin başlıca görevi, hükümdarın özelliklerini, zaferlerini, av maceralarını yazmaktan ibaret idi. Osmanlılarda ilk defa Fatih Sultan Mehmed tarafından Şehdî adlı bir şaire şehnâme tarzında manzum bir Osmanlı tarihi yazması emredilmiş, fakat bu kişi sadece 4000 beyit yazarak eserini tamamlayamadan vefat etmiştir. II. Bâyezid'in isteği üzerine Kemalpaşazâde ve İdris-i Bitlisî'nin Osmanlı tarihi yazdığı bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim de, yine kendi seferlerinin tarihçesini yazmalarını emretmiştir. Adı geçen iki padişah tarafından resmî şehnâmecî tayin edildiğine dair bilgi bulunmamaktadır.⁷³

Kanuni Sultan Süleyman zamanında şehnâmeciliğin farklı bir yapı kazandığı görülmektedir. Çünkü şehnâmecilik bu zamanda gelenek haline gelmiş ve bir

⁶⁸Nasihatnâme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İskender **Pala** “Nasihatnâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 409-410.

⁶⁹Siyâsetnâme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Hasan Hüseyin **Adaloğlu**, “Siyâsetnâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 306-308.

⁷⁰Surnâme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Hatice **Aynur**, “Surnâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 565-567.

⁷¹Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, s. 279.

⁷²Ayrıntılı bilgi için bkz., Christine **Woodhead**, “Şehnâmecî”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 456.

⁷³Tarım Ertuğ, s. 148.

memuriyete dönüşmüştür.⁷⁴ XVI. yüzyılın sonlarına kadar İran'dan gelen yazarlar şehnamecilik görevini üstlenmişlerdir.⁷⁵ Şehnamecilik, saraya bağlı bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Şehnamecilerin ilki, II. Mehmed için *Gazânâme-i Rûm*'un yazarıdır, ondan sonra Şehdî, Fethullah ve Şirvanlı Eflâtun gelmektedir. Bu şehnameciler IV. Murad dönemine kadar süslü ve Nakkaşhane'den çıkma şehnameceler yazmışlar. Şehnameciliğin resmi bir makam olması vakanüvisliğin temeli olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Seyyit Lokman bin Hüseyinel- Âşurî el- Urmevî, Eflâtun'dan sonra şehnameci olarak göreve gelmiştir. Lokman'dan sonra göreve gelen şehnameci de Tâlikizâde Mehmed'dir.⁷⁶

Tâlikizâde Mehmed ve diğer şehnameciler, padişahların icraatlarını anlatan manzum eserler yazmaları için görevlendiriliyorlardı. Firdevsî'nin İslam öncesi dönemin İran hükümdarlarının başarılarını anlatan şehnamesi örnek alınarak yazılan bu eserler genelde minyatürlerle süslenmekteydi.⁷⁷

Osmanlı'nın en meşhur şehnamecisi Seyyid Lokman bin Hüseyinel- Âşurî el- Urmevî'dir. Takribî 27 yıl sürdürdüğü görevinde birçok eser kaleme almıştır.⁷⁸ Lokman'nın önemli eserlerinden birisi *Hünernâme*'dir. Onun bir başka eseride manzum olarak Osmanlı tarihini başından beri ele aldığı *Şehname-i Âl-i Osmân*'dır.⁷⁹

1550'lü yıllarda oluşturulan şehnamecilik kurumu, XVII. yüzyılda ortadan kalkmış ve sonra tekrar 1700 yılı civarında Mustafa Naimâ Efendi'nin, bu kez farklı kurumlara bağlı olarak, vakanüvisliğe atanmasıyla tekrar gündeme gelecektir.⁸⁰

1.3. XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TARİH ANLAYIŞI VE TARİH YAZICILIĞI

XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi kaynakları, dil ve üslup özelliği bakımından XVI. yüzyıl kaynaklarına göre daha ağırdır; ancak XVI. yüzyılın üslubunu devam ettiren tarihçilere de rastlamak mümkündür. XVII. kaynaklarını konularına göre; “genel

⁷⁴ Yenal Ünal, “Türkiye’de Tarihçilik, Tarihçiliğin gelişimi (15-20. Yy) Ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, 2010, s. 188.

⁷⁵ Afyoncu, s. 694.

⁷⁶ İncalcık ve Arı, s. 223.

⁷⁷ Faroqhi, s. 216.

⁷⁸ Afyoncu, s. 694.

⁷⁹ İncalcık ve Arı, s. 223.

⁸⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (Çev. Zeynep Altok), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 216.

tarikhler⁸¹, vekâyinâmeler⁸², hususi tarihler⁸³ ve teşkilata dair eserler” şeklinde ayırmak mümkündür.⁸⁴

XVII. yüzyılda eski geleneğin devamı olarak “Kâtip Çelebi, Bosnalı Hüseyin, Karaçelebizâde Abdülaziz ve Müneccimbaşı Ahmed taraflarından yazılan dünya; Solakzâde Mehmed Hemdemî, Abdurrahman Hibrî taraflarından ise genel Osmanlı tarihlerinin yanında, Hocazâde Mehmed, Sâfi Mustafa, Mehmed b. Mehmed, Topçular Kâtibi Abdülkadir, Mehmed Halife, Vecihi Hasan ve Abdi Paşa gibi tarihçiler tarafından vekâyinâme tarzında özel tarihlerin ve monografi eserlerin yazılmasında büyük artış olmuştur. Özel tarihlerin gazânâme, fetihnâme, şehir tarihi gibi alt türlerine dair İyânî Cafer, İbrahim Harimî, Vasitî, Kilarî Mehmed, Tugî Hüseyin, Hasanbeyzâde Ahmed, Topçular Kâtibi Abdülkadir, Abdurrahman Hibrî, Güftî Ali, Mustafa Zühdî, Mühürdar Hasan, Behcetî Hüseyin vs.” taraflarından bir çok eser yazılmıştır.⁸⁵

XVII. yüzyılda Osmanlı tarihçiliği denildiği zaman üretkenliği ile akıllara gelen isim Kâtip Çelebi’dir. *Fezleketû’l-Akvâl El-Ahyâr fî İlm El-Tarih ve’l-Ahbâr*, adlı eser Kâtip Çelebi’nin tarih alanında kaleme aldığı en önemli eseridir. Hz. Âdem peygamberden başlayarak XVII. yüzyıla kadar gelmiş olan bu eser bir dünya tarihidir. Bu eser birçok Batı dilline tercüme edilmiştir. Kâtip Çelebi’yi diğer Osmanlı tarihçilerinden ayıran özelliği Yunan ve Roma tarihi ile ilgilenmiş olmasıdır. *İrşâdû’l-Hayarâ Fi’t-tarihi’l-Yunan ve’r-Rum ve’n-Nasarâ* adlı eserini bu alanda kaleme almıştır. Kâtip Çelebi *Keşfüz-Zünûn* adlı eserinde, XVII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlıların faydalandıkları ve bizzat yazdıkları eserlerin bir listesini kaleme almıştır.⁸⁶

Kâtip Çelebi *Kitab-ı Cihannümâ* adındaki kitabı Osmanlı’daki ilk coğrafya eseri olarak bilinmektedir. Kâtip Çelebi IV. Murad’ın (1623-1640) birçok seferine katılmış; sefer esnasında bile okuyup araştırmaktan geri durmamıştır.⁸⁷

Kâtip Çelebi eserlerini genellikle Osmanlı Türkçesinde kaleme almıştır; ancak onun Farsça ve Arapça eserler de yazdığı görülmektedir. Eserleri Arapça yazmasının

⁸¹ Hz. Âdem’den veya Osmanlı Devlet’inin kuruluşundan yazarın zamanına kadar olan eserlerdir.

⁸² Yazarın sadece kendi dönemini anlattığı eserlerdir.

⁸³ Dönemin belirli bir olayını, tanınmış birinin hayatını, yaptığı işleri, savaşlarını anlatan veya bir şehrin, kalenin alınması hakkında yazılan eserlerdir.

⁸⁴ Öztürk ve Yıldız, s. 105.

⁸⁵ Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, s. 279.

⁸⁶ Ünal, s. 189.

⁸⁷ Öztürk, , “Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine”, s. 259

sebebi kaleme alınacak konun içeriğidir. Kâtip Çelebi'nin, Osmanlılarda var olan klasik Arapça yazma anlayışına sahip olmadığı, çalışma yaptığı konunun gereği neyse ona göre dil tercih ettiğini söyleyebiliriz.⁸⁸

XVII. yüzyıldaki yaşayan bir başka değerli isim Peçevî'dir. Onun kaleme almış olduğu *Tarih-i Peçevî*'si 1520 ile 1640 seneleri arası Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından olma özelliğini taşımaktadır. Peçevî, bu eserini kaleme alırken kendisinin yaşadığı dönemden önceki vakaları; birçok kaynağa ve hatıraları kaynak olarak yazmıştır. III. Mehmed'in cülusundan itibaren ise kendisi olaylara şahitlik etmiştir. Peçevî'nin Macar tarihinden de yararlandığı görülmektedir bu sebeple yabancı kaynakları kullanan ilk Osmanlı tarihçisi olduğu söylenilebilir. Peçevî'nin bir diğer özelliğide kullandığı kaynakları eleştiri süzgecinden geçirmiş olmasıdır. Bundan dolayı kendisinden sonra gelen tarihçiler başta Evliya Çelebi ile Kâtip Çelebi onun eserlerinden sıkça yararlanmışlardır.⁸⁹

Müneccimbaşı⁹⁰ Ahmed Dede'nin *Camiü'd-Düvel* isimli teferruatlı dünya tarihi birçok kaynak kullanılarak kaleme alınmıştır. Bu eserde Osmanlı ve İslam kaynakları, Batı kaynakları ile özellikle de Bizans kaynakları kullanılmıştır. Yine aynı devirde yabancılar ve Batı kaynaklarından yararlanarak eser kaleme alan başka önemli tarihçi Latince ile Grek bilgisi olan Hezârfen Hüseyin Efendi'dir. *Tenkâh-i Tevârih-i Mülûk* isimli 9 bölümden oluşmuş bir dünya tarihi olan eserinde, Asya, Amerika hakkında bilgiler tamamıyla Avrupa kaynaklarına dayanmaktadır.⁹¹ Eser, İslam öncesi dönemde Mısır ve İran'da hüküm süren krallarla ilgili giriş bölümü dışında İslam dünyası üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ama sonraki bölümlerde Roma ve Bizans'ın yanı sıra Çin'le ve Amerika kıtasının keşfiyle ilgili bilgi verilmektedir. Bu dünya tarihinin son bölümü, Kâtip Çelebi'den neredeyse kelimesi kelimesine alıntılanan kısa bir öğüt metni olma özelliğini taşımaktadır.⁹²

⁸⁸ Eyüp Baş, "Dil-Tarih İlişkisi Bakımından Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2005, s. 123.

⁸⁹ Ahmet Aydın, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 423.

⁹⁰ Münecimbaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Salim Aydın, "Müneccimbaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

⁹¹ İpşirli, s. 250-251.

⁹² Faroqhi, s. 219.

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı 10 cilt *Seyahatnâme*, yaşamış olduğu dönem için çok önemli bir tarihi kaynaktır. Çelebi'nin bu eseri hükümdar ve paşaların özel yaşamlarını, karakterlerini ve savaşlarını içerisinde barındırmaktadır. Bu eser sadece Osmanlı tarihi coğrafyası açısından değil, sosyal hayat bakımından da eşî ve benzeri olmayan bir kaynak özelliğini taşımaktadır.⁹³

XVII. yüzyılda önemli eserler vermiş olan kişilerden biride Koçi Bey'dir. Kaleme aldığı *Koçi Bey Risâlesi* çok önemlidir. IV. Murad ve I. İbrahim'e sunulan birer kitapçıktan ibaret olan eser, saray protokolünü en ince ayrıntısına kadar bilen, iç ve dış işleyişi ile Enderun'u çok iyi tanıyan, devlet işleyişindeki bozulmalara yakından şahitlik eden ve kendi ifadesiyle II. Selim'den beri devlet hizmetinde bulunmuş tecrübeli bir kişinin kaleminden çıktığından oldukça önemlidir. IV. Murad'a sunduğu kitapçıkta Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu halin sebep ve sonuçlarıyla manzarasını çizen Koçi Bey, alınacak önlemler hususunda da hiç çekinmeden düşüncelerini dile getirmiştir. Sultan İbrahim'e takdim edilen risale ise, onun 12 yıllık saltanatında kendisine sunulan arzlardan oluşmaktadır.⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde yaşanan gerilemenin bir sonucu olarak ıslahata dair yazılan eserler bu yüzyılda çoğalmıştır. Ancak bu dönemde siyasetnâme, ansiklopedi ve kanunâme hazırlama gelenekleri de devam etmektedir. Siyasetnâme alanında; "Hasanbeyzâde Ahmed'in *Usûlü'l-Hikem*'i, Alaybeyzâde Mehmed Emin'in *Nesâyihü'l-Mülûk*'ü, Sarı Abdullah'ın *Nasîhatü'l-Mülûk*'udur" misal olarak gösterilebilir. Askerî teşkilatla ilgili ilk müstakil eser olan ve *Kavânîn-i Yeniçeriyân* olarak bilinen anonim *Mebde-i Kanun-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi* de bu asırda yazılmıştır. Yine bu yüzyılda Defter Emîni Ayn Ali Efendi tarafından kaleme alınan *Kavânîn-i Âl-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* isimli eserde ilk defa Osmanlı'nın toprak sistemi, merkez bürokrasisi ve taşra teşkilatı ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.⁹⁵

⁹³İnalcık ve Arı, s.225.

⁹⁴ Öztürk ve Yıldız, s. 115-116.

⁹⁵ Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine Ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", s. 280.

1.4. OSMANLI TARİH ANLAYIŞINDA VAKANÜVİSLİK

1.4.1. Vakanüvislik Kurumu

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl, toplum yaşamında bazı yeniliklerin yaşandığı bir devrin başlangıcıdır. Birçok alanda etkili olan yenilik kavramı tarihçilikte de etkisini göstermiştir. Tarihçilikte yenilik 200 sene varlığını sürdüren vakanüvisliğin ortaya çıkması ile kendini ortaya koymuştur.⁹⁶

Osmanlı tarihini kayıt altına almak üzere, kendisinden önce göreve gelen kişilerin yazdıklarını düzenlemek ve görevde oldukları sürede yaşanan olayları yazmakla görevli devlet tarihçisine, başlangıçta vekâyi-nüvis daha sonraları da vakanüvis (vak'anüvîs) adı verilmiştir. Osmanlı merkez teşkilatı bünyesinde kurulduğu tahmin edilmektedir. Vakanüvis, Arapça "olay" anlamındaki "vaka" ile Farsça "yazıcı" anlamındaki "nüvis" kelimelerinden meydana gelen birleşik bir sıfattır. Bundan sonra çok sık geçecek olan bu kavramlar, kolaylık olması bakımından vekayinüs, çoğunlukla da vakanüvis⁹⁷ olarak kullanılacaktır.⁹⁸

Genel kabule göre Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Divân-ı Hümâyün'a⁹⁹ bağlı bir vakanüvislik mevcuttur. Günlük olarak olayları kronolojik sıraya göre kaybeden kişiye vakanüvis, onun yaptığı işe vakanüvislik, bulunduğu daireye vakanüvislik kalemi deniliyordu. Vakanüvis Divân-ı Hümâyün'da diğer bütün kalemlerin de bağlı olduğu Reisülküttap'a¹⁰⁰ bağlı olarak çalışıyordu. Vakanüvisliğe tayin edilen bir kişinin ilk yapması gereken iş, kendisinden önceki vakanüvisin tuttuğu kayıtları bir tarih kitabına dönüştürmek olmuştur.¹⁰¹

Vakanüvisliğin kökeni ile ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden en çok kabul göreni; "Vakanüvisliğin, II. Bâyezid'in İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde'yi

⁹⁶ İpşirli, s. 251.

⁹⁷ Osmanlı Devleti'nde zamanın olaylarını tespit etmek ve yazmakla görevli devlet tarihçisi. Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı, Nevzat Gözaydın vd., *Türkçe Sözlük*, "Vakanüvis", TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 2075

⁹⁸ Öztürk ve Yıldız, s. 149.

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., İlber **Ortaylı**, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 135-143. Ayrıca bkz., Yusuf **Halacıoğlu**, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 8-27.

¹⁰⁰ Kâtiplerin reisi manasına gelen reisülküttap II. Mahmud'un saltanatının hemen hemen sonlarına kadar (1835/36) Divan-ı Hümâyün kâtiplerinin âmiri olup hariciye nazırlığı yerinde kullanılmış bir tabirdir. Mehmet Zeki **Pakalın**, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, "Reis-Ul-Küttap", MEB Yayınları, C. 3, İstanbul 1993, s. 25.

¹⁰¹ Tufan **Gündüz**, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 47.

Osmanlı tarihi yazmaya memur etmesi gibi, padişahların tarih yazdırmak ananesinden doğduğu ve Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren devamlı bir devlet hizmeti haline gelen şehnâmeciliğin değişik şekilde bir devamı olduğudur.”¹⁰² Ancak Şehnâmeci adıyla Osmanlı Devleti tarihini kaleme almak için görevlendirilenler olsada vakanüvislik ve şehnâmeciliğin arasında farklılıkların olduğu kesindir.¹⁰³

1.4.2. İlk Vakanüvis Kimdir?

Abdurrahman Abdi Paşa, IV. Mehmed devrinin tarihini yazmıştır. Onun ilk vakanüvis olduğu iddiası vardır; ancak bu iddia kabul görmemiştir.¹⁰⁴ Mustafa Naîmâ Efendi resmi tarihçi kimliğinde vakanüvis olarak göreve gelen ilk kişidir.¹⁰⁵

Mustafa Naîmâ Efendi'nin ilk vakanüvis olduğuna dair yaygın kanaat, derlenmesiyle görevlendirildiği Şarihü'l-Menâr-zâde Ahmed Efendi müsveddesinden tamamladığı birkaç cüzü takdim etmesi dolayısıyladır.¹⁰⁶ Mustafa Naîmâ Efendi Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından Şarihü'l-Menârzâde Ahmed Efendi'nin yazdıklarını düzenlemesi için görevlendirildi. Bunun üzerine Naîmâ Efendi birkaç tane cüz kaleme alıp sunmuştur. Yazdıklarından dolayı Naîmâ'ya atıyye¹⁰⁷ ve görev beratı verilerek günlük 120 akçe maaşa bağlanmıştır. Böylece vakanüvisliğin resmi bir vazife olması konusunda ilk adımlar atılmış oldu. 1715'te göreve tayin edilen Mehmed Râşid Efendi'den itibaren vakanüvislik memuriyet haline gelmiştir.¹⁰⁸

1.4.3. Vakanüvislerin Özellikleri

Vakanüvislerde hangi özelliklerin bulunması gerektiği arşivlerdeki vakanüvislerin tayin edilmesini anlatan belgelerden çıkartılabilir. Örneğin; Anadolu muhasebecisi Ahmed Vâsif, hüner-ü marifet, reviiyet-ü dirayet (etraflıca düşünme ve kavrayış) özelliğine sahip olduğu için ikinci defa vakanüvisliğe getirilmiştir. Amedi odası halifesi Mehmed Pertev Efendi'nin de aynı sıfatlara sahip olması yanında, erbab-ı

¹⁰² Bekir **Kütükoğlu**, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994, s.103.

¹⁰³ M. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 23.

¹⁰⁴ Afyoncu, s. 695.

¹⁰⁵ Yusuf **Halaçoğlu**, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 23.

¹⁰⁶ Öztürk ve Yıldız, s. 150.

¹⁰⁷ Hediye, bahşiş. Ferit **Devellioğlu**, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, “Atıyye” Doğu Matbaası, Ankara 1978, s.64.

¹⁰⁸ B. Kütükoğlu, “Vak'anüvis”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 458.

maarifden gece gündüz tahrirat ve neşr-i ulumla meşgul bulunması sebebiyle vakanüvis olarak göreve getirilmişler.¹⁰⁹

Vakanüvislik Divân-ı Hümâyun kalemlerinin arasında bulunmaktadır. Bundan dolayı göreve getirilecek kişiler şiir ve düz yazıda yetenekli ve çoğunlukla hâcegânlık rütbesine¹¹⁰ ulaşan kâtiplerden seçilmiştir. Şânizâde Mehmed Atâullah'ın görevden alınması ile yerine gelecek kişi hakkında uzun fikir alışverişleri yapılmıştır. II. Mahmud bu konuda; “*Vakanüvis görevine gelecek kişinin hüner ve marifetten başka iyilik ve dindarlık vasıflarını da taşıması gerekmektedir.*” diyerek fikrini beyan etmiştir.¹¹¹

Şânizâde Efendi'den sonra Sahnâflar Şeyhizâde Mehmed Efendi “ehil” ve “erbab” kabul edilerek vakanüvisliğe tayin edilmiştir. Sahnâflar Şeyhizâde Mehmed Efendi'nin yerine göreve getirilen kişinin ise “hüner” ve “ilmi” birikiminin olmasına dikkat edilmiştir. Bunlardan başka vakanüvis Halil Nûri Bey'in 1795'de sadârete bir takrir sunmuş ve vakanüvisliğe “istikamet sahibi, tecrübeli, sır tutmasını bilen” kişilerin getirildiğine dikkat çekmiştir.¹¹² Anlaşıldığı üzere vakanüvisliğe tayin olacak kişilerin seçimleri rastgele yapılmamış akıl, ilim, ahlak ve sadakat konularında güvenilir kişiler bu göreve getirilmiştir.

1.4.4. Vakanüvislerin Görevleri

Tarihin lüzum ve faydası anlaşıldığı devirlerden itibaren vakalar resmi memurlar tarafından tutturulmuş ve vakayinâmeler birer vesika olarak eski nesiller yenilere bırakmıştır.¹¹³ Vakanüvisler, görevde buldukları süre boyunca dönemindeki vakaları yazmaya memur edilmişler. Bunun yanında, onlara seleflerinin yani kendisinden önce göreve gelmiş olan kişilerin tamamlayamayıp eksik bıraktıkları dönemin tarihini düzenleme ve yazma görevi de verilmiştir. Uygulanan bu yöntem ile kesintiye uğramadan tarih yazımı gerçekleştirilmiştir. Vakanüvislerin görevden alınma yada vefat etmeleri halinde, seleflerin kaleme aldığı notlar ve kendilerine verilen belgeler yeni göreve tayin edilen memura teslim olunarak, vakaları kaldığı yerden yazması

¹⁰⁹ Öztürk ve Yıldız, s. 151.

¹¹⁰ Eskiden mevcut rütbelere birinin adıdır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, “Hâcegân Rütbesi”, C.1, s. 695.

¹¹¹ İnalçık ve Arı, s. 226.

¹¹² B. Kütükoğlu, “Vak'anüvis”, s. 458.

¹¹³ Gündüz, s. 47.

emredilmiştir. Bürokratik yazışma belgelerinden tarihe kaydetmek için uygun olanlar işlemleri bittikten sonra vakanüvise haber edilirdi.¹¹⁴

Vakanüvisler devlette yaşanan olayları, belirlenen imkânlar içinde beğenilecek şekilde yazmaktaydılar. İlerleyen zamanlarda devletin dışında özellikle de devletin ilişkilerde bulunduğu Avrupa devletleri ile ilgili olaylara da yer vermesi faydalı olacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu sebeple her ay Avrupa’da yaşanan olaylar devletçe vakanüvislere verilmeye başlanmıştır. Anlaşıldığı üzere vakanüvisler bir süre sonra sadece devlette yaşanan olayları değil, devletin dışında kalan olayları da kaleme almışlardır. Vakanüvisler, genellikle her yılın başında, tespit edip yazdıkları olaylara ait cüzleri, hükümdara takdim edilmesi için sadrazama verirlerdi. Beğenildiğine yada düzeltilmesine dair emir aldıktan sonra sunulan cüzleri tamamlayarak daha önce kaleme aldıklarına ekleme yaparlardı.¹¹⁵

1.4.5. Vakanüvislerin Karşılaştıkları Zorluklar

Vakanüvisler, devlet büyüklerinden her istediğini göremezlerdi. Osmanlı bürokrasinde hoşgörünün az olması sebebiyle bazı evrakları da görememişlerdir. Bu görülemeyen evrakların yerini, yazılı tarihler ve rivayetler aldı. Vakanüvislerin devlet erkânı ile rahat görüşmemesi ve bazı belgeleri görememeleri onların karşılaştıkları sorunlardan olmuştur.¹¹⁶

Vakanüvisliğe tayin olanlar, genellikle tecrübe sahibi ve sır saklamayı bilen kişilerdir. Devlet erkânı vakanüvislerden bir şey saklamazlardı. Ancak bu konuya ehemmiyet verilmediğinden vakanüvisler bir süre sonra ne duydularsa onu kaleme almışlardır.¹¹⁷

Daha önce Halil Nûri Efendi’nin 1795 yılındaki tahririnden söz etmiştik, tahrirde kendi dönemlerinde yaşanan olayları kaleme alırken kullandıkları malzeme hakkında ilginç bilgiler yer almaktadır. Halil Nûri’ye göre; “*Muhtemelen XVIII. yüzyılın ikinci yarısında güvensizlik dolayısıyla bazı devlet sırlarının kendilerine açıklanmadığı, olayların sebep ve sonuçlarının tahkiki ve lâıykıyla değerlendirilmesinin istenmediği*

¹¹⁴ İncalcık ve Arı, s.226.

¹¹⁵ Öztürk ve Yıldız, s. 153.

¹¹⁶ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s.82-83.

¹¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Ed. Mustafa Güçlükol, Bilge Bozkurt), İlgü Kültür Sanat Yayınları, C. 1, İstanbul 2008, s. 391.

görüliyordu”. Bundan dolayı vakanüvisler yararsız şeyler kaleme almaya mecbur kalarak ehemmiyetsiz vakaları büyüterek ehemmiyetli olanları hakkı ile kaleme alamıyorlardı.¹¹⁸

III. Selim bunun düzeltilmesi için bir nizam vermiştir. Şöyle ki; “*Bundan böyle yazılmaya layık olan şeyler mektupçu, beylikçi ve amedçiler* ¹¹⁹ *tarafından Reisülküttab’ın izniyle vakanüvisle bildirilecek o da olayları doğru olarak yazacaktı. Devlet tayin ve teşrifatı da bu işlerle uğraşan kalemler tarafından vakanüvislere bildirilecekti.*”¹²⁰

Vakanüvislerin içinde Lûtfi Efendi gibi yeteri kadar imkân sağlanmadığı ve gerekli ilgi gösterilmediği için vakaları olması gerektiği gibi yazamamaktan şikâyet edenler olmuştur. Bu yakınmalarında bazı yönden haklı oldukları görülmektedir. Ancak vakanüvisliğe Takvîm-i Vekayi’nin ¹²¹ çıkarılması ile darbe indirilmiştir. Böylelikle vakanüvislerin okuyucuya çok sonra ulaştırdıkları vakalar, tayinler ve aziller gazete ile günü gününe ulaştırılmıştır.¹²²

1.4.6. Vakanüvislerin Gelirleri

Divân-ı Hümayun’un kalemlerinde yada ilmiye mesleğinde asli görev alırken vakanüvisliğe tayin olunanlara ek gelir kaynakları verilirdi. Örneğin, vakanüvis ve Şehzâde Medresesi müderrisi Küçükçelebizâde İsmail Âsım Efendi’ye vakanüvislikte bulunanların mükâfatlandırılması hükümdarın adetlerinden olduğu belirtilerek Taşköprü kadılığı arpalığı ilaveten verilmiştir. Sefer vakanüvisliği yapanlara ise, ayrıca tayin verilmiştir.¹²³

Vakanüvisler belirli ödenekler ve maaşlarının yanında, genellikle yılbaşlarında sundukları vakayinâme cüzleri bahanesiyle hükümdarın onlara atıyyeler bağışladığını belgelerde görmekteyiz. Vakanüvisler içinde Vâsıf Efendi’nin; “*Cüz takdimi, lütuf elde*

¹¹⁸ B. Kütükoğlu, “Vak’anüvis”, s. 458.

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Tufan **Gündüz**, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 43-48.

¹²⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1, s. 391.

¹²¹ Osmanlı Devleti’nin ilk resmi gazetesi.

¹²² İpşirli, s. 252.

¹²³ Öztürk ve Yıldız, s. 154.

*etmeye bahane ettiğini me'lûfiyyeti*¹²⁴ *sebebiyle atiyeye beklediğini*” açıkça belirttiği görülmektedir.¹²⁵

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yeni yıl için yazdıkları şiir ve düşürdükleri tarihler dolayısıyla şair, vakanüvis ve bazı kişilere atiyeye-i seniyye verilmesi hususunda Maliye Nezareti Celilesine yazılmış belgeyi incelediğimizde “*Maden ikray-ı hulûl olan sal cedid-i mebâni-i bedide dair nizâm ve inşâd eyledikleri tevadihiden dolayı müşâhid-i şükrândan Süfun Efendi'ye üç bin ve Hayri Efendi ile Bâb-ı Âli duacısı diğer Hayri Efendi ve Burdur kaymakamı esbak ganimetlü Râşid Efendi'ye beş bin yüz rehvice İbrahim Efendi'ye beş yüz vesair tarihin ashabına dahi teşriften mâğrifeti ile münasibi vechile taksim olunmak üzere üç bin altın atabe-i seniyye-i...*” denildiğini görmekteyiz belgenin ilerleyen satırlarında vakanüvis Lûtfi Efendi'nin de adı geçmekte ve ona da atiyeye verildiği belirtilmektedir.¹²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde sadece verdiğimiz örnek değil yeni yılda atiyeye dağıtılmasına dair daha birçok belge mevcuttur.

Mütercim Âsım her yılın Muharrem ayında vakayinâme sunarak atiyeye alıp geçim yükünü hafifletmekteydi. Ancak bir keresinde cüz takdim edemediği gibi belirlenmiş olan maaşında alamamıştır. Sıkıntıya düşmesi ile durum Sadâret Kaymakamlığı'na bildirilerek, kendisine atiyeye verilmiş ve şeyhülislâmlıkça bir ilmiye ciheti tahsis edilmesi için emir edilmiştir. Bazı olağanüstü hâllerde atiyeye miktarının artırıldığı da görülmektedir.¹²⁷

Vakanüvisliğin son devresinde vakayinâme karşılığında düzenli şekilde atiyeye verilmediğini Ahmed Lûtfi Efendi'nin Tarihi'nin 6. cildinin basılmış nüshasını padişaha sunma vesilesiyle sadârete ilettiği takririnden anlamaktayız. Ahmed Lûtfi Efendi takririnde; “*Seleflerinin sundukları cüzler karşılığında çeşitli hediyeler aldıklarını kendisinin bu lütuflardan mahrum olduğu gibi bir yıl önce 4. ve 5. ciltleri takdim ettiğinde, atiyeye verilmesine dair yazılmış olan tezkirenin Âmedci Odası'nda takılıp kaldığını*” söyleyerek bu durumdan yakınmıştır. Yaşanan bu olaydan sonra Ahmed Lûtfi Efendi'ye 200 liralık atiyeye verilerek mükâfatlandırılmıştır.¹²⁸

¹²⁴ Alışıklık, Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, “Me'lûfiyyeti”, s. 728.

¹²⁵ B. Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s. 110.

¹²⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dosya: 357 Fon Kodu: A. }MKT.MHM. Gömlek No:14

¹²⁷ Öztürk ve Yıldız, s. 155

¹²⁸ B. Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s. 111.

1.4.7. Vakanüvislerin Listesi

Osmanlı Devleti'nde görev yapan vakanüvislerin listesi kronolojik sıraya göre tabloda verilmiştir.

Tablo 1: XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görev alan vakanüvisler.

SIRA	ADI	GÖREV SÜRESİ
1	Mustafa Naimâ Efendi (ö. 1716)	1700-1706, 1709-1715
2	Masrafzâde Mehmed Şefik Efendi (ö. 1715)	1715-1715
3	Mehmed Râşid Efendi (ö. 1735)	1715-1723
4	Çelebizâde Asım Efendi (ö. 1760)	1723-1730
5	Mustafa Sami Bey (ö. 1734)	1730-1733
6	Hüseyin Paşazâde (Şâkir) Bey (ö. 1742)	1733-1739
7	Mehmed Subhi Efendi (ö. 1744)	1739-1745
8	Süleyman İzzî Efendi (ö. 1755)	1745-1753
9	Seyyid Mehmed Hâkim Efendi (ö. 1770)	1753-1766
10	Çeşmizâde Mustafa Reşid Efendi (ö. 1770)	1766-1768
11	Musazâde Ubeydullah Efendi (ö. 1782)	1768-1770
12	Sadullah Enverî Efendi (ö. 1794)	1770-1774
13	Hasan (İbrahim) Behcetî Efendi (ö. ?)	1774-1775
14	Hâfız Süleyman Molla Efendi (ö. 1807)	1775-1776
15	Sadullah Enverî Efendi	1776-1783 2. Defa
16	Ahmed Vâsıf Efendi (ö. 1806)	1783-1787
17	Teşrifatî Hasan Efendi (ö. 1797)	1787-1787 Vekâleten
18	Sadullah Enverî Efendi	1787-1790 3. Defa
19	Mehmed Emin Edib Efendi (ö. 1801)	Rikâp Vakanüvisi
20	Ahmed Vâsıf Efendi	1790-1791 2. Defa
21	Mehmed Emin Edib Efendi	Rikâp Vakanüvisi
22	Sadullah Enverî Efendi	1791-1793 4. Defa
23	Ahmed Vâsıf Efendi	1793-1794 3. Defa
24	Sadullah Enverî Efendi	1794-1794 5. Defa
25	Halil Nuri Bey (ö. 1798)	1794-1799

Tablo 2: XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görev alan vakanüvisler.

SIRA	ADI	GÖREV SÜRESİ
1	Ahmed Vâsıf Efendi	1799-1806
2	Seyyid Mehmed Pertev Efendi (ö. 1807)	1806-1807
3	Amir Ömer Efendi (ö. 1815)	1807-1807
4	Mütercim Âsım Efendi (ö. 1819)	1807-1819
5	Şânizâde Mehmed Atâullah (ö.1826)	1819-1825

6	Sahhâflar Şeyhizâde Mehmed Efendi (ö. 1848)	1825-1848
7	Mehmed Recai Efendi (ö. 1874)	1848-1853
8	Akif Paşazâde Nail Bey (ö. 1855)	1853-1855
9	Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895)	1855-1866
10	Ahmed Lûtfi Efendi (ö. 1907)	1866-1909
11	Abdurrahman Şeref Efendi (ö. 1925)	1909-1922

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH'IN YAŞADIĞI YILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU (1771-1826)

2.1. III. MUSTAFA DEVRİ (1757-1774)

1699'dan itibaren Osmanlı Devleti gerileme dönemine girmiştir. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, girdiği savaşları genellikle kaybetmektedir, bu kaybetmenin sonucu olarak kazanan devletlere toprak vermiştir. Ancak XIX. yüzyılda savaşlarda topraklarını kaybetmenin yanında, Osmanlı egemenliği altındaki milletler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Yaşanan bu olaylar neticesinde devlet parçalanma süreci içerisine girmiştir.¹²⁹

III. Mustafa Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde tahta geçen padişahlardan biridir. III. Ahmed'in hayatta olan en büyük oğludur. Amcasının oğlu III. Osman'ın ölümü üzerine 42 yaşında Osmanlı tahtına geçmiştir. III. Osman'ın zamanında savaş yaşanmamıştır, ancak onun üç yıllık saltanatı sırasında memlekette musibet eksik olmamıştı. III. Mustafa'nın tahta geçmesi İstanbul'da bir ferahlık uyandırmıştır.¹³⁰ III. Mustafa, Sultan I. Mahmud ve III. Osman'ın saltanat günlerini görmüş ve bu yaşa kadar sarayda köşesinde kalarak, birkaç defa zehirlenmekten kurtulmuştur. Söylentiye göre, zehirden kurtulmanın yolunu tıp ile alakadar olmakla bulmuştur.¹³¹

III. Mustafa cülusundan sonra ciddiyetle hükümdarlık görevlerini yerine getirmeye başlamıştır. Onun ilk isabetli kararı vezir-i âzam Koca Râgıp Paşa ve şeyhülislâmı görevlerinde bırakmak olmuştur. Daha sonra bir "adaletnâme" yayınlarak amacının, halkını huzura erdirmek olduğunu göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde bu sırada uzun bir barış dönemi vardı. Hükümdar ve vezir-i âzam bu dönemi askeri, mali ve idari alanlarda ıslahat yapmak için uygun ortam olarak

¹²⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2013, s. 33.

¹³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. 5, Ankara 1995, s. 341

¹³¹ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, Hikmet Neşriyat, C. 2, İstanbul 2000, s. 154.

görmekteydiler. Vezir-i âzâmın vefatına kadar hükümdar ıslahat düşüncelerini uygulamak için gayret gösterdi.¹³²

III. Mustafa saltanata geldiği ilk günlerde bir ferman yayımladı. Bu ferman ile İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin eski giyim tarzlarına dönmelerini ve zımmilerin sarı mest pabuç, elvan libas giymemelerini emretmiştir. Ayrıca kakum ve vaşak kürkün devlet büyüklerine özgü olduğunu belirterek, barata isimli başlığın ise saraya bağlı kişiler tarafından giyilmesi gerektiği konusunda uyarmıştır. Bir başka ferman ile Müslüman kadınların açık saçık gezmelerini, yüzlerini kalın yaşmakla örtmelerini, mesire yerlerine gitmemelerini emretti. Kendisi sıkça tebdil-i kıyafet¹³³ gezerek getirdiği yasakların uygulanıp uygulanmadığını teftiş ederdi.¹³⁴

Uyanık fikirli ve yenilik taraftarı olan padişah askeri alanda da düzenlemelerin gerekli olduğunu düşünüyordu. Yeniçeri Ocağı'nda, ıslahat yapılmasının şart olduğunun farkındaydı; ancak şartların uygun olmaması sebebiyle ertelenmesini doğru buluyor ve bunu çevresindeki insanlarla paylaşıyordu. III. Mustafa askeri alandaki fikirlerini uygulamaya topçu ocağının ıslahı ile işe başladı. İslah işi için Baron dö Tott'u uygun görerek göreve getirdi. III. Mustafa donanmanın büyük ehemmiyet taşıdığının bilincinde olan bir hükümdardı. Bu nedenle donanma alanında ıslahata girilerek tersaneler ile yakından ilgilenip yeni gemiler yaptırdı. Mali önemler ve para politikaları da uygulandı. III. Mustafa Süveyş ve Sakarya-Sapanca-İzmit arasında iki kanal açtırma düşüncesindeydi. Ekonomik açıdan çok önemli olan bu düşünce maalesef sonuçlandırılmayan bir faaliyet olarak kalmıştır.¹³⁵

Askeri ve ekonomik alanda yapılan çalışmalarda, örneğin III. Mustafa'nın ucuz ve kalitesiz Avrupa mallarının Osmanlı iç pazarlarında önemli yer kaplamasına karşı çıkması ile yerli üretime önem verilmesine rağmen, genellikle yasak koymalar dışında tutarlı bir ekonomik plan uygulanamamıştır.¹³⁶

¹³² Güler Eren, "Padişah Biyografileri", Osmanlı Ansiklopedisi, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.189.

¹³³ Kıyafet değiştirerek dolaşmak yerinde kullanılır bir tabirdir., Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, "Tebdil Gezmek", C.3, s. 423.

¹³⁴ Necdet Sakaoğlu, "Mustafa IV.", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 549.

¹³⁵ Eren, "Padişah Biyografileri", s.190.

¹³⁶ Kemal Beydilli, "Mustafa III.", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 280.

Osmanlı Devleti'ndeki uzun barış dönemi ve istikrar birçok alanda iyileşmeye ve gelişmeye yol açmıştır. Ancak Rus savaşının ortaya çıkması ile dengeler hızla bozulmaya başlayacaktır.

III. Mustafa zamanında Avrupa'da siyasî kuvvetler arasında büyük buhran ve değişiklikler baş göstermiştir. Fransa, İngiltere ile bir ittifak yapan eski müttefiki Prusya'yı terk ederek düşmanı Avusturya ile bir ittifak yapmıştır. Rusya ve Prusya ile ittifak eden İngiltere'yi bırakıp yine Avusturya ile anlaşmıştır. Böylece, taraflar arasında büyük değişiklikler oldu. Nitekim yeni ittifaklar açığa çıkar çıkmaz, Prusya kralının Saksonya'ya hücumu ile Yedi Yıl Savaşları¹³⁷ başlamış oldu.¹³⁸

Yedi Yıl Savaşları Osmanlı diplomasisini zorlu bir sınava sokmuştur. Savaşan devletler kendilerine yeni müttefik bulma amacıyla Osmanlı Devleti ile ittifak kurma çabalarına girmişlerdir. Ancak bu çabalar Osmanlıların tarafsız kalma siyaseti nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. III. Mustafa'nın düşüncesi tarafsız kalmanın yanında, süresi bitmek üzere olan Belgrad Antlaşma'sını¹³⁹ uzatmaktı. Ancak yaşanan gelişmeler bunun imkânsız olduğunun göstergesiydi. Çünkü Rusya ile Prusya anlaşarak, Rusya'nın adayı Lehistan'ın kralı olarak ilan edildi. Yaşanan bu olay neticesinde Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırları tehlikeye düşmüştür¹⁴⁰

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı¹⁴¹ Rusya'nın Balkanlar ile Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin aleyhine faaliyette bulunması ve Lehistan'ın iç işlerine müdahale etmesi yüzünden çıkmıştır.¹⁴² Rusya kısa sürede Memleketeyn ve Kırım'ı işgal edip, Tuna nehrine kadar ilerlemişlerdir. Daha sonra nehri aşarak Osmanlı topraklarını ağır yıkıma uğratmışlardır. Ayrıca İngilizlerin yardımı ile Baltık'tan hareket eden gemilerini Akdeniz'e getirmiştir. Ruslar Çeşme'de Osmanlı Devleti'nin donanmasına büyük darbe indirerek, Mora ve adalardaki Rum halkını kullanarak isyanlar çıkartmıştır. Bahsi geçen

¹³⁷ Avrupa'nın genel durumu ve Yedi Yıl Savaşı için bkz., Yalçın **Alganer** ve , Müzeyyen Özlem **Çetin**, "Avrupa'da Birlik Ve Bütünleşme Hareketleri", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 23, S. 2, 2007, s. 285-309.

¹³⁸ Mustafa **Cezar**, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, Güven Yayınevi, C. 5, İstanbul 1971, s. 2555.

¹³⁹ Savaşın içeriği ve savaş sonunda imzalanan Belgrad Antlaşması için bkz., Erhan **Afyoncu**, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 429-434.

¹⁴⁰ Eren, "Padişah Biyografileri", s.191.

¹⁴¹ Savaşın içeriği ve savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması için bkz., Erhan **Afyoncu**, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 443-452.

¹⁴² Armaoğlu, s. 36.

savaşta Osmanlı Devleti yenildi bu yenilginin bedeli ağır olmuştur. Savaş sonunda 21 Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴³

III. Mustafa devlet gelirini yarı misli artırmış olup bunların hepsini bu harp uğrunda kullandığı gibi kendisine ait iç hazineyi de bu yolda harcamıştır. Rus savaşı yalnız hazine sarfıyla bitmiş olmayıp memleketin maddi ve manevi felakete sürüklemiştir. Savaşın getirdiği ağır koşullar bir kısım yerlerin elden çıkmasına ve memlekette yer yer isyanlara da neden olmuştur.¹⁴⁴

III. Mustafa, “meziyetli, sağlam bir değerlendirme yeteneği ve ayırt etme kabiliyeti olan, ön görülü, faal ve eğitim ve yeteneği elverdiği ölçüde samimiyetle sarılan, iyi kalpli, merhametli, hayırsever ve cömert” kişiliğe sahip hükümdar olarak kaynaklarda yer almaktadır. Tahta bulunduğu ilk dönemlerde Koca Râgıb Paşa sayesinde problemsiz ve rahat bir şekilde devleti yönetmiştir. Yaşanan Rus savaşının devleti ağır sıkıntıya düşürmesi onun sağlığının bozulmasına sebep olmuştur. Savaştan dolayı duyduğu üzüntü ile 21 Ocak 1774 yılında vefat etti. Kendisinden geriye yıkıma uğramış ve ağır şartları olan barışa mecbur bırakılmış bir devlet kalmıştır.¹⁴⁵

2.2. I. ABDÜLHAMİD DEVRİ (1774 – 1789)

III. Mustafa'nın kardeşi olan I. Abdülhamid, 1725 senesinde doğmuştur. 21 Ocak 1774 senesinde 49 yaşındayken kardeşinin ölümü üzerine hükümdar oldu.¹⁴⁶ Cülusunun ardından Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya bir ferman göndererek vazifesinde kaldığını bildirdi. Kendisi babasının ölümünden beri 43 yıldır sarayda mahpus kalmış olduğu için dünya ve memleket meseleleri hakkında yeterli düşüncesi yoktu. Bu hususta bütün bilgisi, okumuş olduğu Osmanlı kroniklerinin dar sınırı içindeydi.¹⁴⁷

I. Abdülhamid tahta geçtiğinde ilk olarak III. Mustafa dönemi başlayan ve hala devam etmekte olan Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşı kesin bir sonuca bağlama niyetindeydi. Amacı, önce Hırsova'yı alıp sonra Eflâk ve Boğdan'daki Rus işgaline son vermek ve barış antlaşması imzalamaktı. Fakat işler planladığı gitmedi

¹⁴³ Armaoğlu, s. 36.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, s. 430

¹⁴⁵ Beydilli, “III. Mustafa”, s. 282.

¹⁴⁶ Eren, “Padişah Biyografileri”, s. 193.

¹⁴⁷ Cezar, s. 2604.

Osmanlı ordusu Şumnu ve Kozluca'da yenilerek dağılmıştı, bu durumda hükümdar Rusya tarafından önerilen barış antlaşmasına razı olmak zorunda kaldı.¹⁴⁸

Osmanlı ve Rusya temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 21 Temmuz 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Antlaşma ismini Silistre kentine yakın, Bulgar köyü olan Küçük Kaynarca'dan almıştır.¹⁴⁹ Kaynarca Antlaşması'nda; "Kırım'ı müstakil bir hanlık haline getirilmesi ve Ruslara Ortodoks Hristiyanları korumak hakkının verildiği" maddeler çok önemlidir.¹⁵⁰ Çünkü Kırım'a bağımsızlık verilmesiyle Osmanlı Devleti Karadeniz kıyılarını bir daha alamamak üzere kaybediyordu. Ruslara Ortodoks Hristiyanları korumak hakkının verilmesi ile de Rusya Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme hakkına sahip oluyordu. Küçük Kaynarca Anlaşması ile Karadeniz'de uzun yıllardır sürmekte olan Türk egemenliği sona ermiştir.¹⁵¹ Rusya Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan hemen sonra Kırım üzerinde baskılarını artırmıştır.¹⁵² Rusların bu tutumu ileriki zamanlarda ilişkilerin yeniden bozulmasına sebep olacaktır.

I. Abdülhamid, saltanatı sırasında birçok ıslahat girişiminde bulundu. Fransa'dan uzmanlar getirtti. III. Mustafa'nın dönemi getirilen Baron de Tott'un önderliğinde topçu ocaklarında başlayan yeniliklerle ilgilendi ve bunların daha da gelişmesi için çaba harcadı. Askeri alandaki yeniliklerin yanı sıra yönetim alanında da yenilikler yaptı ve devlet merkezinde daha yetkin memurların çalışmasını sağladı. Rusya ve Avusturya ile her an savaş çıkarabileceğini düşünerek Rumeli ve Kafkas kıyılarındaki kaleler güçlendirildi. 1784'te donanma düzenine ilişkin yasa çıkartıldı. İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra kullanılmayan basımevi de bu dönemde yeniden çalıştırılmaya başlandı. Ayrıca Avrupa malları yerine yerli malı kullanımı zorunlu kılındı ve küçük sanayi özendirildi.¹⁵³

¹⁴⁸ Aktepe, "Abdülhamid I.", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 214.

¹⁴⁹ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi* (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 73.

¹⁵⁰ Feridun M. Emecen, "Son Kırım Hânı Şâhin Giray'ın İdâmı Mes'elesi ve Buna Dâir Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 34, Mart 1984, s. 315.

¹⁵¹ Veli Şirin, *Anahatlarıyla Siyasî Ve Kültürel Osmanlı Tarihi*, Marifet Yayınları, İstanbul 2002, s. 110.

¹⁵² İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 2, Sonbahar 2016, s. 41.

¹⁵³ Taha Parla, "Abdülhamid I.", *Türk Ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C.1, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 46.

Yapılan ıslahatlardan anlaşıldığı üzere saltanat yıllarının en önemli gündem maddesi, kuzeyde zuhur eden Rus tehlikesi olmuştur. Bu yüzden onun zamanında üzerinde en çok durulan mesele de; Ruslara karşı alınacak önlemleri belirleme ve ordunun yenilenmesi çalışmaları olmuştur.¹⁵⁴

I. Abdülhamid devrinde 4 yıl kadar süren bir İran Savaşı¹⁵⁵ oldu. Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalayan hükümdar bir süre sonra İran ile karşı karşıya geldi. Bu sırada yeni bir Türkmen hanedanı, Kaçarlar¹⁵⁶ İran'ı toparlamaya çalışıyordu. Kerim Hân Zend, Rus savaşı yıkımları içinden çıkmış Osmanlı'ya karşı bir başarı kazanırsa, Kaçarlar'ı yeneceği düşüncesiyle Mart ayında Basra'yı kuşatmaya başladı. Bâb-ı Âlî¹⁵⁷, İran'a savaş ilan etti. 13 ay kuşatmaya dayanan Basra, 1776 Nisan ayında düştü ve 3 yıl kadar İran egemenliğinde kaldı. Osmanlı ordusu İran ordusunu iki meydan savaşında yenilgiye uğrattı. Bundan sonra savaş duraklama devrine girdi ve Basra'nın Osmanlı'ya iadesiyle hiçbir değişiklik olmadan sona erdi.¹⁵⁸

I. Abdülhamid'in son yıllarında Kırım'a han tayin edilmesi olayları, Rusya ile Osmanlı Devleti'ni yeniden yüz yüze getirdi. Önce Devlet Giray ile Sâhib Giray arasındaki anlaşmazlıklar baş gösterdi. Rusya Şâhin Giray'ı destekleyerek onu Kırım hanlığına getirildi. Hükümdar, Rusların Kırım'ı işgal niyetinde olduklarının farkındaydı. Bu nedenle olası bir Rus saldırısına karşı önlem almak için askerî hazırlıklar yapılmaya başlandı. Bir taraftan, Rusya'nın Kırım'a han olarak getirmek istediği Şâhin Giray'a hanlık menşurunu gönderilmedi. Osmanlı Devleti onun yerine III. Selim Giray'ı¹⁵⁹ Kırım hanı yapmak istemekteydi. Rusya ile Osmanlı ilişkileri gerilerek bir savaşa

¹⁵⁴ Hasan Eren **Ulu**, "Unutulan Sultan Abdülhamid Han", *Yedikata Dergisi*, S. 89, Ocak 2016, s. 16.

¹⁵⁵ Savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Abdurrahman **Ateş**, "XVIII. Yy'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 3, Aralık 2008, s. 65-81.

¹⁵⁶ Kaçarlar hakkında bilgi için bkz., Yılmaz **Karadeniz**, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., İlber **Ortaylı**, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-52.

¹⁵⁸ Yılmaz **Öztuna**, *Osmanlı Devleti Tarihi (Siyasi Tarih)*, Ötüken Neşriyat, C.1, İstanbul 2004, s. 403-404.

¹⁵⁹ Adı geçen Kırım Hanları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Halim **Giray**, *Gülün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi)*, (Haz. Alper Başer-Alper Günaydın), İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2013.

dönüşmek üzereyken, Fransa'nın araya girmesi ile Aynalıkavak Tenkihnâmesi (1779) imzalanmıştır.¹⁶⁰

Tenkihnâme maddelerine göre; “Osmanlılar Kırım'ın içişlerine karışmamayı taahhüt ve hatta Sultan'ın halife olarak elinde bulundurduğu dinsel koruyuculuk hakkından da vazgeçerek, Şâhin Giray'ı ömür boyu Han olarak tanıdı. Ancak Bunun tersine, askerlerini çekmeyi taahhüt eden Rusların Kırım'a müdahale hakkı, istedikleri Han'ı göreve getirme imtiyazı ile birlikte tanındı.”¹⁶¹ Görüldüğü gibi Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin şartları Rusya'nın lehine, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olmuştur.

1781 senesinde II. Jozeph ve II. Katerina arasında yapılan yazışmalar sonucunda, Rusya ve Avusturya arasında ittifak kurulduğu görülmektedir. İttifaka göre; Osmanlı Devleti'ne karşı açılacak bir savaşta, iki taraf birbirine yardım edecekti. Ancak ittifak bu kadarla kalmadı. 1782 senesinde II. Jozeph ve II. Katerina arasında yapılan yazışmalarda, Osmanlı'nın yenilmesi ve Avrupa'daki topraklarının ele geçirilmesi durumunda bu mirasın nasıl takdim edileceği konusunda bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti toprakları iki devlet arasında paylaşılacak, eğer İstanbul ele geçirilirse burada Bizans Devleti kurulacak ve devletin başına II. Katerina'nın torunu Konstantin adıyla kral olacaktı.¹⁶²

Şâhin Giray Rusların desteği ile reformlar yapmayı, Avrupaî tarzda bir devlet kurmayı istiyordu. Nitekim bir süre sonra, kendisine Rus ortağı bir kâfir gözüyle bakılmış ve Kırım halkı ayaklanmıştır. İsyan neticesinde Şâhin Giray Kırım'ı terk etmek zorunda kaldı. Bu olay üzerine, Rusya harekete geçerek 1782'de ordusunu Kırım'a göndermiş ve 30.000 Kırım Türkü'nü öldürerek, Kırım'ı bir Rus vilayeti haline getirmiştir.¹⁶³

Kırım ve çevresi Osmanlı Devleti açısından önemliydi. Çünkü bu bölge sadece nüfusundan dolayı değil lojistik ve stratejik anlamda ana kaynaklarından birini oluşturmaktaydı. Rusların bölgeye yerleşmesi Osmanlıların bölgedeki bütün etkinliklerini kaybetmesine neden olacaktı. Bundan dolayı Osmanlılar Rusların

¹⁶⁰ Aktepe, “Abdülhamid I.”, s. 214.

¹⁶¹ M. Akif Kireççi ve Selim Tezcan, *Kırım'ın Kısa Tarihi* (Çev. Can E. Çekiç), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2015, s. 32.

¹⁶² Armaoğlu, s. 38.

¹⁶³ Emecen, “Son Kırım Hânı Şâhin Giray'ın İdâmı Mes'esi ve Buna Dâir Vesikalar”, s. 316.

bölgedeki nüfuzunun artmasına engel olmak için tüm gücüyle çaba sarf etmiştir. Fakat Rusya'nın güneye inme politikası ile bitmek bilmeyen istekleri neticesinde¹⁶⁴ savaş taraftarı olan Koca Yusuf Paşa ile bazı devlet adamları, şeyhülislâmdan fetva alarak I. Abdülhamid'i ikna edip Ruslara karşı savaş ilan ettiler.¹⁶⁵

1787 senesinde savaşı başlatan taraf Osmanlı Devleti oldu. Ancak Avusturya'da Rusya'nın yanında savaşa girdi. Osmanlı Devleti yaklaşık 50 sene sonra tekrar iki cepheli savaşın ortasında kalmıştır. Bu kez pek çok nokta Osmanlıların zararına olmuştur. Koca Yusuf Paşa, Avusturya'nın daha güçlü ve daha tehlikeli olduğunu düşünerek Ruslar ile savaşmayı beylerbeylerine bırakıp ordu ile beraber Avusturya'ya yürüdü. Vezir-i âzam önce Banat'ı alarak, II. Jozeph'in büyük bir ordusunu bozguna uğrattı. Bu durumda II. Jozeph Viyana'ya kaçmak zorunda kaldı. Fakat Ruslar ile olan cephede aynı başarı sağlanamadı. Ruslara karşı 1789 senesinde önce Hotti ve Yaş sonra Özi kaybedildi.¹⁶⁶

I. Abdülhamid 1789 yılında Özi'de yaşanan bozgun ile birlikte Müslüman halkın katledildiğine dair haberler kendisine bildirilince, üzüntüsünden felç olmuş, kısa bir süre sonra 7 Nisan 1789'da beyin kanamasından vefat etmiştir.¹⁶⁷ Bu durumda devam eden savaş I. Abdülhamid'den sonra tahta geçecek olan III. Selim'e intikal etmiş oldu.

2.3. III. SELİM DEVRİ (1789 – 1807)

Sultan III. Mustafa'nın oğlu olup 1761 tarihinde İstanbul'da doğdu. Fransız İhtilâli'nin¹⁶⁸ yaşandığı zamana denk gelen bu padişah dönemi, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktasıdır. III. Selim, III. Mustafa'nın ilk erkek çocuğudur. Bu nedenle saray gelenekleri gereğince onun dünyaya gelişi şenlikler ile kutlanmıştır. I. Abdülhamid'in vefatı üzerine III. Selim 7 Nisan 1789 yılında muhteşem bir törenle Osmanlı tahtına geçmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Topsakal, s. 41.

¹⁶⁵ Zülfîye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler Ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 32, S. 2, 2017, s. 463.

¹⁶⁶ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 196.

¹⁶⁷ Ulu, s. 15.

¹⁶⁸ Fransız İhtilâli hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., George Rudê, *Fransız Devrimi* (Çev. Ali İhsan Dalgıç), İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁶⁹ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 197.

III. Selim çağının ilerisinde üstün özelliklere sahipti. Onun, aynı dönemlerde Avrupa'da bulunan hükümdar ile entelektüel davranış, incelik, his, düşünce, reformculuk ve devletin yenilenme zorunluluğunu kavrama açısından büyük benzerlikler içinde bulunması dikkat çekicidir. Başka bir söyleyişle III. Selim, Avrupa'da hayat bulan Aydınlanma devrinin bir bireyidir.¹⁷⁰

Tahta çıkan III. Selim, en küçük devlet işleri ile bile bizzat ilgilenme düşüncesindeydi. Yenilikçi padişah olarak tanınan III. Selim şehzâdelik yıllarında da devlet işleriyle alakalı ve kaygılıydı. Amcası, I. Abdülhamid zamanında işlerin ağır yürümesinden şikâyet etmekte ve ıslahat yapılması gerektiğini “*Devlet-i aliyyeye bu rehavet neden iktiza ediyor. Ben şimdi saltanatta olsam işler başka türlü olurdu*” diyerek belirtmişti.¹⁷¹

III. Selim'den önce tahta geçmiş olan 4 hükümdarda yaşlıydı. Onun gibi genç birisinin hükümdar olmasından dolayı halk sevinç ve umut içindeydi. III. Selim tahta çıktığında vezir-i âzam Koca Yusuf Paşa cephede idi. Bu sebeple hükümdar biran önce sorunlarla ilgilenmeye başlayarak saray ve devlette görev alan kişilerde değişiklikler yaptı.¹⁷²

Yeni hükümdar tahta geçişinin ardından, 1789 yılında meşveret meclisi¹⁷³ topladı. Padişahın huzurunda yapılan bu toplantıda; kanun ve şeriat gereklerine aykırı eylemlere değinilmiş, bozuklukların giderilmesi gereği üzerinde durulmuş ancak somut bir reform programı belirtilmemiştir. Eskiden yapılan benzerlerinde olduğu gibi, konuşmaların toplandığı nokta geleneksel Osmanlı örgütlerini bozuluştan önceki özgün durumlarına döndürme tezi olmuştur.¹⁷⁴

Saltanatının hemen başlarında tersane emini Selim Ağa ile oğlu Nazif'i idam ettirdi. Bahsi geçen idam dolayısıyla bazı yazarlar onu zalim olarak görse de adaletli bir hükümdar olduğu daha çok kabul görmüştür. Ahmed Cevdet Paşa gibi bazı tarihçiler bu

¹⁷⁰ Seyfi **Kenan**, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim Ve Dönemi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 27.

¹⁷¹ Yücek **Özkara**, “III. Selim'in Devlet Yönetimi İle İlgili Hatt-ı Hümayûnları” *OTAM Dergisi*, S. 1, 1990, s. 333.

¹⁷² Sakaoğlu, “Selim III”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 505.

¹⁷³ Bilgi için bkz., Ali Akyıldız, “Meclis-i Meşveret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 448-449.

¹⁷⁴ Niyazi **Berkes**, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2008, s. 91.

olayda III. Selim'i kusurlu görmezler ve bozgunculuk yapanlara karşı bir cevap verildiğini kabul ederler.¹⁷⁵

III. Selim'in tahta geçtiği vakit 1787'de başlayan savaş devam etmekteydi. Osmanlı ordular, düşman karşısında 1789 senesinin sonbahar ve yaz aylarında birçok yenilgiye uğradı. Rusya, Akkerman, Bender ve Besarabya'yı ele geçirdiler. Avusturya ise Belgrad ve Semendre'yi ele geçirdi. Böylelikle, III. Selim'in tahta çıkması ile savaşın Osmanlı Devleti'nin lehine döneceği umudu alınan yenilgi ve bozgunlarla boşa çıkmış oldu. Cephede yaşadıkları başarısızlıklar sonucunda Osmanlı Devleti, ittifak arayışına girdi. Rusya ile Avusturya'ya karşı, İsveç ve Prusya ile antlaşmalar yaptı.¹⁷⁶

Rusya sadece Osmanlılar için tehlikeli değildi. Karadeniz'i Rus gölü haline getirmek isteyen Ruslar Baltık Denizi'ni de egemenlikleri altına almak istiyorlardı. Rusların bu istekleri İsveç için tehlike oluşturmaktaydı. Ruslar ile Avusturyalıların Osmanlı'ya savaş açmaları İsveç'in büyük kaygıya düşmesine sebep oldu. Zira Osmanlı'dan sonra sıranın kendisine geleceğini biliyordu. Tehlikeyi önlemeyi akıllıca bulan İsveç kralı 1788'de Ruslara savaş açtı. Ancak İsveç fakir bir devletti. Maddi kaynakları, böyle bir savaşı uzun süre devam ettirmeye yeterli değildi. Osmanlı, İsveç'in savaşa girmesini sıcak bir şekilde karşılamıştı. Ancak Osmanlı Devleti, İsveç'in sonuna kadar savaşa devam etmesinin paraya bağlı olduğunun farkındaydı. Bu nedenle İsveç'in para yardımı temeline dayanan antlaşma yapılması düşüncesi İstanbul'da incelenerek kabul edildi.¹⁷⁷ İsveç ile Osmanlı Devleti, Rusya tehlikesine karşı 11 Temmuz 1789'da Osmanlı-İsveç Antlaşması'nı¹⁷⁸ imzaladı.¹⁷⁹

Osmanlı Devleti İsveç'le yaptığı ittifaktan sonra Prusya ile de ittifak antlaşması imzalamıştır. Prusya, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı yenilgilerden sonra, Rusların Doğu Avrupa'da büyük bir kuvvet olarak çıkmasından endişe duymaya başlamıştı. Bundan dolayı Prusya, İstanbul'da bulunan elçisi aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne başvurarak bir ittifak antlaşması yapılıp ve bu mevzuda bir senet verilmesi isteğinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti daha önce böyle bir olayla hiç karşılaşmadığı

¹⁷⁵ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 197.

¹⁷⁶ Rıfat Uçarol, *Siyahi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995, s. 63.

¹⁷⁷ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. 5, Ankara 2007, s. 17.

¹⁷⁸ Antlaşma hakkında detaylı bilgi için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. 5, Ankara 1995, s.543-546.

¹⁷⁹ Uğur Kurtaran, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 7, Mart 2014, s. 410.

için şaşkınlık duyuyordu. Prusya'nın isteği uzun süre boyunca devlet adamları arasında tartışmalara neden oldu ve sonunda Osmanlı ordularının Ruslar ve Avusturyalılara yenilmesi üzerine 31 Ocak 1790'da beş madde olarak Prusya ittifakı¹⁸⁰ imzalandı.¹⁸¹

Prusya ittifakından sonra, Avusturya sınırına asker yığmaya başladı. Amacı Avusturyalılara baskı yaparak onları barışa zorlamaktı. Bu sırada Osmanlı Devleti Avusturyalıların karşısındaki iyi durumda değildi. 1789 yılında önce Belgrad, sonrada Pasarofça düştü. Fakat Avusturya açısından beklenmedik bir olay yaşandı. Avusturya kralı II. Jozeph Şubat 1790 yılında cephede hastalanarak hayatını kaybetti ve onun yerine II. Leopold kral oldu. II. Leopold savaşa yanlısı değildi.¹⁸² Bu dönemde Fransız İhtilâli gerçekleşti ve ihtilâl Avrupa devletlerinde de etkisini göstermeye başlamıştı. Savaşta başarı sağlayamayacağını anlayan Avusturya, Ruslar ile ayrılarak Osmanlı Devleti ile 1791 yılında Zıştovi Antlaşmasını¹⁸³ imzaladı. Daha sonra Avusturya'nın çekilmesi ile yalnız kalan Ruslar barış istedi. Zaten Osmanlı Devleti'nin de savaşı sürdüreceği durumu yoktu. Rusya ile 1792 yılında Yaş Antlaşması¹⁸⁴ imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Kırım'ın Ruslara ait olduğunu kabul etmiş oldu. Dinyester Nehri sınır olarak kabul edildi.¹⁸⁵

Bundan sonra Osmanlı Devleti Napolyon'un Mısır'a hücum etmesine kadar, Osmanlı Devleti bir barış devrine girmiş oluyordu. Çünkü bu sırada Avrupa Fransız İhtilâli sebebiyle ortaya çıkan savaşlar ile meşguldü. Barış devrinden yararlanan III. Selim şehzâde olduğu zamanlardan beri Osmanlı Devleti'nde uygulamayı planladığı ıslahat çalışmalarına girişti.¹⁸⁶

III. Selim'in babası III. Mustafa'da Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun farkındaydı. Sık sık devlet için yapılması gerekenleri düşünmekte ve bunları oğlu Selim ile paylaşmaktaydı. III. Selim'in fikri yapısının oluşmasında bu durumun büyük bir katkı sağladığı görülmektedir. III. Selim tahta çıkmadan önce yapması

¹⁸⁰ Osmanlı-Prusya ittifakı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İsmail Hakkı **Uzunçarşılı**, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. 5, Ankara 1995, s. 559-563

¹⁸¹ Kurtaran, s. 410.

¹⁸² Armaoğlu, s. 41.

¹⁸³ Antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Zülfiye **Koçak**, "Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler Ve Zıştovi Antlaşması", *Akademik Bakış Dergisi*, C.11, S. 22, Yaz 2018, s. 261-289.

¹⁸⁴ Antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kemal **Beydilli**, "Yaş Antlaşması", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 343-347.

¹⁸⁵ Şirin, s. 112.

¹⁸⁶ A. Cevat **Eren**, "Selim III.", İslam Ansiklopedisi, C.10, MEB Yayınları, Eskişehir 2001, s. 445.

gereken şeyleri düşünerek devletteki olayları dikkatli şekilde takip etmiştir. Tahta geçmeden önce yapacağı işleri planlamış ve bunun temelini oluşturmak için Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşmaya başlamıştır. I. Abdülhamid bu mektuplaşmalardan haberdar olmuş ve bu durumu hoşgörü ile karşılamıştır. Ancak bir başka görüşte I. Abdülhamid'in mektuplaşmadan habersiz olduğu şeklindedir. III. Selim'in mektuplaşması her ne sebepten dolayı olursa olsun büyük önem taşımaktadır.¹⁸⁷

III. Selim ıslahat hareketine başlanmadan önce teknik ve ilminden yararlanılmak istenilen Avrupa'yı daha iyi tanımak istiyordu. Bu nedenle Zıştovi Antlaşması'ndan sonra, Ebubekir Râtib Efendi'yi Viyana'ya elçi olarak gönderdi. Ebubekir Râtib yaptığı araştırmalarını Sefâretnâme'de toplamış ve padişaha sunmuştur. Sefâretnâmesi'nde; Avrupa devletlerinin askeri teşkilatı ve diğer kurumları hakkında bilgi verdikten sonra Avrupa devletlerinin ilerlemelerini sağlayan şartlar üzerinde durmuştur. III. Selim kendi fikir ve düşüncelerini de ekleyerek büyük bir ıslahat programı hazırlamıştır.¹⁸⁸

Hükümdar ıslahat hareketine başlamadan bir hatt-ı hümayun yayınlarak, devletin ileri gelen asker, sivil ve ulemeden devletteki zayıflıkların nedenlerini ve bu konuda neler yapılması gerektiği hakkındaki düşüncelerini bildirmelerini talep etmiştir. III. Selim göstermiş olduğu bu davranışıyla yapılacak ıslahatın sağlam bir temelde olmasını amaçlamıştır. Bundan sonra III. Selim'e 22 devlet adamı layiha¹⁸⁹ iletmiştir. Bahsi geçen 22 kişiden 2'si yabancıdır. Lahiyaların içeriğinde askeri problemler ve bunların çözümleri ile ilgili görüşler, sosyal ve meseleler bulunmaktadır.¹⁹⁰

Padişahın isteği üzerine sivil, askeri ve dini otoritelerin yazdıkları 22 layihada, devletin güçlenmesi için önkoşul olarak orduda reform yapılması gereği vurgulandı. Aslında bu, bürokrasinin otoritesinin pekiştirilmesi anlamını taşıyordu.¹⁹¹ Layihalar arz edildikten sonra padişah, hepsini tek tek inceleyip birer nüsha çoğaltılmasını, askeri

¹⁸⁷ Hasan **Bahar**, *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2015, s. 439-440.

¹⁸⁸ Eren, "Selim III.", s. 446.

¹⁸⁹ Herhangi bir konuda bir görüş ve düşünceyi bildiren yazı., Akalın, Toparlı, Gözaydın vd., *Türkçe Sözlük*, "Layiha", s. 1302.

¹⁹⁰ Uğur **Ünal**, "İdari Ve Sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedîd Çabaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, 2003, s. 277.

¹⁹¹ Kemal H. **Karpat**, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme Ve Uluslaşma* (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 233.

hususlarla ilgili olanların bir araya getirilerek bir kitapçık oluşturulmasını istemiş ve bu isteği yerine getirilmiştir.¹⁹²

İlk örneklerden itibaren bu reform önerileri en şiddetli şekilde muhalefete karşılaştı ve reform tavsiye eden layihalar sarayda bile kin ve alayla saldırıya uğradı. III. Selim kararlılık ve enerjiyle yoluna devam etti. Kendisine yardımcı olmak üzere reform yandaşlarından küçük bir heyet oluşturup 1792 ve 1793'te topluca Nizâm-ı Cedîd adıyla bilinecek olan bir dizi yeni düzenleme ve hatt-ı hümayunlar yürürlüğe koydu.¹⁹³

III. Selim, sadece askeri alanda ıslahatlar yapmayı amaçlamamıştı. Fakat ıslahatlara ordu ile başlanmasının icap ettiğinin bilincindeydi. Nizâm-ı Cedîd isminin sadece askeri ıslahata verilmiş olmasının sebebi, askeri ıslahat ile başlanması olabilir. Aslında Nizâm-ı Cedîd, III. Selim'in yapmak istediği bütün ıslahatları ifade eder.¹⁹⁴

III. Selim'in yeni bir düzen ve modern bir ordu kurma çabaları yalnızca Osmanlı askeri gücünü dış düşmanlarla mücadele etmek için güçlendirmek isteğine bağlanmamalıdır. Gerçekte asıl neden, ayanlar üzerinde merkezi hükümetin otoritesini kurma kaçınılmaz bir gereksinim oluşudur.¹⁹⁵

Nizâm-ı Cedîd ocağının kurulması askeri alanda yapılan en önemli ıslahat hareketidir. Hükümdar, ocağı uygun ortamı bulana kadar gizli tutmuştur. Orduyu meydana getirecek askerler ve subaylar özenle seçilmiştir. Ordunun oluşturulmasında gerekli olan para İrâd-ı Cedîd ismindeki hazineden temin edilmiştir. Hükümdarın mevcut askeri kurumlar içinde çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bu ıslahat çalışmalarında, Avrupa'nın çeşitli devletlerinden ve başta Fransa'dan olmak üzere önemli kişiler getirilmiştir. Kurumları çağa uygun hale getirmek için çalışmak asıl amaç olmuştur. III. Selim, ıslahatlar ile bizzat ilgilenip takip etmiştir. Tebdil-i kıyafet gezerek eksik olan şeyleri gördüğünde devletin yetkililerini uyarmıştır.¹⁹⁶

¹⁹² Ergin Çağman, "III. Selim'e sunulan bir ıslahat raporu: Mehmet Şerif Efendi Layihası", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S. 7, 1999, s. 218.

¹⁹³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s. 82.

¹⁹⁴ Bahar, s. 441.

¹⁹⁵ Karpat, s. 21.

¹⁹⁶ Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri Ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *OTAM Dergisi*, S. 6, 1995, s. 191.

Askerlik alanında yenilikler belli başlı maddelerde yapılmıştır. Bunlar; “mevcut asker ocaklarının düzenlenmesi, Avrupa tarzında yeni bir ordu kurulması (Nizâm-ı Cedîd), savaş teknik kurumlarının düzenlenmesi” olarak üç maddede söylenebilir.¹⁹⁷

III. Selim dönemi yönetimde görülen önemli yeniliklerden bazılarını şu şekilde sıralamak doğru olacaktır. “Batılıların XV. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti’nde elçileri bulunmuştur. Osmanlı’nın ise batı devletlerinde sürekli elçi bulundurması III. Selim zamanında başlamıştır. Askeri alanda topçu, lağımcı ve humbaracı gibi alanlarda askeri düzenlemelere gidilmiştir. Mühendis Hane-i Sultani Eyüp’ten, Hasköy’e aktarılmıştır. Avrupa’dan Tophane’ye mühendisler getirilmiştir. Donanmada görülen eksikliklerin giderilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Yeni askeri okullar açılmıştır.”¹⁹⁸

Hükümdar, yeni bir tıp mektebinin açılmasını istemekteydi. Devletin hekim ihtiyacının karşılanabilmesi için Rum mektebinde bir tıp şubesi açtırdı. İmar faaliyetlerinede önem veren III. Selim birçok yeni binalar inşa ettirdiği gibi, eski eserleri de onararak tamiri ettirmiştir.¹⁹⁹ Bunlardan başka III. Selim mühim Akdeniz ticaret merkezlerine konsolosluklar kurdurarak, Avrupalılar ile rekabette olan Osmanlı tüccarlarının koşullarını iyileştirmek için etkin biçimde gayret etti. Bu konsoloslar Osmanlı padişahlarının Avrupalı uluslara bahsetmiş olduğu gibi bir kapitülasyon sistemi ile desteklenmedikleri için, Batılı meslektaşları kadar elbette etkin roller oynayamamışlardı.²⁰⁰

1792 Mısır olayının meydana gelmesine kadar III. Selim hem ıslahat çalışmalarının devam etmesine gayret etmiş hemde Anadolu ve Rumeli’deki eyaletlerde ortaya çıkan isyanları bastırmaya çalışmıştır. Özellikle Rumeli’deki paşa ve ayanlar²⁰¹ idareyi ellerine geçirerek keyfi hareket etmeye başlamışlar. Sorun çıkaranlar arasında nüfuz sahibi aileler olduğu gibi eşkiyalıktan gelenlerde vardı. Islahat hareketlerine muhalif olanlar eyaletlerde bulunan bu asi kişileri devlet aleyhine kışkırtmaktan geri durmamışlardır. Bu derebeylerin ayaklanmaları yanında, Balkanlarda Sırplar,

¹⁹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 64.

¹⁹⁸ Nurullah **Karta**, “Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6, Ekim 2014, s. 33.

¹⁹⁹ Bahar, s. 443.

²⁰⁰ Erik Jan **Zürcher**, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 48.

²⁰¹ Biri halk mümessilliği vazifesini görenler, diğeri âzası devlet tarafından seçilen meclis azası hakkında olmak üzere iki makamda kullanılır bir tabirdi. Halk arasından alelaide zenginler hakkında da istimal olunurdu. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, “Âyan”, C.1, s. 120.

Karadağlılar ve Rumlar bağımsızlık düşüncesiyle silahlara sarılmışlardı. Mısır'da Mehmed Ali Paşa, Arabistan'da vahhâbiler ve Anadolu'nun eyaletlerinde görülen ayaklanmalar III. Selim'in cesur ve sadık bir kumandandan mahrum olması sebebi ile tam olarak bastırılmadı.²⁰²

1797 yılında Avusturya'nın imzaladığı Campo Formio Antlaşması²⁰³ ile Osmanlı Devleti ve Fransa tarihte ilk kez ortak sınırlara sahip olmuşlardır. Fransa, Dalmaçya kıyılarına yerleştikten sonra Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Fransa gayrimüslimleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıp, azınlık halklar arasında bağımsızlık fikirlerinin yayılmasına katkı sağlıyordu. Bunlar yetmez gibi Tepedelenli Ali Paşa²⁰⁴ ve Pazvantoğlu Osman ile bazı oyunlar çeviriyorlardı. Napolyon'un Rumların milliyetçilik duygularını artıran propaganda yaptığını ve Fransızların Mora ile Girit'e yerleşme düşüncesinde olduklarını, Mora valisi İstanbul'a gönderdiği raporda belirtiliyordu. Bu sırada İstanbul'da bulunan Rus elçisi Bab-ı Âli'ye²⁰⁵ gelerek Fransa'nın savaşa hazırlandıklarını, bu hazırlıkların Mora için olabileceğini söylemesi Osmanlı Devleti'ni telaşlandırmıştır.²⁰⁶

Napolyon'un amacı İngilizleri Akdeniz'den çıkarmak ve onların Uzakdoğu'da bulunan topraklarını ele geçirmektir. Hindistan'ı ele geçirmenin en kolay yolu Mısır'ı da ele geçirmektir. Napolyon mümkün olursa Osmanlı Devleti'ni ele geçirip, doğu fatihi olma hayaline düşmüştü. Napolyon'un düşünceleri hükümeti tarafından destek ve teşvik görmüştü. III. Selim'in hem eyaletlerdeki meseleler ile hemde ıslahat hareketleri ile meşgul olduğu bir dönemde, Fransızlar 19 Mayıs 1798'de Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir savaş ilanına gerek göremeden, Mısır'ı ele geçirmek amacıyla harekete geçti.²⁰⁷

²⁰²Eren, "Selim III.", s. 445.

²⁰³ Antlaşma hakkında detaylı bilgi için bkz., Fahir **Armaoğlu**, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2013, s. 73-74.

²⁰⁴ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Alexandre **Dumas**, *Tepedelenli Ali Paşa* (Çev. Ali İhsan Güzel), Paşömen Yayınları, İstanbul 2011., Ayrıca bkz., Gabriyel **Römeran**, *Tepedelenli Ali Paşa* (Çev. Ali Kemal Aksüt), İkbal Kitabevi, İstanbul 1939.

²⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., İlber **Ortaylı**, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-53. Ayrıca bkz., Yusuf **Halaçoğlu**, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 27-28.

²⁰⁶ Kamil **Çolak**, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali (1798-1801)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S. 2, 2008, s. 145.

²⁰⁷ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 201.

Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi, Osmanlı'ya başka devletlerin yardımı olmadan ayakta kalamayacağını göstermiş oldu. Bundan dolayı diğer devletlerle ilişkilerini geliştirmeye daha çok gayret etmeye başladılar. Osmanlı Devleti, bu şekilde kendi bütünlüğünü tehlikeye düşüren Fransızların karşısına, Rusya ve İngiltere'yi çıkardığı gibi, XIX. yüzyıl boyunca takip edeceği denge politikasını da başlatmış oluyordu.²⁰⁸

Mısır'ın işgal edilmesine karşı Osmanlı Devleti'nin güçsüz kaldığı açıktır. Mısır'a hareket eden Fransız askerinin varlığı istihbaratın yetersiz olması sebebiyle İstanbul'a iletilememiştir. İstihbarat yetersizliğinden başka askeri açıdanda zafiyet ortaya çıkmıştır. Fransızlar karşısında uzun menzilli topları ve düzenli birliği fazla olmayan Osmanlı ordusu direnemeyerek dağılmıştır. Bu olaydan sonra Bab-ı Âli Ruslarla 1798'de, İngilizlerle 1799'da ittifak antlaşmaları imzaladı. Napolyon'un Malta'yı almasından sonra olayın ciddiyetini anlayan İngiltere hemen harekete geçti. İngiliz donanmasını Napolyon'un üzerine göndererek, beklenmedik bir şekilde Fransa'ya baskın yapmıştır. Bu baskın ile Fransız donanması Ebukır'da 1 Ağustos 1798'de yakılmıştır. İngiltere'nin bu hareketi ile durum Fransızların aleyhine dönmeye başladı.²⁰⁹

Osmanlı Devleti Ruslar ve İngilizler ile yapmış olduğu ittifaklar sayesinde Fransa'nın eline geçen topraklarını kurtarmıştır. Osmanlı ve Rus donanmaları Yedi Ada'yı Fransa'nın elinden aldılar. Yedi Ada daha önceleri Osmanlı Devleti'ne ait değildi, bu durum yeni bir sorunun ortaya çıkmasına sebep oldu. Fransızlardan alınan toprağın durumunun ne olacağı sorusu ortaya çıkmıştır. Rusya ve Osmanlı Devleti arasında 21 Mart 1800'de imzalanan bir antlaşma ile Yedi Ada'nın durumu şu şekilde tespit edildi. Yedi Ada, Osmanlıların korumasında bir cumhuriyet olacak ve Osmanlı Devleti'ne üç senede bir para ödeyecekti. Rusya ise bu cumhuriyetin toprak bütünlüğünü garanti ediyordu.²¹⁰

Mart 1801'de Fransız ordusu Osmanlı Devleti'ne yenildi. Fransa Kahire'de, sonra İskenderiye'de teslim oldular. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Fransa Mısır'dan çekilmeyi konuşmak zorunda kaldı. Türk-İngiliz komutanları ve Fransız Başkomutanı

²⁰⁸ Hasan **Şahin**, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri [Başlangıcından Paris Barışı'na (1856)]", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 40, 2009, s. 292.

²⁰⁹ Yaşar **Demir**, "XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum", *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Dergisi*, C. 3, S. 5, Yaz 2013, s. 140.

²¹⁰ Armaoğlu, s. 104.

arasında 30 Ağustos 1801’de İskenderiye Sözleşmesi²¹¹ imzalandı. Bu sözleşme ile Fransa, 18 Eylül 1801 tarihine kadar ele geçirdikleri bütün şehir ve istihkâmları boşaltarak Mısır’ı terk etmeyi kabul etti. Böylelikle Mısır, yaklaşık üç sene Fransa’nın işgali altında kaldıktan sonra, yeniden Osmanlı Devleti’nin sınırlarına katılmış oldu.²¹²

Fransızların 1801’de Mısır’ı boşaltmalarından sonra bir kargaşa ortamı oldu. Daha sonra Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın²¹³ Mısır’a vali olarak görevlendirilmesi ile Mısır yeni bir döneme girmiştir.²¹⁴

İskenderiye ve Kahire’de imzalanan sözleşmeler Fransa’nın Mısır’dan nasıl boşaltacağını belirtmekteydi. Bu sebeple, sözleşmelerden sonra bir barış antlaşması imzalanmalıydı. Seyyid Ali Efendi ile Fransız dışişleri bakanı Talleyrand arasında 9 Ekim 1801 tarihinde dört maddelik bir ön barış antlaşması yapılmıştır. Bu ön barıştan sonra Osmanlı Devleti ve Fransa arasında 25 Haziran 1802’de Paris’te bir barış antlaşması imzalanmıştır.²¹⁵ Bu antlaşmanın ilk maddelerinde, Osmanlı Devleti’nin, Fransa’ya şimdiye kadar verdiği bütün kapitülasyon haklarının aynen devam edeceği belirtilmekteydi. Çünkü Napolyon kapitülasyon haklarının devam etmesine çok önem vermekteydi. Ayrıca, bu antlaşma ile Fransa ile Osmanlı Devleti toprak bütünlükleri konusunda birbirlerine karşılıklı olarak güvence vermekteydiler.²¹⁶

Osmanlı Devleti, Fransa ile olan ilişkilerini düzeltmişti. Bu durum uzun sürmedi çünkü Napolyon Ağustos 1804’de kendisini imparator olarak ilan etti. Napolyo’nun bu ilanı, unvanının tanınması sorununu ortaya çıkarttı. Osmanlı Devleti, Napolyon’un yeni rejimini tanımakta sıkıntı görmüyordu. Ancak Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti’nin, Napolyon’un yeni rejimini ve onun imparator unvanını tanımak istğine şiddetle karşı çıkmaktaydılar.²¹⁷ Osmanlı Devleti’nin amacı bu süreci az zararla geçiştirmeye çalışmaktı. Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya’nın kendisi için daha tehlikeli olduğunu düşünmekteydi. Bu sebeple tarafını 2 devletten yana seçti. Osmanlı Devleti 1798 yılının sonunda Rusya ile yaptığı ittifak antlaşmasını da, bu şartlar altında yenilemek zorunda

²¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kamil Çolak, “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali (1798-1801)”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S. 2, 2008, s. 173-182.

²¹² Uçarol, s. 90.

²¹³ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 62-65.

²¹⁴ Çolak, s. 183.

²¹⁵ Çolak, s. 181.

²¹⁶ Şahin, s. 293.

²¹⁷ Şahin, s. 294.

kalmıştır. Fakat Fransa'nın, Rusya ve İngiltere karşısında göstermiş olduğu askeri başarılar, Osmanlı Devleti'nin tavrının değişmesine ve bu devletlere karşı Fransa'ya yakınlaşmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ve Rusya'ya rağmen Napolyon'un unvanını tanınması ile bu mesele son bulmuştur.²¹⁸

III. Selim'in siyaseti ona birçok düşman kazandırmıştır. Selim'in yeni bir ordu kurma çabası yüzünden ordu kurumunu, kendisine karşı soğutmuştur. Bununla birlikte ulemanın çoğunluğu, sarayda ve devletteki birçok seçkin kişi Fransız etkisinden hiç hoşlanmıyordu. Selim, onun ıslahat girişimlerinden bir yarar görmemiş ama kahve, tütün ve diğer şeylerin vergileri yoluyla yeni ordu ve bahriyenin parasını karşılama yüküne katlanmak durumunda bırakılmış olan halkı geniş kesimi tarafından da sevilmiyordu.²¹⁹ İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin masrafları arttığı için halk yeni vergiler vermeye yükümlü tutulmuştur. Bundan dolayı halk ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Halkın zor durumda olmasına karşı devlette bazı kesimler israf içinde olup lüks içerisinde yaşamaktaydı buda halkın tepki göstermesine neden olmuştur.²²⁰

Tepkiler büyüyerek devlet içinde sorunlara, eyaletlerde ayaklanmalara sebep olacaktır. III. Selim ıslahat hareketlerinin gelişmesine gayret gösterdikçe, eyaletlerde yeni idareye karşı fikirler çoğaldı. Vehhâbî²²¹ hareketi eyaletteki yaşanan ayaklanmaların başında gelmekteydi. İslam âlemi için çok önemli olan Mekke ve Medine'nin vehhâbîler tarafından yağmalanıp ve yıkılması III. Selim'i çok üzmüştür. 1804 yılında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa vehhâbîlerin isyanını bastırması için görevlendirildi. Bu isyanın bastırılmasında Mehmed Ali Paşa'nın yardımı çok büyüktür. Onun desteği ile geçicide olsa, bir süre Mısır ve Arabistan'da güvenlik sağlanabildi.²²²

Balkanlardaki durum dahada karışık bir haldeydi. Azınlık halklar arasında bağımsızlık düşünceleri bir hayli artmıştı. Eflâk-Boğdan, Mora ve Semendire'de yabancı devletlerin koruması altında bazı teşkilatlı isyanlar ve ayaklamalar görülmüştür.

²¹⁸ Yahya **Bağçeci**, "Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart'ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 29, 2014, s. 83.

²¹⁹ Zürcher, s. 43.

²²⁰ Uğur Ünal, s. 289.

²²¹ Abdulvehhâb adında birinin Arabistan'da kurduğu mezheb ve bu mezhepte olan kimse. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, "Tevcihât", s. 1375.

²²² Eren, "Selim III.", s. 452.

²²³ Sırp ların isyan çıkartmasında etkili olan iki sebep vardır. Bunlardan biri Fransız İhtilâli'nin bütün Avrupa'ya yaydığı milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan halka sıçraması diğeri ise özellikle Yeniçeri Ocağı'na mensup kişilerin Balkanlar'daki halka kötü davranmasıdır.²²⁴

Rumeli'deki merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda bölgede yönetim ayanların eline geçti. Bazı Yeniçeri Ağaları da, dayı unvanı alarak askeri nüfuzlarını kullanıp ayanların zenginliklerinden faydalanmaya çalıştılar. Ayan ve dayı çatışmaları nedeniyle bölgede kargaşalar başladı. Bölgedeki soylu kişiler ve ayanlar, halkı dayılara karşı isyana için teşvik ettiler. Bu nedenle dayıların zulmünden kurtulmak için çare arayan Müslüman ve Hristiyan halk ayaklandı. Müslümanlar, başlayan isyan hareketinin devlet karşıtı bir hal aldığını anlayınca isyandan vazgeçtiler.²²⁵

Sırp ileri gelenlerinden bir heyet önce İstanbul'a kadar gelerek III. Selim'in huzuruna çıkmış ve haklı şikâyetlerini anlatıp bunların giderilmesi için yalvarmıştı. Padişah, derhal gerekli emirleri verdiyse de Sırbistan'daki yeniçeriler buna öfkelenerek itibarlı kişilerden bir kaçını öldürdüler. Sırp lar, bunun üzerine yerli yeniçerilere karşı silahlı olarak harekete geçtiler (4 Şubat 1804).²²⁶ Ayaklanan Sırp lar Müslümanlara karşı da bir katliama giriştiler.²²⁷

Nizâm-ı Cedîd'in Mısır seferinde Akka önlerinde, Napolyon'a karşı başarılar elde ettiği görüşmüştür. Mısır seferinden sonra, devlette meydana gelen bazı karışıklıklar nedeniyle gerekli önlemlerin alınarak tehlikelerin yok edilmesi için Rumeli'ye Nizâm-ı Cedîd askerinin geçirilmesi ve bu teşkilatın Rumeli'nde de kurulmasının etkili olacağı düşünüldü. Bu iş için Anadolu'da Nizâm-ı Cedîd'in kurulmasında büyük emek ve hizmeti olan Kadı Abdurrahman Paşa uygun görüldü. Onun İstanbul yoluyla Nizâm-ı Cedîd askeriyeye Rumeli'ye geçirilmesi planlandı.²²⁸

İçlerinde Nizâm-ı Cedîd taburlarının da bulunduğu bir ordu hazırlanacak, Kadı Abdurrahman Paşa komutasında Rumeli'ye gönderilerek, Edirne'de Nizâm-ı Cedîd

²²³ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 206.

²²⁴ Öztuna, s. 419.

²²⁵ Süleyman Uygun, "Sırp İsyanı Ve Hurşit Ahmet Paşa", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 17, Bahar 2011, s. 435.

²²⁶ Cezar, s. 2858.

²²⁷ Armaoğlu, s. 278.

²²⁸ Karal, , *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 80.

uygulanmasına başlanacaktı. 1806 Haziran'ın başlarında kuvvetler İstanbul'dan hareket etti. Ulema, esnaf, tüccar, sarraf gibi birçok kesim hükümdar ve Nizâm-ı Cedîd'e karşıydılar. Sadrazam Hafız İsmail Paşa'da bu karşıt topluluğun başındaydı. İsmail Paşa, Rumeli'deki ayanlara gizlice haber göndermişti. Onlara Nizâm-ı Cedîd'e karşı olanların kılıçtan geçirileceğini söyleyerek ayaklanmaya teşvik ediyordu.²²⁹

Kadı Abdurrahman Paşa emrindeki Nizâm-ı Cedîd kuvvetleriyle Rumeli'ye doğru yola çıktı. Ancak Silivri, Tekirdağ ve Çorlu'da ayaklanmalar ile karşılaştı. Nizâm-ı Cedîd kuvvetlerinin Rumeli'ye gelmesi ile güçlerini kaybedeceklerini düşünen ayanlar bir araya gelmiş ve direniş göstermek için silahlı çatışmalara girmişlerdir. Yaşanan bu olaylarda bizzat İsmail Paşa'nın açık şekildeki ihaneti, ayanlara gizliden destek vermesi mühim bir faktör oluşturmaktadır.²³⁰

İstanbul'da da durumlar karışmaya başlamıştır. Yeniçeriler ve onlara destek olanlar ayaklanmaya başladılar. Vaziyetin III. Selim'e bildirilmesinden sonra, Abdurrahman Paşa asilerin hızlıca durdurulması taraftarı olsa da hükümdar isyanın daha çok büyüüp kan dökülmesinden endişe ediyordu. III. Selim, Abdurrahman Paşa'ya biran önce İstanbul'a gelmesini emretti ve böylelikle Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'ye geçirilmesinden vazgeçildi. Bu girişim II. Edirne Vak'ası olarak adlandırıldı. III. Selim'in almış olduğu bu karar uzun yıllardır çaba gösterdiği ıslahatın hareketinin yıkılmasına, ilerleyen zamanlarda kendinin tahtan indirilmesine ve daha sonrada hayatına mâl olacaktır.²³¹

III. Selim iç karışıklıklar ile uğraşırken aynı zamanda devletlerarası sorunlar da baş göstermeye başlamıştı. Napolyon, Rusya'yı barışa zorlamak istiyordu, bu nedenle Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı kışkırtmaya başladı. Çünkü eğer Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açacak olursa Ruslar güneyden de tehdit edilmiş olacaktı. Napolyon planlarını uygulamak amacıyla çok güvendiği adamı Fransız elçisi Sebastiyân'a, Osmanlı Devleti'ni savaşa katılması için ikna etme görevi vermiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın baskısından kurtulmak istediği için Fransızlara güvenerek bazı girişimlerde bulundu. Bab-ı Âli, Sebastiyân'ın istekleri doğrultusunda, Rusya taraftarı olan Eflâk-Boğdan beyini görevden alarak yerlerine başkasını tayin etti. Bununla birlikte 1798 ve

²²⁹ Eren, "Selim III.", s. 453.

²³⁰ Kenan, s. 50.

²³¹ Eren, "Selim III.", s. 453.

1805 antlaşmalarına göre boğazlardan geçen Rusya'ya ait savaş gemilerine boğazları kapattı. Osmanlı Devleti yaptığı bu uygulamalar ile Rusya'nın etkilerini azaltmaya çalıştı.²³²

İngiltere elçisi ise, Napolyo'nun yakında yenileceğinin de göz önüne alınmasını Bab-ı Âli'ye tavsiye etti. Karadeniz ve Akdeniz'deki Rus ve İngiliz donanmaları İstanbul'u tehdit ediyorlardı. Osmanlı Devleti, çaresiz bir daha gerilemek zorunda kalarak Eflâk-Boğdan beylerini vazifelerine tekrar getirmek ile Rus gemilerine geçiş hakkını tanıdı. Ancak Rusya, Osmanlı Devleti'nin bu istekleri kabul edeceğini ummadığından daha evvel savaş ilanına bile lüzum görmeden ordularına 16 Ekim 1806 hareket emri verdi. Bu ordular Dinyester (Turla) suyunu aşır süratle Eflâk-Boğdan'ı ele geçirdiler.²³³

Osmanlı, Rusya'nın işgalini fiili savaş saydığı gibi İngiltere'nin isteklerini de reddetti. İngiliz elçisi pasaportlarını alıp gizlice Bozcaada önünde bekleyen İngiliz donanmasına gitti. Böylece Osmanlı Devleti ile Rusya'dan sonra İngiltere ile de arasında savaş başlamış oldu. 17 Şubat 1807'de İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'na doğru ilerledi. Osmanlı toplarının derme çatma ateşi hiçbir zarar veremediğinden boğaz kolaylıkla aşıldı. Boğazı iç tarafta korumak için bulundurulması gereken donanma yerine, Nara önlerinde bir kaç işe yaramaz, savaş kabiliyetinden mahrum tekne bulunuyordu. Bunlardan bir tanesi zamanında davranıp İngiliz donanmasının İstanbul'a doğru dümen kırdığını haber vermek için acele yola çıktı.²³⁴

İngiltere'ye ait donanma 19 Şubat 1807 tarihinde Çanakkale'den geçip, İstanbul'u tehdit etmeye başladı.²³⁵ İngiliz donanmasının İstanbul'a geldiği haberinin yayılması başkentte büyük korku ve heyecan yarattı. Bab-ı Âli olayı çözüme kavuşturmak için İngilizlerin tekliflerini kabul etmeyi düşünüyordu bu sebeple İngiltere ile görüşmeler yapmaya başlanmıştı. Bu sırada ilk günlerde korku ve heyecan içinde olan halk artık karşı koyma duygusu içindeydi. Halkın bu duygusunu askeri ocaklar daha da artırıyorlardı. Hükümetten emir beklemeyerek halk ve ocaklar silahlanmaya başladılar. Halkın bu ayaklanması Bab-ı Âli'yi korku ve kararsızlığa yitti. Çünkü

²³² Uçarol, s. 97.

²³³ Cezar, s. 2806.

²³⁴ Cezar, s. 2807.

²³⁵ Eren, "Selim III.", s. 454.

İngiltere'nin isteklerine boyun eğilmesi halkın isyanına sebep olabilirdi. Bab-ı Âli bu düşünceyle İngiltere'nin isteklerini kabul edecekken, vazgeçip halka ve askerinin yanında yer aldı.²³⁶

İngiliz donanmasına karşı koymak için kıyılara toprak yerleştirilerek, beyler yeniden göreve getirildi. İngilizler bir şey yapamayacaklarını anlayınca çekilmek zorunda kaldılar. Çanakkale'den çıkarken birkaç gemileride batırıldı. Bunun intikamını almak amacıyla İskenderiye'ye saldırdılar. Fakat Mısır valisi Mehmed Ali Paşa İngiltere'nin saldırılarını boşa çıkartarak onları geri püskürtmüştür.²³⁷

Ruslar ile savaş başlayınca, Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa ordu ile beraber Rumeli'ye hareket etti. Ruslarla girişilen ilk mücadelede başarı elde edildi. Fakat ordunun İstanbul'dan ayrılması muhaliflere fırsat vermiş oldu.²³⁸ II. Edirne Vak'asından sonra III. Selim, Nizâm-ı Cedîd ordusunun bir kısmını Anadolu'ya göndermekle kalmayarak, muhaliflere taviz üstüne taviz vermeye başladı. Sadrazamlığa, Yeniçeri Ağası Hilmi Paşa'yı, şeyhülislâmlığa da Nizâm-ı Cedîd muhaliflerinin en kuvvetlisi Topal Abdullah Efendi'yi getirdi.²³⁹ Gizliden Mustafa (IV. Mustafa) ile anlaşılan Köse Musa Paşa'yı Sadâret Kaymakamlığı'na getirdi.²⁴⁰ Bu tutumuyla kendisine karşı olan kişilere cesaret vererek onların her geçen gün artmalarına sebep oldu. Bu yetmiyormuş gibi, kendine yakın adamların tutumları da bu muhalif hareketi iyice hızlandırdı.²⁴¹

III. Selim'in çevresinde bulunan bazı isimler ile ilgili yolsuzluk söylentileri ortaya çıktı. Bu kişilerin servetinin kaynağı Nizam-ı Cedîd için toplanan paralar olduğundan bahsedilmekteydi. Diğer taraftan önemli toplantılarda konuşulanlar ve devlette saklı olması gereken bilgiler kısa sürede gerçek olmayan şekilde halkın arasında yayılmakta ve bununlada kalmayarak elçiliklere de ulaştırılmaktaydı. Yaşanan bu olaylar hükümdara olan nefretin daha da artmasına sebep olmuştur.²⁴²

Nizâm-ı Cedîd hareketine karşı oluşan muhalefet eyleme geçmek üzereydi. Amaca ulaşmak için bir ayaklanma hareketinin başlamasının gerektiği düşüncesi

²³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 54.

²³⁷ Şirin, s. 114.

²³⁸ Afyoncu, s. 458.

²³⁹ Sipahi **Çataltepe**, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi Ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 240.

²⁴⁰ Afyoncu, s. 458.

²⁴¹ Çataltepe, s. 240.

²⁴² Sakaoğlu, "Selim III", s. 508.

oluşmuştur. Ayaklanma İstanbul'da çıkarılırsa Nizâm-ı Cedîd askerleri ve ıslahat destekçileri tarafından bastırılma ihtimali yüksekti. Bundan dolayı ayaklanmanın ilk önce İstanbul dışında bir yerde çıkarılarak ve daha sonra yeniçeriler arasında da yayılması uygun görüldü. Bu hedef doğrultusunda Şehzâde Mustafa'nın adamları boğaz yamakları ve yeniçeriler ile el altından görüşmeler yapmışlardı.²⁴³

Trabzon mıntıkasından 2000 Laz, yeniçerilerin yokluğunda Boğaz'ı korumada Nizâm-ı Cedîd'e yardımcı olmak amacıyla İstanbul'a çağrılmış ve bunlara yamak adı verilmişti. Yamakların Nizâm-ı Cedîd'in eğitimini ve disiplinini görerek örnek almaları sağlandı. Başka türlü düşünceler besleyen Köse Musa Paşa, yamakların arasına isyan düşüncesini aşılması için birkaç Yeniçeri sokarak onları ordu ile ilgili yeniliklerine karşı kışkırtmaya başladı.²⁴⁴ Ruslar ile mücadele için yola çıkan ordu Edirne'ye vardığı sırada İstanbul'da hükümdara karşı düzenlenen ayaklanmanın hazırlıkları tamamlanmış bulunuyordu. Ayaklanma hazırlanan plan doğrultusunda Boğaz Yamakları tarafından başlatıldı.²⁴⁵

13 Mayıs 1807'de yamaklar, Avrupa tarzı üniforma giyilmesini zorunlu kılan emre karşı ayaklandılar.²⁴⁶ Saray ricalinin ve ulemanın desteği sayesinde bu işleri yapan adamların içinden Oduncu Süleyman, Bekir, Çili, İbiş, Memiş ve Kabakçı Mustafa adlarını taşıyan kurnaz ve dilleri dönen altı kişi sivrildi. Bunlar, amaçlarına varmak için bütün yamakları topladılar ve kararlarına sadık kalacaklarına dair onlara kılıç üzerinde yemin ettirdiler.²⁴⁷

İsyancıların lideri olan Kabakçı Mustafa yüksek mevkilerden gelen güçlü desteğin komutasını kısa sürede elde edip yandaşlarıyla birlikte İstanbul'a yürüdü.²⁴⁸ İstanbul'a yürüyen asilere, yeniçeriler ve halktan da birçok kişi. Et (At) Meydanı'na geldiklerinde, sayıları 80.000'di. III. Selim'den Nizâm-ı Cedîd'e son verilmesini talep ettiler. Hükümdar, kimseye güveni kalmadığı için asilerin isteği doğrultusundaki hatt-ı

²⁴³ Yunus İnce, "Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Güz 2008, s. 288.

²⁴⁴ Alhonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi* (Çev. Serhat Bayram), Sabah Yayınları, C. 2, İstanbul 1991, s. 927.

²⁴⁵ Kenan, s. 51.

²⁴⁶ Lewis, s. 99.

²⁴⁷ Georg Oğulukyan, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyanları III. Selim IV. Mustafa II. Mahmud Ve Alemdar Mustafa Paşa* (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s. 3.

²⁴⁸ Lewis, s.99.

hümâyunu yazdı. Bunun üzerine Köse Musa Paşa, Kabakçı'ya 11 kişinin isminin olduğu liste göndererek, bunların kellelerini istemelerini bildirdi.²⁴⁹ Padişah, sarayın tarihini iyi bilenlerdendi. Asilerin istediklerini yapmazsa zorla saraya girip edepsizliklerini gerçekleştireceklerdi.²⁵⁰ III. Selim, eski padişahların başvurduğu yola kendisi de başvurarak Nizâm-ı Cedîd'i kaldırdığını ilan etti. Bu da yeterli olmayınca, listede ismi geçen adamları isyancılara teslim etti.²⁵¹

29 Mayıs 1807'de Et Meydanı'nda darmadağın bir gösterinin ardından, Yeniçeri subaylarından oluşan bir heyet şeyhülislâma başvurarak fetva istediler. Acaba eylemleri ve emirleriyle Kur'an'ın kutsal kıldığı dini ilkelerin tersine iş yapmış bir padişah hükmetmeye devam edebilir miydi? Şehülislâm layıkıyla şaşkınlık ve tereddüt belirtisi gösterdikten sonra İslam dininin ve Osmanlı Devleti'nin iyiliği için padişahın tahtan indirilmesine hükmetti. Şehülislâm'dan alınan hüküm gereğince III. Selim tahtan indirildi ve yerine amcasının oğlu Mustafa geçti.²⁵²

2.4. IV. MUSTAFA DEVRİ (1807-1808)

I. Abdülhamid'in oğludur. 8 Eylül 1779'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Şehzâdeliğinde sarayda klasik eğitim almıştır. Babasının şehirde yaptığı teftiş gezilerine, kardeşi Mahmud'la beraber katılmış ve saray dışındaki hayatı tanımaya çalışmıştır. Amcası III. Selim'in çocuğu yoktu bu sebeple ondan sevecenlik görerek rahat bir şehzâdelik dönemi yaşadı. III. Selim'in Kabakçı Mustafa İsyanı sonucunda tahtan indirilmesi ile 29 Mayıs 1807'de padişah oldu.²⁵³

Cülusunun ertesi günü devlet erkânı ve ocak elebaşları şeyhülislâmın evinde toplanarak iki nüshalık bir hüccet-i şer'iyye²⁵⁴ hazırladılar. Nüshalardan biri ricâl diğeri ağalar tarafından imzalandı. İmzalanan hüccet-i şer'iyye Yeniçeri Ocağı'nın bundan sonra devlet işlerine karışmamasını ve isyana karışanlardan hesap sorulmayacağını vaat etmiştir. Ricâlin imzaladığı hüccetin baş tarafındaki hatt-ı hümâyunda IV. Mustafa'nın bu maddeleri onaylamasından başka, kimse hakkında tatbikat yapılmayacağına dair

²⁴⁹ Çataltepe, s. 248.

²⁵⁰ Karal, , *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 83.

²⁵¹ Çataltepe,

²⁵² Lewis, s.100.

²⁵³ Beydilli, "Mustafa IV.", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 283.

²⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Kemal **Beydilli**, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, Nisan 2001, s. 33-48.

yemin ettiği görülüyor.²⁵⁵ Fakat kısa süre içinde bunun hiçbir yarar sağlamadığı görüldü. III. Selim'i tahtan indiren kesimin devlet meselelerine karışmaları ile istedikleri şeyleri zorla elde etmelerine engel olunamadı. IV. Mustafa'nın hükümdar olmasıyla, kısa sürede III. Selim'in tahttan indirilmesine pişmanlık duyulmaya başlandı. Çünkü IV. Mustafa'nın saltanat dönemi devlette kargaşa, düzensizlik, çözümler ve en önemliside ıslahat taraftarları ile ıslahat karşıtları arasında yaşanan mücadeleler içinde geçmiştir.²⁵⁶

IV. Mustafa cahil, saf ve devlette neler olup bittiğinden habersizdi. Saltanatına devam edebilmesi, III. Selim'i tahtan indirenlerin isteklerini yerine getirmesiyle olabilirdi. Bundan dolayı; sadâret kaymakamı Musa Paşa, şeyhülislâm Ataullah Efendi ve Kabakçı Mustafa devletin asıl yöneticileri olmuşlardır. III. Selim'in saltanatına son verenler başarılarından dolayı kendilerini ödüllendirmeye hemen başladılar. Kabakçı Mustafa ile yardımcılarının istekleri üzerine onlara bazı rütbelere verildi. Ataullah Efendi ve Musa Paşa'da isyan sırasında öldürülen devlet adamlarının mallarını aralarında pay ettiler. III. Selim'in tahtan indirilmesi ile yeniçeriler, kendilerine rakip olarak gördükleri Nizâm-ı Cedîd'den, halk ise, İrâd-ı Cedîd hazinesi için toplanan birçok vergiden kurtulmuştur.²⁵⁷

III. Selim zamanında başlayan Osmanlı-Rus savaşı devam etmekte idi. IV. Mustafa'nın Osmanlı tahtına geçişi Tuna boyundaki Osmanlı ordusunda duyulduğu zaman büyük bir heyecana sebep oldu. Ordunun düşmana göre bu sırada stratejik durumu çok iyidi. Sağ kanat kuvvetleri Kalas üzerine sarkmış, asıl kuvvetler ise Tuna'yı geçip Bükreş üzerine yürüyerek düşman ordusunun sağ kanadının çekiliş yolunu kesecek hale gelmişti. Ruslar, düşükleri tehlikeli durumu sezerek Bükreş'i boşaltmaya başlamışlardı.²⁵⁸

Sadrazam Ruslar tarafından ele geçirilen Kalaraş'ı elde etmek üzere Pehlivan Ağa²⁵⁹ ile yeniçerileri Tuna'dan geçirdi ve Rusların çekilmiş olduğu anlaşıldı. Kabakçı isyanı yeniçerilerin Kalaraş'a hakim oldukları sırada ortaya çıkmıştır. Pehlivan Ağa'nın

²⁵⁵ M. Cavid **Baysun**, "Mustafa IV.", İslam Ansiklopedisi, C.8, MEB Yayınları, Eskişehir 2001, s. 708-709.

²⁵⁶ Beydilli, "Mustafa IV.", s. 283.

²⁵⁷ Karal, , *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 84.

²⁵⁸ Cezar, s. 2819.

²⁵⁹ Yeniçeri ağası.

IV. Mustafa taraftarı oldu ve isyanın hazırlayıcılarından biri olduğu bilindiğinden, orduda fesat çıkarması ihtimali ile sadrazam Hilmi İbrahim Paşa tarafından azledildi. Yeniçeriler Silistre'ye geçip ağalarının azledilmesi konusunda ayak dirediler. Yeniçerilerin isteği üzerine ağa tekrar göreve getirildi. Bu sırada IV. Mustafa tahta çıkmıştı.²⁶⁰

Nizâm-ı Cedîd taraftarları görevlerinden azlediliyordu. Pehlivan Ağa orduda bulunan III. Selim yanlısı olarak bilinen bazı devlet adamlarını öldürtmek istedi. Üstelik bir dönem Sadrazam'ın karargâhına saldırma girişiminde bile bulunmuştur. IV. Mustafa yeniçerileri mutlu etmek için, Çelebi Mustafa Paşa'yı²⁶¹ sadrazamlığa getirdi.²⁶²

IV. Mustafa etrafındaki insanların kuklası durumundaydı. Ne var ki, iplerin kimin elinde olduğu hiçbir zaman bilinmiyor ve bazen de değişiyordu. Giderek hoşnutsuzlukla birlikte çok sayıda fırsatçı, taşra kentlerine doğru uzaklaşmaya başladı. Çoğu kuzeye yöneldi ve Bulgaristan'dan geçerek Rusçuk'a geldi.²⁶³ Orduda ıslahat ve modernleşme taraftarı olan kişiler, Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın²⁶⁴ yanına sığınmayı tercih ettiler. Rusçukta Alemdarın himayesine sığınmış olan bu Nizâm-ı Cedîd erkânı, orada Alemdar da dâhil olmak üzere gizli bir cemiyet kurmuşlardı. İşte amacı III. Selim'i tekrardan tahta getirmek ile Nizâm-ı Cedîd'i yeniden kurma olan bu cemiyet erkânına tarihlerimizde Rusçuk Yârânı ismi verilmiştir.²⁶⁵

Nizâm-ı Cedîd taraftarları ile IV. Mustafa taraftarları arasındaki sürtüşmeler hiç eksik olmamıştır. Devlet büyükleri ordunun siyasetle bu derecede iç içe olmasından ürkerek, Alemdar Mustafa Paşa'dan destek talep etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine 5.000 kadar askeri olduğu bilinen Alemdar Mustafa Paşa, Rusya ile yapılan savaş sırasında karargâh olarak kullanılan Silistre'ye gelmiş ve ordu içinde zorbalık yapan bazı kişileri sindirilmiştir. Ancak Alemdar Paşa, bu hizmetinin karşılığında sadrazam olmayı ümit etmekteydi. İşler onun umduğu gibi gitmeyerek ve sadrazamlığa Çelebi

²⁶⁰ Baysun, s. 709.

²⁶¹ Aslı yeniçeri olan, Anadolu valisi ve Akdeniz Boğazı seraskeri.

²⁶² Karal, , *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 84.

²⁶³ Palmer, s. 117.

²⁶⁴ Bazı kaynaklarda Bayrakdar Mustafa Paşa olarak geçmektedir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kalost **Arapyan**, *Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, TTK Yayınları, Ankara 1943.

²⁶⁵ Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail Yılık Oğlu Süleyman Ağalar Ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK Yayınları, İstanbul 1942, s. 82.

Mustafa getirildi. Bu durum karşısında gücenen Alemdar Paşa Rusçuk'a dönmüş ve bu da ordunun iâşe sıkıntısına sokarak büsbütün zor duruma düşmesine sebep olmuştur.²⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin cahil ve hainlerin elinde oyuncak olarak karışıklıklar içine düştüğü zamanda; birbirine düşman görünen Fransız İmparatoru Napolyon'la Rusya İmparatoru, Tilsit Antlaşmasını imzalamıştır. Antlaşmanın 8. maddesine göre Osmanlı topraklarının aralarında bölüşülmesi meselesinde anlaşmışlardı. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu ölüm uçurumundan kurtulabilmesi, III. Selim'in tekrar tahta çıkmasına, devlet işlerinin o zamana ve şartlara göre en ehil görülen ellere yeniden teslim edilmesine bağlı görünüyordu.²⁶⁷ Fransızların, Ruslar ile iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ni Ruslar karşısında yalnız bırakması ve Osmanlı topraklarını paylaşma planları yapmasıyla artık Fransa'ya güvenilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu sebeple Ruslar ile barış görüşmelerinde Osmanlı kendisi çözüm aramak telaşına düşmüştür.²⁶⁸

Bu sırada İstanbul'un durumu da pek iç değildi merkezi otorite zayıflamıştı. Anadolu, Rumeli ve Arabistan'daki bazı eyaletlerin yöneticileri neredeyse bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. IV. Mustafa yaşanan olaylar karşısında çaresizdi. Önemli görevlere sık sık yeni yöneticiler tayin ederek durumu kontrol etmek için çabalıyordu. Şeyhülislâmın desteğiyle, İstanbul'daki asayiş toplu idamlar yapılarak sağlanmaya çalışılıyordu. Zorbaların sürekli olarak para istemeleride hazinenin durumunu iyice bozmaktaydı. Hükümdar zor durumda kalarak Fas sultanından 20.000 kese borç almaya başvurmak zorunda kalmıştı.²⁶⁹

IV. Mustafa tahta geçtiği zamandan itibaren bir türlü devlet işlerini düzene koyamamıştı. Devlet içindeki buhran gün geçtikçe büyümekteydi. Bunun üzerine Rusçuk'ta Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına gitmiş olan; Ramiz Efendi, Behic Efendi, Refik Efendi, Galib Efendi ve Tahsin Efendi gibi Nizâm-ı Cedîd yandaşları III. Selim'in tekrardan tahta çıkması için faaliyete geçtiler.²⁷⁰ Rusçuk yarânı, III. Selim'in hayatını tehlikeye atmadan kendisini tekrar tahtına çıkarmanın çaresini arıyorlardı. Nihayet,

²⁶⁶Eren, "Padişah Biyografileri", s. 211-212.

²⁶⁷Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. 2, s. 123.

²⁶⁸Fatih Ünal, "Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk'un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması Ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1/4, Yaz 2008, s. 576.

²⁶⁹Eren, "Padişah Biyografileri", s. 212.

²⁷⁰Afyoncu, s. 459.

İstanbul'da bir zemin yoklamasına karar verildi. Refik Efendi başkente gelerek IV. Mustafa'nın yakınlarına yanaştı. Onlara, zorbaların azıtarak devlete hâkim olduklarını, bunlar tepelenmedikçe IV. Mustafa'nın saltanatta kalamayacağını, padişaha sadık ve taraftar bulunan Alemdar Paşa'nın İstanbul'a gelerek durumu ıslah edebileceğini izah etti. Refik Efendi, maksadına tamamen başarılı olamamışsa da, uygun bir ortam yaratmıştı.²⁷¹

Bu sıralarda Osmanlı-Rus savaşında kötü gelişmeler yaşanmaktaydı. Ruslara ait donanmaya saldıran, Osmanlı donanmasının bazı gemileri batmış ve kaptan gemisinde düşmanın eline geçmiştir. Ancak Ruslarda çok büyük kayıplar verdiği için Korfu'ya çekilmek zorunda kalmışlardı. Böylelikle mağlubiyete rağmen boğazın emniyeti tekrardan sağlanmıştı. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Ruslar barış talep etmek mecburiyetinde kalmıştır. İki taraf Slobozia'da 24 Ağustos 1807 tarihinde 7 maddelik ateşkes imzaladı. Fakat Rusya'nın aşırı talepleri yüzünden bir yıllık imzalanan ateşkesin süresi içerisinde kesin antlaşma imzalanamamış. IV. Mustafa'nın tahta kaldığı sürece taraflar arasında senetsiz mütareke devam etmiştir.²⁷²

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Slobozia mütarekesinin yapılmasından sonra, Osmanlı ordusunun İstanbul'a dönmesinden faydalanan Alemdar Mustafa Paşa harekete geçti.²⁷³ Ordu Edirne'den İstanbul'a dönerken 16.000 askeriyle Sadrazam'a yol arkadaşlığı yaptı. Bahsi geçen kuvvetler daha İstanbul'a girmeden, Sadrazam ve Alemdar'ın emri ile Hacı Ali Ağa²⁷⁴ İstanbul'a gelmiş ve Kabakçı Mustafa'nın kafasını keserek Alemdar Mustafa Paşa'ya yollamıştır. Bu neticeyle, Alemdar'a karşı olası bir ayaklanma hareketinin önü alınmış oldu. Kabakçı Mustafa'nın öldürülmesi boğaz yamakları, İstanbul'da bulunan yeniçeriler ve hatta saray erkânı arasında büyük endişe uyandırdı.²⁷⁵

Kabakçı'nın, Alemdar'ın emri ile öldürüldüğü anlaşılınca tartışmalar durdu, ses kesildi. Alemdar'ın acayip kıyafetli, başı külahlı, beli silahlı askerleri İstanbul

²⁷¹ Cezar, s. 2823.

²⁷² Eren, "Padişah Biyografileri", s. 212.

²⁷³ Uçarol, s. 110.

²⁷⁴ Pınarhisar ayanı.

²⁷⁵ Karal, , *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 88.

sokaklarında dolaştıkça herkes öyle ürperdi, öyle sindi ki Kabakçı'nın sözünü etmeye, hesabını sormaya kimsenin cesareti kalmadı.²⁷⁶

İstanbul'da herkes korku içinde sinmiş ses çıkartamaz haldeydi. Devletteki zorbalara öldürülmeye, sürekli fesat yayan ulema ise sürgün edilmeye başlandı. Sadrazam, Alemdar'ın çalışmalarından memnundu, ancak onun gün geçtikçe artan nüfuzundan hoşnutsuzdu. Alemdar'ın artık İstanbul'u terk etmesi gerektiğini telkinlerde bulunarak anlatmaya çalışıyordu. Alemdar Paşa bundan sonra harekete geçerek 28 Temmuz 1808'de 15.000 kişi ile Bâb-ı Âli'yi bastı. Sadrazam'dan mührü aldı ve saraya doğru yola çıktı.²⁷⁷ Şeyhülislâm Arabzâde Arif Efendi'yi, III. Selim'in yeniden tahta çıkarılması için IV. Mustafa'ya gönderdi. Bu olay karşısında öfkelenen IV. Mustafa, kardeşi Mahmud'un ve III. Selim'in öldürülmesini emretti.²⁷⁸

Kendi canlarının sağ kalması, IV. Mustafa'nın Padişah kalmasıyla mümkün olacağını kestiren bu gözü dönmüş kişiler, yalın kılıç, harem dairesinde meydanı boş bulup, III. Selim'in dairesine saldırdılar. O sırada Sultan Selim kendi kendine ney üflüyordu. Gürültüyle doğrulmasına, gelenlere nasihat yollu birkaç söz söylemesine meydan kalmadan, hepsi birden, üzerine atılıp, kim vurduya getirdiler. Bir an içinde vücudu kana boyanmış, kolu bacağı yaralanmış, sağ şakağının derisi sakalı ile birlikte çenesine kadar inivermişti.²⁷⁹

III. Selim'in katledilmesinden sonra, II. Mahmud'un dairesine girdiler. II. Mahmud elinde kılıç bekliyordu. Az bir adam vardı. Onlar II. Mahmud'u savunurken yenildiler. Sultan Mahmud, odasının penceresinden dama çıkarılıp merdivenle avluya indirildi. Bu sırada Alemdar'ın askerleri de avluya dolmaya başladı ve Sultan Mahmud'a biat ettiler.²⁸⁰

2.5. II. MAHMUD DEVRİ 1826'YA KADAR (1808-1839)

I. Abdülhamid'in oğlu olup, 20 Temmuz 1784 tarihinde doğmuştur. Saray geleneklerine göre yetiştirilen II. Mahmud, III. Selim dönemi yapılan askeri ıslahatlar ile ilgilenmiş ve topçuluğu merak etmiştir. III. Selim'in tahtan indirilmesinden sonra da

²⁷⁶ Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. 2, s. 126.

²⁷⁷ Karal, , *Osmanlı Tarihi*, C.5, s. 88.

²⁷⁸ Afyoncu, s. 460.

²⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. 2, s. 130.

²⁸⁰ Öztuna, s. 425.

onunla kurduğu temaslar sebebiyle, devletin kurtulması için ıslahatların yapılmasına devam edilmeli düşüncesindeydi. Alemdar Paşa'nın III. Selim'i tekrardan tahta çıkarmak amacıyla yaptığı girişim sonucunda, Selim'in şehit edilmesi ve IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesiyle 28 Temmuz 1808'de tahta çıkmıştır.²⁸¹

II. Mahmud'un saltanat dönemi genel olarak iki kısımda ele alınabilir: 1808'deki cülusundan 1826 yılındaki Vak'a-i Hayriyye'ye kadar olan 18 yıllık süre ilk kısmı yani hazırlık dönemini, bu tarihten 1839'daki ölümüne kadar devam eden 13 yıllık süre ise ikinci kısmı yani reformlar dönemini teşkil eder.²⁸² II. Mahmud'un saltanat yılları, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemidir denilse pek yanlış olmaz. Çünkü bu dönem, var olan iç ve dış buhranlara bir de yenileşme faaliyetlerinin getirdiği bunalım ve kargaşalıklar eklendiği bir devirdir.²⁸³

Alemdar Mustafa Paşa'nın yeni hükümdara sadrazam olması kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü II. Mahmud tahta geçmesini Alemdar'a borçluydu. Alemdar, sadrazam olur olmaz,²⁸⁴ III. Selim'in katillerinin öldürülmesi için çalışmalara başlamıştır. Bunların bir kısmı hemen yakalanmış ve Bostancı başı mahbesine gönderilmiştir. II. Mahmud hemen bir hatt-ı hümayun yayınlarak, başta Mercan Ağa'nın,²⁸⁵ olduğu mahalde katlini ve kesik başının Orta Kapı'ya konulmasını, mahpuslardan ise şimdilik bazılarının katliyle bunların dışında firarilerin de araştırılıp ihanet edenlerin defterlerinin gönderilmesini emretmiştir.²⁸⁶

IV. Mustafa'nın gözdeleri ve yamakların şefleri görevden alındı. Bundan başka üç yüz kişinde başı kesildi. Köse Musa Paşa ve Bostancı başınının başları, saray kapısı önünde ibret olması için gösterildi. Devlette sürekli fesat yayan ulema sürüldü. Alemdar bu işleri yaparken aynı zamanda beraber çalışacağı ekibide seçti. Ahmed Esat Efendi şeyhülislâmlığa, Ruşçuk Yârânından Ramiz kaptan-ı deryalığa, Tahsin Efendi defterdarlığa, Refik Efendi sadâret kethüdalığına ve Mehmed Seyyid Galip Efendi

²⁸¹ Karal, "Mahmud II.", İslam Ansiklopedisi, C.7, MEB Yayınları, Eskişehir 2001, s.165.

²⁸² Özcan, "II. Mahmud Ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", s. 13-14.

²⁸³ Özcan, "II. Mahmud Ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 10, S. 1, 1995, s. 13.

²⁸⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 89.

²⁸⁵ Darüssade Ağası.

²⁸⁶ Aysel **Danacı Yıldız**, "III. Selim'in Katilleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2008, s. 72.

reisülküttaplığa getirildiler. Bu sonuçla ıslahat taraftarları iktidar tekrardan yerlerine geçmiş oldu.²⁸⁷

Alemdar'ın alışıla gelmiş bir sadrazam olmadığını devlette büyük meselelerden biri olan ayanlık sorununu çözmek için işe koyulmasıyla göstermiştir. Anadolu'da ve Rumeli'de bulunan ayanları İstanbul'a çağırıldı.²⁸⁸ II. Mahmud, Alemdar'ın arzusuna uyup, Rumeli ve Anadolu'nun bilindik ayanlarını Kâğıthane'deki Çağlayan köşkünde huzuruna kabul etti.²⁸⁹ Bu toplantıda Alemdar, ayanlara yeniçerilere karşı ortak hareket etme çağrısında bulunmuş ve devletinde ayanların kendi bölgelerindeki yönetimlerini yasal olarak tanıyacağına sözünü vermiştir. Görüşmelerden sonra ayanlar, hükümdarın her emrine uyacaklarına ve hükümdar istediği zaman yardıma koşacaklarına söz verdiler.²⁹⁰

Hükümet ile ayanlar arasında yapılan uzun görüşmelerden sonra, Sened-i İttifak²⁹¹ adı verilen bir sözleşme belirdi. Bilinen nüshasında imzalayanlar olarak; Bozok ayanı Çapanoğlu Süleyman Bey, Serez ayanı İsmail Bey, Çirmen mutasarrıfı Mustafa Bey, Manisa ayanı Karaosmanoğlu Hacı Ömer Ağa'nın adı geçmektedir.²⁹² II. Mahmud 29 Eylül 1808 tarihli, kendi mutlak otoritesini kısıtlayıcı ve devletin başkentinde dahi yeterince güçlü olamadığını ortaya çıkaran bu seneti onaylamak mecburiyetinde kaldı.²⁹³ Sened-i İttifak, Alemdar'ın ölümü ve devletteki ayan egemenliğinin ortadan kaldırılması ile hükmü olamayan bir belge haline gelerek zaman içinde unutulmuştur.²⁹⁴

Padişahın, ayanın kendisine itaat etmeye razı olduğunu teyit eden bir belgeye ihtiyaç duymuş olması, ayanların XVIII. yüzyıl sonu krizi içinde ne kadar bağımsızlaşmış olduğu hakkında bir fikir verir. Öte taraftan, ayanların merkezi devlete karşı askeri güç üstünlüğünü ellerinde tuttıkları bir zamanda, padişaha desteklerini teyit

²⁸⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 89.

²⁸⁸ Metin Kunt, Sina Akşin, Ayla Ödekan vd., *Türkiye Tarihi*, C. 3, Cem Yayınevi, Ankara 1988, s. 89.

²⁸⁹ Afyoncu, s. 463.

²⁹⁰ Sakaoğlu, "Mahmud II.", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 254.

²⁹¹ Belgenin aslı için bkz., BOA, HAT, 746/ 35242. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın Tam Metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 1998, s. 209-222.

²⁹² Kunt, Akşin, Ödekan, vd., s. 90.

²⁹³ Sakaoğlu, "Mahmud II.", s. 254.

²⁹⁴ İnalçık, "Sened-i İttifak Ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Belleten Dergisi*, C. 28, S. 112, Ekim 1964, s. 609.

etmiş olması, padişahlık ve merkezi devlet çok zayıf bir duruma düşmüş olsa bile, hanedanın ve merkezi idarenin iktisadi ve siyasal yaşamdaki önemini korumaya devam ettiğini göstermektedir.²⁹⁵

Alemdar Mustafa, ayanların memleketlerine dönmelerinden hemen sonra askeri alanda ıslahatlar için çalışmalara başladı. Islahat Nizâm-ı Cedîd ordusu ile aynıydı ancak isimleri farklıydı. Alemdarın kurduğu yeni asker ocağına Sekban-ı Cedîd adı verildi. Bu ocağa yazılanlar Levent çiftliği ile Üsküdar kışlarına gönderildiler. Bu kişilere bir örnek elbise giydirilerek Avrupa tarzında öğretim verilmeye başlandı. Böylelikle yetiştirilen askerler ile ordunun sekizinci ocağı oluşturuldu. Ancak Sekban-ı Cedîd'e tuğ, sancak ve tabi verildiğinden belli bir seviyeye kadar bağımsız ocak olma özelliği taşımaktadır.²⁹⁶

Sekban-ı Cedîd'in kuruluşundan sonra yeniçeriler içinde bazı ıslahatlar yapılmaya başlanmıştı. Umûr-ı Cihâdiye'ye getirilen Behiç Efendi, bir yandan Sekban-ı Cedîd için parasal kaynaklar bulmaya çalışırken bir yandan da esame²⁹⁷ denen, yeniçerilere özgü eski ulufe cüzdanlarını, bedellerini ödeyip toplamaya başladı. Çünkü bu cüzdanları para karşılığı elde eden herkes 3 ayda bir kamu hazinesinden ulufe²⁹⁸ alma hakkını kazanıyordu. Toplanan esameler yakılarak Yeniçeri sayısında önemli bir azalma gerçekleştirildi.²⁹⁹

Bunlar olurken sekbanların yeniçerilere göre lüks içinde yaşadıkları görülmekteydi, yeni düzen askerlerinin lüks içinde olması yeniçerilerin kıskançlıklarını arttırmaktaydı. Asker toplanılıp yeni nizama göre talim ve terbiye başlayınca, yeniçerilerin içleri daha çok sızlamaya başladı. Diğer taraftan, sadrazam da onları sıkıştırıyordu. Devletin seymen, topçu ve kalyoncu olarak yalnız üç ocak tanıdığını, isteyen onların birisine kaydedilmesini, istemeyenlerin ise kendi memleketlerine gitmelerini, ocaklara giremeyenlerin satış ve iskelelerde kayıkcılık işleri ile meşgul olamayacaklarını dair bir ferman çıkartmıştı. Bundan dolayı, yeniçerilerden fakir

²⁹⁵ Donald **Quataert**, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922* (Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 90.

²⁹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 93

²⁹⁷ Yeniçerilerin kaydı, ulufe defteri manasına olarak kullanılan bir tabirdir., Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, "Esame", C.1, s. 346.

²⁹⁸ Maaşın yerinde kullanılır bir tabirdir. Yeniçeriliğin olduğu devirlerde asker ve sair muvazzaf memurlara verilen maaş yerinde kullanılmıştır., Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, "Ulufe", C.3, s. 544.

²⁹⁹ Sakaoğlu, "Mahmud II.", s. 254

olanların birçoğu kaydedildi, varlıklı olanlar ise bir tarafa çekildiler. Fakat durum hiç iyi değildi, çünkü yeniçerilerin içinde dedikodular gitgide büyüdü ve onlar, yapacakları fenalığı düşünmeye başladılar. Yeniçeriler, bayram ertesinde ya kaydedilmeye veya memleketlerine gitmeye mecbur oldukları için, bayram ayı içinde Sadrazam'dan evvel harekete geçmeye gayret ettiler.³⁰⁰

İstanbul'da dedikodular gün geçtikçe artmaktaydı. Halk Alemdar'dan şikâyetçiydi. Bu durum isyana hazır olan yeniçerileri daha da cesaretlendirmekteydi. Hal böyle iken kim tarafından ortaya çıktığı belli olmayan bir bilgi ocağı telaş ve heyecana düşürdü. Bu bilgi bayramdan sonra Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına karar alındığı şeklindeydi. Ocak ağaları çabucak harekete geçtiler. Bir plan kuruldu, plana göre yeniçeriler yangın olduğunu söyleyecekler ve yangını söndürmeye Alemdar gelecek olursa karışıklık sırasında onu öldüreceklerdi. 5 kere Bâb-ı Âli'ye yangın var haberi göndermişlerdi ancak Alemdar dışarı çıkmamıştı. Bunun üzerine işleri planladıkları gibi gitmeyen yeniçeriler Bâb-ı Âli'ye baskın yapmaya karar verdiler.³⁰¹

15 Kasım gecesi Alemdar, şeyhülislâmı ziyaretten Bâb-ı Âli' deki sarayına dönmüştü. Yeniçeriler, darbeyi o gece indirmek üzere anlaşmışlardı. Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa, işi öğrenip engel olmak istedi ancak onu hemen parçaladılar. Yeniçeriler kendilerine destek veren isyancılarla kalabalık bir grup haline gelerek, Alemdar'ın ait sarayı kuşatma altına aldılar. Kadı Abdurrahman Paşa, Sekban-ı Cedîd askeri ile birlikte hemen harekete geçerek hükümdarı korumak için, Topkapı Sarayı'na gitmişti. Ancak görülüyorki kuşatma altında olan Alemdar'dan hoşlanmadığı için onun yardımına gitmemiştir.³⁰²

Sekban-ı Cedîd askerleri komutansız ve dağınık bir halde kaldıkları için sadrazama destek verememişlerdir. Alemdar, isyancılara teslim olmaksızın son nefesine kadar mücadele etmeye karar vermişti. İsyancıardan birçoğunu tepelemeyi başardı. İsyancılar cephane mahzeni olarak kullanılan yere çıkarak kubbeyi delmeye başlamışlardı. Bunu gören Alemdar yanındakileri, yeniçerilere “*ocağın namusuna bırakıyorum*” diyerek, teslim etmiştir. Alemdar yanındakileri teslim ettikten sonra tek

³⁰⁰ Oğulokyan, s. 38.

³⁰¹ Zuhuri **Danışman**, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Zuhuri Danışman Yayınevi, C. 11, İstanbul 1966, s. 200.

³⁰² Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 234.

başına mücadele etmeye devam etti. Kurtulamayacağını anladığı zaman mahzeni ateşe vererek, yanından ayrılmaya razı olmayan baş kadını ve cariyesi ile birlikte kahramanca vefat ettiler. Mahzenin ateşe verilmesi ile oluşan patlama üç yüzden çok yeniçerinin ölmesine neden oldu.³⁰³

Alemdar'ın ölmesi üzerine zorbalara, azgınlıklarını arttırdılar. Sadâret kethudâsı yani Mustafa Refik Efendi'yi parçaladılar. Defterdar Tahsin Efendi ile umûr-ı cihâdiye Behiç Efendi, canlarını zor kurtarıp İstanbul'dan kaçtılar.³⁰⁴

Bundan sonra İstanbul tamamen zorbalara elinde kaldı. Meydanda hükümet kuvveti kalmamıştı. II. Mahmud her ihtimale karşı Ramiz Paşa ile Kadı Paşa'yı saraya getirerek sarayı koruma altına aldı. Bu defa isyancılar saraya saldırıyordu. Sekbanlarla yeniçeriler arasında kıyasıya boğuşmalar oluyordu. Ertesi gün isyancılar Ayasofya etrafında toplandı. Minarelerden kurşunlar atılıyordu. Ramiz Paşa ve diğerleri, savunma yapmak yerine saldırıya geçmeye karar verdiler.³⁰⁵

Kadı Abdurrahman Paşa ve Ramiz Paşa, emirlerindeki kuvvetler ile isyancıların üzerine saldırıya geçtiler. Bu olaydan sonra yeniçeriler yangın çıkararak, Et Meydanı'nda bir meşveret kurmuşlardır. II. Mahmud'u tahta istemeyip, onun yerine IV. Mustafa'nın hükümdar olmasını istediklerini yüksek sesle duyurmaya başladılar. Bunun üzerine II. Mahmud devlet adamlarının oyunu alarak, IV. Mustafa'yı öldürtmüştür.³⁰⁶ Bu ana kadar sekbanlardan 500, yeniçerilerden 5.000 kadar kişi ölmüştü. Yeniçeriler korkmaya başladılar. Ulemayı paşa kapısına topladılar. Bu sırada II. Mahmud'un emriyle Unkapanı önündeki gemiler, Ağa kapısını topa tuttu. Bu olay eşkıyayı büsbütün korkuttu. Bunun üzerine ocak ağaları ulemayı saraya göndererek padişaha itaat edeceklerini topların atılmamasını rica ettiler.³⁰⁷

Ulema ve isyancılar arasında ayaklanmaya son vermek amacıyla anlaşma yapmaya uğraşılıyordu. Bu sırada Kandıralı Mehmed namındaki birisi, bazı ayak takımını ve askerleri kandırdı. Artık topçu ve arabacı ocakları da ayaklanmışlardı. İsyan gün geçtikçe büyümekteydi. Ramiz ve Kadı Abdurrahman Paşa canlarını kurtarmak için

³⁰³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 95.

³⁰⁴ Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, s. 235.

³⁰⁵ Danışman, s. 202.

³⁰⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 96.

³⁰⁷ Danışman, s. 203.

kaçmaktan başka çözüm yolu bulamadılar. İsyân yeniçerilerin başarısı ile son bulmuş oldu. Bunun üzerine Sekban-ı Cedîd ocağı kaldırılarak, isyancıların istekleri doğrultusunda birçok yenilik ve ıslahat taraftarı kişi öldürüldü.³⁰⁸

II. Mahmud şahsını hedef alan durumdan bu şekilde kurtuldu. Ancak bu sırada devlet hem içeriden hemde dışarıdan önemli tehlikeler ile karşı karşıyaydı. Balkan topraklarında Sırbistan ayaklanma halindeydi. Hicaz coğrafyasında vehhâbîlik hareketi, devletin İslam birlik ve beraberliğini bozacak şekilde gelişmekteydi. Bâb-ı Âli ile Rusya arasında harp hali hüküm sürüyordu. Fransa, Osmanlı dostluğundan ayrılıp, Rusya ile ittifak kuruyordu.³⁰⁹

Napolyon ve I. Alexander'ın 1808 tarihinde yaptığı Erfurt Antlaşması'nda Fransızların, Rusların Eflâk-Boğdan'a yerleşmesine razı olmasıyla, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması Avrupa'nın siyasi gündemine alınmış oldu.³¹⁰

Tilsit ve Erfurt Antlaşmalarında Rusya, İngiltereye gayet açık bir şekilde ihanet etmekteydi. Yaşanan bu olaylar karşısında İngiltere, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini düzeltme yoluna gitti. Çünkü İngiltere, iki devletin yapmış olduğu işbirliğinden dolayı Osmanlı Devleti'nin hedef alınmasından endişe duyuyordu. Bundan sonra 5 Ocak 1809 tarihinde, İngiltere ve Osmanlı Devleti, Çanakkale Antlaşması'nı³¹¹ imzaladı.³¹²

Bu şartlar içinde, Bâb-ı Âli Ruslara karşı savaşı sürdürdü. Napolyon'un Ruslara silahlarını çevirmesiyle, Çar barış istedi ve 28 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma maddelerine göre, Rusya Besarabya dışında aldıkları toprakları geri verdiler.³¹³ Bükreş Antlaşması'nın 8. Maddesi Sırlara ait hükümler içermekteydi. Yani bu antlaşmayla Sırlara bir takım özerklik yetkileri tanınıyordu.³¹⁴

Osmanlı Devleti bu dönemde sadece dış politika ile meşgul değildi. Devletin içerisinde de büyük sorunlar baş göstermekteydi. Arabistan, Arnavutluk, Sırbistan,

³⁰⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 96.

³⁰⁹ Karal, "Mahmud II.", C. 7, s. 165

³¹⁰ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 215

³¹¹ Antlaşmanın diğer adı Kal'a-i Sultaniyedir.

³¹² Armaoğlu, s. 112.

³¹³ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 215

³¹⁴ Armaoğlu, s. 279.

Eflâk, Boğdan, Cezayir, Tunus, Trablus, Suriye, Lübnan ve Mısır eyaletlerinin genel durumu hiç iyiye gitmiyordu.³¹⁵

Bükreş Antlaşması'nın yapıldığı sırada vehhâbîler, Necd ve Hicaz'ın önemli bir bölümünü ele geçirmişlerdi. Vehhâbîler Arabistan'daki başka devletleri de rahatsız ederek çapulculuk yapıp hac yollarını kesiyorlardı. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya, vehhâbîlerin yaptıklarına son verilmesi ve ortadan kaldırılması için emir verdi. Mehmed Ali Paşa, oğlu Mehmed Tosun Paşa'yı, Hicaz'a vehhâbîlerin üzerine gitmesi için görevlendirdi. 1812'de Bâb-ı Âli tarafından, Tosun Paşa'ya Habeş ile Cidde valilikleri verildi. Babası tarafından gönderilen Tosun Paşa 1811 yılından 1816 yılına kadar çetin seferlerle vehhâbîleri yendi.³¹⁶ 1813 tarihinde vehhâbîleri ciddi bir yenilgiye uğratarak, Müslümanlar için çok değerli olan Medine ve Mekke şehirlerini kurtardı. Çok bir zaman geçmeden vehhâbîlerin isyanına tamamen son verildi.³¹⁷

Karayorgi,³¹⁸ Bükreş Antlaşması'na dayanarak bağımsızlığa gidecek taleplerde ve davranışlarda bulunmaya başlamıştı. Sırların bu tavırları üzerine Osmanlı Devleti, diğer devletlerin aralarındaki meselelerden faydalanarak ve bu devletlerden Sıplara destek gelmesine durum vermemek için olayı kökünden çözüme kavuşturmak amacıyla harekete geçti. Hurşit Paşa bu iş için görevlendirildi.³¹⁹ Karayorgi, 1813'de Osmanlı ordusu karşısında büyük bir hezimete uğrayarak, Besabya'ya kaçtı. Onun yerine, Miloş Obrenoriç geldi.³²⁰ Fakat kısa zaman içinde Sırbistan ile ilgili yeni olaylar meydana gelmeye başlayacaktı.

Rusya seferi ve vehhâbîler meselesi giderildikten sonra padişah, müsteşarı olan Hâlet Efendi'yle birlikte, merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek için, ayanların nüfuzunu kırmaya başladı.³²¹ Çünkü merkezi devletin siyasal ve mali olarak kuvvetinin taşrayada ulaşarak, taşrada merkezi otoriteyi tehdit eden unsurların güçleri sınırlandırılmıyordu. Taşrada bulunan ayanlar devlet adına vergi toplayabilmekteydi. Buda onlara çok büyük

³¹⁵ Lamartine, C. 2, s. 983.

³¹⁶ Öztuna, *II. Mahmud*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 56

³¹⁷ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 215.

³¹⁸ 1804'te ortaya çıkan Sırp İsyanı'nın lideri ve sonradan bağımsızlığını kazanan Sırbistan'ı uzun yıllar yöneten Karayorgeviç hanedanının atası.

³¹⁹ Uçarol, s. 133.

³²⁰ Armaoğlu, s. 279.

³²¹ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, C. 3, İstanbul 2010, s. 148.

bir mali güç sağlamaktaydı. Ayanların güçlerini sınırlandırmak için güçlü ayanların elinden vergi toplama yetkileri alınarak başka kişilere verilmiştir. Ayrıca ayanların fiili olarak denetlediği geniş toprakların bir bölümüne el konuldu³²² Ayanların çok nüfuzlu olanları ile devlete sadık olanlarına ilişilmedi. Nüfuzlarının kuvveti, kendilerinden daha küçük olanlara yettiği için, önce onların temizlenmesine girişildi. Bu suretle merkezin otoritesinin vilayetler üzerinde tam olmasına çalışıldı.³²³

Rumlar, Fransız İhtilâli'nin yaydığı fikirlerin etkisi ile Yunanistan'da okullar açarak, özgürlük ve milli duyguları öne çıkaran fikirleri yaymaktaydılar. Bu fikir ve düşünceler zaman içerisinde gelişerek bağımsızlık düşüncesini ortaya çıkarttı. Babası Eflâk Bey'i olan Aleksandr Ypsilanti, Rusya'da Yunan isyanını hazırlamak üzere Etniki Eterya teşkilatını kurdu. Bu teşkilattan İstanbul'daki Ortodoks Patriki'nde bilgisi vardı. Etniki Eterya'nın yaptığı çalışmalar Yanya Valisi olan Tepedelenli Ali Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştı. Tepedelenli'nin nüfuzunun kuvvetli olması ve ondan çekindikleri için ayaklanmaya kalkışamıyorlardı.³²⁴

II. Mahmud'un sevgi ve güvenini kazanmış olan Hâlet Efendi³²⁵ Fenerli Rumlar ile çok fazla yakınlık kurmuştu. Bu durumdan Yunanistan'ın bağımsızlığı için çalışan Etniki Eterya Cemiyet'i ve Fenerli Rumlar yararlandılar. Fenerli Rumlar, Yanya ve çevresindeki Rumların isyancı tutumlarını fark eden Tepedelenli Ali Paşa aleyhinde Hâlet Efendi'ye bilgi vermeye başladılar.³²⁶

Mora karışıklıklarının belirtileri ortaya çıktığı zaman Hâlet Efendi vaktiyle Fenerlilerden gördüğü iyilik sebebiyle Rumlara toz kondurmak istemediğinden *“ihtilâl dedikoduları Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın bozgunculuğunun eserdir, o adam o bölgede kaldıkça müslim ve gayrimüslimlere rahat yüzü görmek mümkün olmayacaktır. Yunanistan bölgesini yatıştırmak Tepedelenli'nin başının ezmeye bağlıdır”* sözlerini dilinden düşürmeyerek Yunan isyancılarının tek hakkından gelecek

³²² Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 200.

³²³ Aksun, s. 148.

³²⁴ Şirin, s. 116.

³²⁵ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bilgi için bkz.,³²⁵ Necdet Sakaoğlu, “Hâlet Efendi”, Düden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 498-499.

³²⁶ Safa Kılıçoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, “Mahmud II. Adli”, Meydan Larousse Büyük Lugat Ve Ansiklopedi, C. 13, Sabah Yayınları, İstanbul 1992, s. 21.

olan kişinin sonunu getirdi.³²⁷ Hâlet Efendi II. Mahmud'da olayları farklı şekilde ileterek Tepedelenli'yi gözden düşürerek, üstüne asker gönderilmesine sebep olmuştu.³²⁸

İsyan etmeye hazırlık yapan ve Rumlarında desteklerini almış olan Ali Paşa bunlarla Yanya'da 23 Mayıs 1820'de bir toplantı düzenledi ve yapılan toplantı neticesinde kendi idaresi altında bir Rum eyaleti oluşturulmasına karar verildi. Tepedelenli bu hedef doğrultusunda Rumlara silah ve para yardımı yaptı. Bunun üzerine Yanya valiliği görevinden alınarak oğulları ile beraber Tepedelen'de zorunlu olarak ikame etmesine karar verildi. Tepedelenli'nin bu kararı reddetmesi üzerine bir ferman verildi. Hurşid Ahmed Paşa'ya Tepedelenli'yi ortadan kaldırması için görev verildi. Düzenlenen askeri harekât sonucunda Ali Paşa'nın egemenliğinde bulunan yerler kısa süre içinde alındı. Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda Tepedelenli'nin oğulları ve torunları teslim oldular. Tepedelenli ise Yanya Kalesi'ne çekildi. Onun Yanya'da yaklaşık iki yıl süren direnişi sırasında Rum isyanı başlayarak birçok bölgeye yayılmıştır.³²⁹

Uzun süredir hazırlıklar yapan Rum isyancılar Ypsilanti önderliğinde, ayaklanmaya Eflâk-Boğdan'da başladılar. Ruslardan destek alacaklarını ve Osmanlı Devleti'nin ilgisini oraya çekebileceğini düşünmekteydiler. Eflâk-Boğdan halkı Rumları sevmiyordu bu sebepten dolayı Rumların başlattığı bu isyan hareketi başarı sağlayamamıştı.³³⁰

Eflâk-Boğdan'daki ayaklanmanın bastırılmasıyla beraber, ayaklanmalar başka yerlerde yayılarak tükenmek bilmedi. İsyan hareketi Mora'ya da bulaştı. Rumların ayaklanması için Mora'nın durumu gayet müsaitti. Ypsilanti'nin kardeşi Demetrius, Eflâk-Boğdan ayaklanmasından iki hafta sonra 21 Mart 1821 tarihinde Mora'da ayaklanma başlattı.³³¹

³²⁷ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri* (Çev. Enver Koray), Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 28.

³²⁸ Kılıçlıoğlu, Araz, Devrim, s. 21.

³²⁹ Beydilli, "Tepedelenli Ali Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 478.

³³⁰ Şirin, s. 116.

³³¹ Armaoğlu, s. 184.

Eflâk-Boğdan ve Mora'da gerçekleşen ayaklanmalar İstanbul'da duyulunca büyük endişe yaşandı. II. Mahmud, Etniki Etery'a'nın gayelerini kavrayınca, bu cemiyete ve cemiyete mensup olan kişilere karşı katı tedbirler aldı.³³² Osmanlı Devleti sınırları içinde hayat süren bütün Rum kökenli kişilerin ellerinde bulunan silahları teslim etmeleri için emir verildi. Mart 1821'de, II. Mahmud bir ferman yayınladı. Bu ferman ile Müslümanları yardım etmeleri için çağırdı. Böylelikle ayaklanmalara karşı çıkan Müslümanlar, Anadolu'da ve İzmir'de Rumların yaşadığı mahallelere saldırıda bulundular.³³³

Mora'daki ayaklanma hızla ilerleyerek, Nisan 1821'de Rumların bulunduğu diğer adalara da sıçramıştır. Rumların ayaklanmada başarı sağlayabilmesi için adaların da isyan hareketine katılmaları gerekiyordu. Rum isyancılar, Korint Kanalı'nın kuzeyinde kalan bölgenin büyük bir kısmını kontrolleri altına almışlardı. Ayaklanmanın ilk zamanlarında, başlatılan isyan hareketinin nasıl bir etki yaratacağı tam olarak bilinmiyordu.³³⁴

Bu sırada, Fener Rum Patriği Gregoryus'un hem Etniki Etery'a üyesi hem de ayaklanmalarda parmağının olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkınca, ibret olması için resmi elbisesi ile patrikhanenin önünde asıldı. Benzer şekilde suçlu bulunan diğer kişilerde cezalandırıldı. Osmanlı Devleti bu uygulamalar ile büyük bir hata yapmış oldu. Çünkü yapılan idamlar Avrupa'daki kamuoyunun Rumlara daha çok destek vermesine ve olayların Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmesine neden oldu. Fener patriğinin idamından sonra ilk harekete geçen Rusya oldu. Rusya'nın harekete geçmesi diğer devletlerin de harekete geçmesine sebep oldu.³³⁵

Rusya, yaşanan olaylardan hemen faydalanarak, harekete geçti. Rusların gayesi kendi korumasında bir Yunan Devleti'nin oluşturulmasıydı. Bundan dolayı, Rumların lehine olacak bir harekette bulundu. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın maddelerini ortaya koyarak, Osmanlı Devleti'nden Ortodokslar ile ilgili 28 Haziran 1821'de teminat istedi. Bâb-ı Âli Rusların bu talebini kabul etmedi. Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti ve Rusya ilişkilerinin kopma noktasına geldiği görülmektedir. Rusya'nın isteği

³³² Uçarol, s. 141.

³³³ Toprak, s. 322.

³³⁴ Serap **Toprak**, "1821 Mora İsyanı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, 2011, s. 322.

³³⁵ Armaoğlu, s. 184.

reddedilince, Rus elçisi 8 Ağustos 1821 tarihinde İstanbul'u terk etti. Osmanlı Devleti sınırlarına asker toplamaya başladı ancak Rusya'ya savaş açmak için cesareti yoktu. Çünkü İngiltere'nin tepkisinden çekinerek temkinli hareket ediyordu.³³⁶

Osmanlı Devleti Yunan İsyanı ile meşgul iken, doğu sınırında da aleyhine olaylar yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin İran'la savaşmaktan başka çıkar yolu kalmamıştı. Çünkü İran, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Kürt aşiretlerinin buldukları yerleri ve kaleleri himaye altına aldıklarını açıklamıştır.³³⁷ Yaşanan bu olaya Rusların İran'ı kışkırtmalarıda eklendi. Osmanlı Devleti'nin durumundan faydalanmak isteyen Kaçarlar, 15 Kasım 1821'de Doğu Anadolu'ya ve Irak'a girdiler. Osmanlı Devleti Ocak 1821'de önemli miktarda asker göndererek ciddi önlemler almaya başladı. Feth Ali Şah Kaçar'ın oğulları Abbas Mirza ile Mehmed Ali Mirza, bazı yerleri işgal ettiler. Bitlis'i aldıkları gibi, Bağdat'ı kuşatmaya başladılar. Bir müddet savaş devam etti.³³⁸ Osmanlı-İran mücadelesi yaklaşık 2 yıl sürdü ve savaş sonunda 28 Temmuz 1823'te Erzurum'da antlaşma imzalanmıştır.³³⁹ İran ile yapılan bu son savaş böylece bitmiş ve Osmanlı Devleti'nin devam eden Rum isyanı ile daha fazla meşgul olması mümkün olmuştur.³⁴⁰

Rum asileri, Ocak 1822 tarihinde bir meclis topladı. Bu meclis Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Avrupa'da eğitim görmüş Mavrokordato isimdeki kişi hükümet reisi oldu. Ypsilanti, Mavrokordato'ya bir anayasa oluşturması için destek verdi. Sonuçta 5 kişiden oluşan bir yönetim heyeti kuruldu ve bir de statü hazırlandı.³⁴¹ Böylelikle, ayaklanmanın örgütlenme yönünü de bitirmiş oldular. Osmanlı Devleti, sürekli olarak gelişmeler gösteren Rum Ayaklanması'nı bastırmak için büyük gayret gösteriyordu. Fakat isyancılara karşı karada ve denizde bazı başarılar kazandığı halde, bir türlü ayaklanmayı durduramıyordu. Herşeyden önce denizdeki mücadelelerde büyük zorluklar yaşanmaktaydı. İsyancılar, küçük gemiler kullanmaktaydı buda onlara avantaj kazandırıyor. Çünkü sığ sularda kolaylıkla manevra yapıp Osmanlı'nın büyük gemilerinden sıkıntı çekmeden kaçabiliyorlardı.³⁴²

³³⁶ Uçarol, s. 141.

³³⁷ Aziz **Tekdemir**, "XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı" *Karademiş Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 4, 2009, s. 83.

³³⁸ Öztuna, *II. Mahmud*, s. 64.

³³⁹ Tekdemir, s. 86.

³⁴⁰ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, s. 163.

³⁴¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 115.

³⁴² Uçarol, s. 142.

Bu durum karşısında 25 Şubat 1822'de II. Mahmud bir meşveret topladı ve bu toplantıda ayaklanmanın bastırılması için alınacak önlemler görüşüldü. Aynı zamanda Tepedelenli Ali Paşa'yı tamamen yok etmek gerekiyordu.³⁴³

Hurşid Paşa ve kumandasındaki kuvvetler Ali Paşa'yı tamamen köşeye sıkıştırmışlardı. Teslim olması durumunda hayatına dokunulmayacağı sözü verildi. Ancak Ali Paşa Pandeimon Manastırı'na sığınarak, Hurşid Paşa'nın teslim olmasına dair yapmış olduğu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine idam edilmesine dair sahte bir ferman düzenlendi. 14 Şubat 1822 tarihinde fermanın gereğini yerine getirmek için odasına girildi. Ali Paşa odasına giren kuvvetlere silahla karşılık verdi ve çıkan çatışmada hayatını kaybetti. Tepedelenli'nin kesik başı İstanbul'a gönderildi.³⁴⁴

Rum İsyanı gün geçtikçe büyümekteydi. Bu durumun bir nevi sorumlusu olan, Hâlet Efendi kendi sonunu hazırlamıştı. Çünkü isyanın başlamasından itibaren padişah ve sadrazama isyanın lehine sözler söylemişti. Sadece Rum isyanı lehine hareket etmekle kalmamış olan Hâlet Efendi'nin devlet içerisinde gerçekleşen birçok olayda parmağı vardır. Yaptıkları sonucunda önce Bursa'ya sonra Konya'ya sürgün edilmiştir. Kasım 1822'de de padişahın emri ile öldürülmüştür.

Osmanlı Devleti, Yunan isyanını çözmek için büyük gayret göstermesine rağmen hala başarı elde edememişti. Yeniçeriler, artık askerlikten anlamıyorlardı. Milis askerlerde, Mora'da isteksiz olarak yaptıkları mücadelelerde çoğu kez zor durumda kalıyorlardı. Hükümdar, bitmeyen bu ayaklanma ve savaşa son verilemesi için Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan destek istemek durumunda kaldı.³⁴⁵ Mehmed Ali Paşa Osmanlı'nın yardım isteğini Mora ve Girit valiliklerinin verilmesi karşılığında kabul edeceğini bildirdi. Bâb-ı Âli, Mehmed Ali Paşa'nın bu taleplerine razı oldu.³⁴⁶

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa emrindeki kuvvetler ile Temmuz 1824 tarihinde İskenderiye'den yola çıktı. Osmanlı filosuyla Rodos'ta birleştiler ve kışı Girit'te geçirerek, ilkbaharda Mora'ya geldi. Osmanlı Devleti'nin 4 yılda önünü alamadığı ayaklamayı, İbrahim Paşa ve emrindeki kuvvetler hızla yatıştırdılar. Mora

³⁴³ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1975, s. 70.

³⁴⁴ Beydilli, "Tepedelenli Ali Paşa", s. 478.

³⁴⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 115.

³⁴⁶ Uçarol, s. 142.

kolaylıkla isyancılardan temizlendi.³⁴⁷ İbrahim Paşa kuvvetlerinin Mora'da başarılı olması ve isyancı Rumların yenilmeleri Avrupa'yı harekete geçirdi ve Yunan isyanı 1825'den itibaren milletlerarası sorun niteliği kazandı.³⁴⁸

Mısır kuvvetlerinin göstermiş olduğu başarılar yeniçerilerin sonunu getirdi. Aldıkları yenilgiler neticesinde İstanbul'daki kamuoyu yeniçerilerin aleyhine dönüştü. Böylelikle askeri ıslahatlar yapma yeniden gündeme geldi.³⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin ayakta durabilmesi için Avrupaî tarzda kanunlar ve teşkilat yapmak zorunluluğunu kesin olarak anlayan II. Mahmud, bu işe askeri ıslahattan başlamaya karar verdi; amcasının oğlu III. Selim'in duruma düşmemek için temkinli davranmayı gerek gördü. Bu ıslahat işini eski Rusçuk yaranından ve ıslahat taraftarlarından olan Sadrazam Mehmed Said Galib Paşa'ya açtı. Sadrazam buna zaten taraftar olmakla beraber kendisinin Bâb-ı Âli'den yetişmiş olduğunu söyleyerek iş başında gözü pek birisinin bulunmasını ve kendisinin o iktidarda bulunmadığını arz ederek itiraz etmekle beraber Benderli Selim Mehmed Paşa'nın³⁵⁰ bu işe elverişli olduğunu arz etti. II. Mahmud bu olay üzerine Said Galib Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek yerine Selim Mehmed Paşa'yı getirdi.³⁵¹

Her an tetikte olan yeniçerileri ürkütmemek için, çok dolambaçlı yolları dolaşmak gerekiyordu. Sonunda 25 Mayıs 1825 tarihinde Eşkinci Ocağı adında çağdaş bir ocağın kurulması ilan edildi. Modern ordu, ilk başta 7.650 askerin silah altına alınarak Avrupa tarzı eğitilmesiyle faaliyetlerine başlayacaktı.³⁵²

Ocağa yazılan askerlere silah ve elbise dağıtılmış ve sembolik olarak ilk talime, 12 Haziran 1826'da başlanmıştır. Lakin birkaç gün sonra yeniçeriler geleneksel biçimde isyan ettiler.³⁵³ 13 Haziran 1826'da meşhur kazanlarını Et Meydanı'nda son kez

³⁴⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 115.

³⁴⁸ Amaoğlu, s. 187.

³⁴⁹ Metin Kunt, Sina Akşin, Ayla Ödekan vd., s. 103.

³⁵⁰ Silistre valisi.

³⁵¹ Uzunçarşılı, "Asâki-i Mansûre'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Âzamın Tavrı ve II. Mahmud'un Hatt-ı Hümayûnu", *Belleten Dergisi*, C. 18, S. 70, Nisan 1954, s. 223.

³⁵² Öztuna, *II. Mahmud*, s. 68.

³⁵³ Tuncer **Baykara**, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 10, S. 1, 1995, s. 2.

kaldırdılar. Ağa Hüseyin ve İzzet Paşa önderliğinde Eşkinci Ocağı'nın yanında ulemalar, medreseliler ve İstanbul'da yaşayanlar yeniçerilere karşı saldırıya geçtiler.³⁵⁴

Asıl mücadele 16 Haziran günü oldu. 17 Haziran'da yeniçerilik nam ve nişanı yok edildi. İstanbul'da ki yeniçeriler gibi, taşralardaki yeniçeriler de sert bir biçimde yenilgiye uğradılar. Bu büyük olayda, binlerce kişi ölmüş, pek az yeniçeri şu veya bu şekilde kaçarak kurtulmuştur, bir kısmı da memleketlerine gönderilmişlerdir.³⁵⁵ Sonunda her türlü ıslahat hareketine karşı çıkan ve sürekli isyan eden Yeniçeri Ocağı 1826 tarihinde ulemanın desteği ile kaldırıldı. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla, modernleşme yolu engelsiz olarak tekrardan açıldı³⁵⁶ Ocağın kaldırıldığı Yeniçeri bulunan bütün şehir ve kalelere bildirildi.³⁵⁷ Ocağın kaldırılması Vak'a-i Hayriyye (Hayırlı Olay) olarak tarihte yer almıştır.³⁵⁸

Yeniçeriler Hacibektaş ocağına bağlı kabul edildiklerinden çok geçmeden Bektaşîler³⁵⁹ hakkında da takibata geçildi. Bazı Bektaşî babaları idam edilmiş, hemen bütün yeni Bektaşî tekkeleri, türbeleri hariç kalmak üzere yıkılmıştır. Birçok Bektaşî de bu arada memleket içine sürüldüler, ülke içindeki tekkeler de görevliler gönderilerek yıktırıldılar.³⁶⁰

Ahmed Cevdet Paşa Bektaşîlerin takibi ve dergâhlarının kapatılması konusunu anlatırken bazı aydın kimselerin kıskanç ulemanın zulmüne uğradığını nakleder. Bektaşîlik iftirası ile sürülen kişileri de saymıştır. Bu kişiler arasında Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'de bulunmaktadır. Şânizâde'nin Menemen'e sürüldüğünü de belirtilmiştir. Saydığı kişilerle ilgili olarak bunların Bektaşîlikle hiç alakaları ve ilişkileri yoktu demiştir. Özetle Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi denilen grup dağıtılmıştır ve ulemanın önemli isimleri bazı kişiler tarafından gazaba uğramıştır.³⁶¹

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Avrupa'da büyük etki yarattı. Haber gazetelerde yayınlandı ve kitaplar ve risaleler basıldı. II. Mahmud'a İstanbul'da bulunan elçiler

³⁵⁴ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 31.

³⁵⁵ Baykara, s. 3.

³⁵⁶ Karal, "Gülhane Hatt- Hümayûnunda Batının Etkisi", *Belleten Dergisi*, C. 28, S. 112, Ekim 1964, s. 589.

³⁵⁷ Öztuna, *II. Mahmud*, s. 71.

³⁵⁸ Metin Kunt, Sina Akşin, Ayla Ödekan vd., s. 105.

³⁵⁹ Yeniçerilerin Bektaşîlik ile bağlantısı için ayrıca bkz., Gülağ Öz, *Yeniçeriler Ve Bektaşîlik*, Barış Kitapevi, Ankara 1997.

³⁶⁰ Baykara, s. 3.

³⁶¹ Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2015, s. 326.

hükümdarları adına tebriklerini ilettiler. 465 senelik Yeniçeri Ocağı artık tarihe karışmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye isimli yeni çağdaş ordu oluşturulmaya başlandı. Bu modern ordunun yetiştirilmesi için Ağa Hüseyin Paşa'ya görev verildi.³⁶²

Devlet, Mora isyanı ve Yeniçeri meseleleriyle uğraşırken Rusya Çarı I. Alexander öldü ve yerine kardeşi I. Nikola tahta çıktı. Osmanlı Devleti'nin yeni ordu kuruyor olmasını fırsat bilen I. Nikola, harekete geçti. Osmanlı topraklarını Rusya'ya katma amacını taşıyan çar, ilk önce Bükreş Antlaşması'nın iyi uygulamadığını ileri sürüp, Boğdan ve Eflâk beyleri meselesinin kesin bir sonuca bağlanmasını temin bahanesiyle 17 Mart 1826 Bâb-ı Âliye bir ultiatom verdi. Ültimatonda Bükreş Antlaşması'nda bulunan bazı hususlara karşı çıkararak, bu hususların çözülmesi için Osmanlı temsilcilerinin Rus sınırına gönderilmesi ve işlerin altı hafta içinde bitirilmesi isteniyordu.³⁶³

Rusya'nın ultiatom verdiği sıralarda, İngilizler Yunan meselesinde dışarıda bırakıldığı fikrine kapılarak telaşlandı. Mehmed Ali Paşa'nın Girit ve Mora'ya yerleşmesi ve sonunda Rusların oluşturulacak Yunan devleti sayesinde Akdeniz'de güç elde etme olasılığı, İngilizleri hareketlendirdi. Doğrusu bu sırada Ruslarında düşüncesi, Yunanlılar yararına olacak şekilde, İngilizler ile anlaşma yapmaktı.³⁶⁴ İbrahim Paşa kuvvetlerinin Misolonki'nin 1826'da zapt etmesi üzerine, İngiltere ve Rusya Petersburg'da görüşmelere başladılar ve 4 Nisan 1826'da Petersburg Protokolü'ne imza atıldı.³⁶⁵ Protokolde; “Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağlı muhtar bir devlet haline getirtilecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkacaktı” şeklinde karar alınmıştır. İmzalanan bu protokol Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız bir Yunan devleti oluşturulması yolunda atılan ilk adım oldu.³⁶⁶

Osmanlı Devleti orduda meydana gelen değişiklikler sebebiyle Ruslar ile mücadele etmeye gücünün yetmeyeceğini düşünerek, Rusya'nın ultiatomunu kabul ederek, istenildiği gibi Akkerman'a temsilcilerini gönderdi. Ruslar ile yapılan bu görüşmeler neticesinde 7 Ekim 1826'da Akkerman Mukavelenamesi denilen anlaşma

³⁶² Öztuna, *II. Mahmud*, s. 71.

³⁶³ Cezar, s. 2901.

³⁶⁴ Uçarol, s. 144.

³⁶⁵ Eren, “Padişah Biyografileri”, s. 215.

³⁶⁶ Karal, *Osmanlı Taihi*, C. 5, s. 117.

imzalandı.³⁶⁷ Bu mukavele ile Bâb-ı Âli, Eflâk ve Boğdan'da bulunan askeri kuvvetlerini çekmeyi, Sırbistan'a bazı imtiyazlar vermeye razı olduğu gibi, Rusya'ya ait ticaret gemilerine de boğazlardan serbest geçme hakkı vermiştir. Ancak mukavelede Yunan ayaklanması ile ilgili bir içerik yoktu.³⁶⁸

Yukarıda bahsi geçen konularda, Şânizâde Mehmed Âtaullah'ın doğduğu yıldan vefat ettiği yıla kadar Osmanlı Devleti'nde yaşanan olaylar ve devletin içinde bulunduğu durum aktarılmıştır. Şânizâde Efendi'nin 5 Ağustos 1826 tarihinde vefat etmesi ile onun yaşadığı dönemin sonuna gelmiş oluyoruz. Bu nedenle II. Mahmud dönemi yaşanan olaylar 7 Ekim 1826 tarihine kadar anlatılmıştır.

³⁶⁷ Armaoğlu, s. 191.

³⁶⁸ Eren, "Padişah Biyografileri", s. 216.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH'IN HAYATI

3.1. ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH'IN HAYATI

3.1.1. İsmnin Manası, Doğum Yeri Ve Doğum Yılı

Şâne³⁶⁹ tarak anlamına gelen Farsça bir isimdir. Bu isimden türemiş Şâni ise tarak yapıcı demektir. Zâde³⁷⁰ kelimesi de yine Farsça bir isimdir ve evlat, oğul anlamına gelir. Buna göre Şâni-zâde tarakçıoğlu anlamında bir birleşik isimdir. Şânizâde'nin büyük dedesinin tarakçı olduğu için ailesi de aynı anlama gelen Şânizâde ismiyle ün salmıştır.³⁷¹ Şânizâde'nin ilk müderrisliğinin kaydedildiği bir tarîk defterinde Tarakcızâde diye anılmasından, Şânizâdelerin Şânizâde Mehmed Atâullah'a gelinceye kadar Tarakcızâde diye de tanınmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Şairliği de olan Şânizâde'nin şiirlerinde kullandığı mahlası ise Atâ'dır.³⁷²

Edward Raczynski kaleme aldığı 1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat adlı kitabında konuyla alakalı dikkat çekici bilgiler vermiştir. Eserinde; *“kabiliyeti ya da zenginliği ile tanınan bir kimsenin soyundan gelen ailelerin isimlerinin sonuna oğlu getirildiğini belirtmiş. Aşağı tabaka olan kimselerin yükseğe çıktıkları zaman asıllarını saklamadıklarını, İstanbul'da babası tarakçılık yapan ve önemli mevkide bulunan birisiyle tanıştığını”* söylemiştir. Bu tanıştığı kişi Şânizâde Mehmed Atâullah'tır. Şânizâde'den bahsederken; *“onun bilgili bir insan olup, akıcı Fransızcasının olduğunu ve II. Friedrich'ten pek çok eseri Türkçeye çevirdiğini, İsmi tarakçının oğlu manasına gelen Şânizâde'nin dedelerinden bahsederken, onlardan filozof edasıyla bahsedip soyadını hiç de aşağılayıcı bulmadığını”* anlatmıştır.³⁷³

³⁶⁹ Tarak., bkz., Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, “Şâne”, s. 1171.

³⁷⁰ Evlat, oğul, insaniyetli, doğru adam, doğmuş, meydana gelmiş manalarıyla birleşik kelimeler yapar., bkz., Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, “Zâde”, s. 1399.

³⁷¹ Mükerrerem Bedizel **Zülfikar**, *Şânizade Hayatı Ve Eserleri*, Özel Yayınları, İstanbul 1991, s. 12.

³⁷² Ziya **Yılmaz**, *Şânî-Zâde Târîhi (1223-1237/ 1808-1821)*, Çamlıca Yayınları, C.1, İstanbul 2008, s. 45.

³⁷³ Edward **Raczynski**, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat* (Çev. Kemal Turan), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 185.

Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin İstanbul Ortaköy'de doğduğu bilinmektedir. Kendisi de bir sebep ile yalısının Ortaköy'de olduğunu bildirmiştir.³⁷⁴ Şânizâde Mehmed Atâullah'ın doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunamamıştır. 1771'de doğduğu düşünülmektedir. Ancak doğum tarihi hakkında başka iddialar da vardır. Bu iddialara göre 1771 yılından önce doğmuş olma olasılığı bulunmaktadır.³⁷⁵

3.1.2. Ailesi

Şânizâde, Hacı Mehmed Sâdık Efendi'nin oğludur. Dedesi Mahmûdpaşa Mahkemesi Birinci Kâtibi Hacı Mustafa Efendi'dir. Şânizâde ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olan F. Nafiz Uzluk Şânizâde'nin dedesi Mustafa Efendi'nin bir kızı olduğunu, onun da Yakup adında bir oğlu olduğunu Şânizâdeler'e ait bir vakfiyede gördüğünü söylemektedir. Şânizâde'nin Büyük babasının adı Tarakçı Ahmed Dede'dir. Aile bu kişiden dolayı sonraları Şânizâdeler olarak anılmıştır. Ahmed Dede'nin Mustafa Efendi'den başka İbrahim adında ikinci bir oğlu olduğu, Mahmûdpaşa Mahkemesi'nde kâtiplik yaptığı ve 1764-1765'te vefat ettiğini kaynaklarda görüyoruz. Ahmed Dede'nin babası yani Şânizâdelerin en eski atasının adı Mîrzâ'dır.³⁷⁶

Şânizâde'nin babası Mehmed Sâdık Efendi'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. 1735-1736 yıllarında ve büyük ihtimalle İstanbul'da doğmuş olmalıdır.³⁷⁷ Mehmed Sâdık Efendi'nin Dürrîzâde Atâullah Efendi'nin şeyhülislâmlığında müfettiş olmuştur. Sonra Galata Kadısı ve Mekke pâyesi oldu. 19 Mayıs 1788'de İstanbul pâyesiyle ordu kadısı oldu. 1791'de Medine Kadısı olmuş ve bu görevde iken aynı yıl vefat etmiştir.³⁷⁸

Mehmed Sâdık Efendi, dönemin önemli kişilerden eğitim almış ilmi açıdan kendini geliştirmiş biridir. Diğer ilimlere göre özellikle Fıkıh'ta âlim bir zat olan Mehmed Sâdık Efendi, kendisinin Bedâyi'u's-sukûk³⁷⁹ adını verdiği, ama daha çok

³⁷⁴ Yılmazer, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 45.

³⁷⁵ Halil İbrahim Erol, "Şânizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği" *İnsan Ve Toplum Dergisi*, C. 2, S. 3, Haziran 2012, s. 34.

³⁷⁶ Zülfikar, s. 14.

³⁷⁷ Yılmazer, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 47.

³⁷⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (Çev. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 5, İstanbul 1996, s. 1422.

³⁷⁹ Bedâyi'u's-sukûk, Yûsuf Ziyâeddin Efendi'ye ait Câmîu envâri's-sukûk ve lâmiu'z-ziyâi li-zevi's-şükûk adı verilen Sakk-ı Cedîd'in kenarında Sakk-ı Şânizâde adıyla basılmıştır. Bedâyi'u's-sukûk'u bazı kaynaklar Şânizâde Mehmed Atâullah'ın olarak göstermiştir bu bilgi doğru değildir. Ayrıca bazı kaynaklarda eserin Sakızî Sâdık Mehmed Efendi'ye ait olduğu söylemiştir bu bilgide doğruyu

Sakk-ı Şânî-zâde veya Şânî-zâde Sakkı diye tanınan kitabı yazmıştır. Bu kitabın bazı kısımları babasının zamanına ait derlediği meselelerden meydana gelmiş ise de, çoğunluğu kendi dönemindeki meselelere aittir.³⁸⁰

Şânizâde, kendi tarihinde 1812’de İstanbul’da görülen vebadan bahsederken, kendi dairesinde kadın ve erkek, 15 kadar nüfus bulunduğunu bildirmektedir. Bunların bir kısmı yanında çalışanlar ise, bir kısmının da ailesi olduğu kesindir. Ancak Şânizâde’nin kaç tane çocuğu olduğunu isimlerini vs. bilemiyoruz.³⁸¹

3.1.3. Eğitimi, Bildiği Yabancı Diller Ve Meslek Hayatı

Şânizâde Efendi, 1786 yılında medresedeki eğitimini bitirerek mezun olup, Süleymaniye Tıp Medresesi ile Halıcıoğlu Mühendishânesi’nde eğitim görmüştür.³⁸² Şânizâde’nin hangi mektebe daha önce girdiğini ve hangi yıllarda eğitim gördüğünü bilemiyoruz. Şânizâde’nin hangi hocalardan ilim öğrendiği de tam anlamıyla belli değildir. Ders vekaleti sırasında Naim Nûman Efendi’nin ona hocalık yaptığını tarihindeki bir kayıttan öğrenmekteyiz.³⁸³

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey’in düzenlenmemiş bir eserinin içine iliştilmiş varakada Madrûbi Ahmed Efendi öğrencilerinden Hoca İslam Efendi’den mezundur denilmektedir.³⁸⁴ Bu kişi Şânizâde'nin tedris ru’ûsunu almadan önceki hocalarından biri olmalıdır.³⁸⁵

Şânizâde kendi tarihinde birkaç hocasından bahsetmiştir.³⁸⁶ Tarihinde hendese ile ilgili bilgileri ilk öğrendiği hocası olarak zikrettiği Benlizâde Efendi, onun muhtemelen Mühendishâne'deki hocalarından biri olmalıdır. Astronomi ve astroloji gibi konularda Rumeli Kadıaskeri Tatarcıkzâde Abdullah Efendi'den istifade ettiğini kendisi bildirmektedir. Şânizâde, 9 Mart 1797’de bir süre hekimbaşılık yapmış olan Nu’mân

yansıtmamaktadır. Eser hakkında bilgi için bkz., Süleyman **Kaya**,” Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, S. 410-411.

³⁸⁰ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 48.

³⁸¹ Zülfikar, s. 14.

³⁸² Lütfü **Hanoğlu**, “Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şanizade Atallah”, *Sağlık Düşüncesi Ve Tıp Kültürü Dergisi*, S. 12, Sonbahar 2009, s. 95.

³⁸³ Zülfikar, s. 16.

³⁸⁴ İbnülemin Mahmud Kemal **İnal**, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul 1969, s. 114.

³⁸⁵ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 50.

³⁸⁶ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. 1, s. 114

Efendi'nin tıptaki ilk hocası olduğunu tarihinde kendisi belirtir.³⁸⁷ Sülüs hattında İsmail Zühdi Efendi'den mezun olup talik hattında İmad Esadi Yesari Efendi'den vefatlarına kadar meşk edip icazet aldığını belirtmiştir.³⁸⁸

Şânizâde çok bilgili bir kimse idi, askerlik, matematik fizik, tıp, astronomi, edebiyat, musiki, resim bilirdi. Hatta saatçilik de yapardı.³⁸⁹ Bunların yanı sıra birçok yabancı dil bilmekteydi. Yabancı dil ve Batı bilimine olan merak ve hevesini *Miyariü'l Etibbâ* adlı eserinde kaleme aldığı önsözde görmekteyiz. Bu eserinde; “*bütün yabancı bilimlerin sırlarına vakıf ve türlü türlü dilleri konuşan bir manalar lügati olmak hevesiyle yabancı dilleri öğrenmek istediğini*” belirtmektedir. Fransızca, Farsça, İtalyanca, Arapça ve Rumca'yı bildiğini yazdığı eserler ve kaynaklar sayesinde öğrenmekteyiz.³⁹⁰ Bunlardan başka Latince de bildiği söylenmekteyse de iddiaları teyit edecek kaynağa rastlanamamıştır.³⁹¹

Daha önce Edward Raczynski'nin Şânizâde'nin akıcı Fransızcasının olduğu ve II. Friedrich'ten pek çok eseri Türkçeye çevirdiğini söylediğinden bahsetmiştik, seyahatnamede geçen bu söylem Şânizâde'nin Fransızca bildiğini kanıtlamaktadır. Şânizâde Viyana Milli Kütüphanesinde bulunan *Hesâb* adlı eserinin önsözünde; “*Mühendishâne'de İtalyanca öğrendiğini, fakat İtalyanların Fransızca kitapları kendi dillerine tercüme ettiklerini görerek ikinci elden yazılmış kitapların yerine aslı olan Fransızcaya öğrenmenin daha isabetli olacağını anlayıp Fransızca öğrendiğini ve bu konuda Yahya Naci Efendi'nin kendisine yardımcı olduğunu*” bildirmektedir. Ayrıca *Miyariü'l Etibbâ* isimli eserini Viyanalı Profesör Stoerk'ün kitabından tercüme ettiğini yine önsözünde belirtmiştir. Ancak bütün eski çevirmenlerin yapmış olduğu gibi eserin adından bahsetmemiştir. Dr. Süsseim'in yaptığı çalışmalar sonucu vardığı sonuca göre, Şânizâde *Miyariü'l Etibbâ*'sını İtalyanca eserden çevirmiştir. Şânizâde'nin hem *Hesâb*'ın adlı önsözünde İtalyanca öğrendiğini bildirmesi hem de yapılan çalışmalarda *Miyariü'l*

³⁸⁷ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 51.

³⁸⁸ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. 1, s. 114.

³⁸⁹ Franz **Babinger**, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, s.376

³⁹⁰ Hanoğlu, “Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şanizade Ataullah” , s. 95.

³⁹¹ Zülfikar, s. 18.

Etibbâ eserinin İtalyancadan çevrilmiş olduğunun anlaşılması Şânizâde'nin İtalyanca bildiğini kanıtlamaktadır.³⁹²

Şânizâde'nin Fransızca bildiğini, Cezâyir ile Hollanda devletleri arasındaki barış antlaşmasından bahsederken, Fransızca tutanaklardan tercüme ettiğini belirtmesinden de biliyoruz.³⁹³ Ayrıca Cemaleddin Karsîzâde Âyîne-i Zurefâ'da “*Lisân-ı Fransa'da tercümân-ı ter-zebân ve Fransızca kitâbetde müşârün-bi'l-benân olmuş idi*” diyerek Fransızca okur yazarlıkta parmakla gösterilen bir kişi olduğundan bahsetmiştir.³⁹⁴

Medrese eğitiminde Arapçada öğrenen Şânizâde bazı eserlerinin önsözlerini Arapça yazmış bundan başka Arapça beyitler de vermiştir. Medresede şer'i ilimlerin usulüne uygun olarak Arapça ve hususi olarak Farsçayı öğrendiği söylenmiştir. Ancak Farsçayı nasıl öğrendiğini bilemiyoruz. Bu konuda elimizdeki tek ipucu, yazdığı Farsça beyitlerdir ama bu beyitlerinde Şânizâde'ye ait olup olmadığı belli değildir.³⁹⁵

Şânizâde'nin doğup büyüdüğü İstanbul Ortaköy'de o tarihlerde Rum ve Ermeni aileleri de oturduğundan, çocukluğunda komşularından Rumca da öğrenmiş olmalıdır. Rumca bildiğini, Rumların kendi ırkdaşlarını Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmak için dağıtılan Rumca ilanları tercüme edip tarihinde yer vermesinden de anlamaktayız.³⁹⁶ Bildiği bu yabancı diller sayesinde birçok batılı bilim adamı ile dostluklar kurmuş hem de bu dillerden Türkçe'ye birçok tercüme yapmıştır.³⁹⁷

1821 tarihinde Mora'da çıkan Rum ayaklanmasından sonra Divân-ı Hümâyün tercümanlığı görevi için Müslümanlardan birisi arandığı sırada Meclis-i Vükela'da Şânizâde'nin de ismi geçmiştir. Meclis-i Vükela'da isminin geçmesi onun dil konusunda iyi düzeyde olduğunun kanıtıdır.³⁹⁸

Şânizâde Efendi, ordu kadısı olan babası ile eğitimini bitirdikten sonra 30 seneye yakın beraber gezmiştir. Dikkat çeken taraf ise hekim olmasına ve tıp ile ilgili çok

³⁹² Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982, s. 215.

³⁹³ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 52.

³⁹⁴ Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih Ve Müverrihleri Âyîne-i Zurefâ* (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 70.

³⁹⁵ Zülfikar, s. 19-20

³⁹⁶ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 53.

³⁹⁷ Hilal Kazan, “Hamse-i Şânizâde Ve Şânizâde Atâullah Efendi”, *Asklepios Tıp Kültürü Dergisi*, S. 1, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, s.65.

³⁹⁸ Yılmaz, “Şânizade Mehmed Ataullah Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 334.

mühim eserleri kalem almasına rağmen darüşşifa ya da sarayda hekim dair hiçbir kayıt olmamasıdır. Şânizâde Efendi'nin hekimlik yaptığı ve hasta tedavi etmesi hakkında tek kayıt yine kendi tarihinde bulunmaktadır.³⁹⁹

Şânizâde Mehmed müderris olmaya hak kazandıktan sonra 1790'da Örekezâde Medresesi'ne tayin edildi. 24 Eylül 1790'da Saniye-i Fatıma Sultan, 15 Ağustos 1793'de Dersiyeye-i Hane-i Ümmühâni, 14 Ekim 1796'da Bâyezîd'deki Sahhâf Karaca Ahmed medreselerinde müderris oldu. 31 Ekim 1803'de Müftü Hüseyin Efendi Medresesi'ne atandı. 31 Aralık 1808'de Hoca Hayreddîn ve Hakâniyye-i Vefâ medreseleride görev aldı. 29 Nisan 1816'de Çorlu Medresesi müderrisliği kendisinde olmak üzere Eyüp kadısı oldu. Bu görevinden azledildi ve kendisine 18 Nisan 1817'de Mekke kadılığı payesi verildi.⁴⁰⁰

3.1.4. Vakanüvisliği

Daha önce vakanüvislik konusunu anlatırken tabloda gösterdiğimiz gibi Mütercim Âsım Efendi'den sonra Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi 1819-1825 tarihleri arasında vakanüvislik yapmıştır. Vakanüvis Âsım Efendi'nin vefatı üzerine arz olunan kişiler arasında II. Mahmud, Şânizâde Efendi'yi seçtiğinden 3 Aralık 1819'da vakanüvisliğe tayin edildi. O sırada 1821'de Evkâf Müfettişliği ve Mekke-i Mükerrreme payesiyle ödüllendirilmiştir.⁴⁰¹

Şânizâde, vakanüvisliğe tayin edildiğinde, kendisine bunu bildiren, ama bu göreve mektupçusunun yamağı Sahhâflar Şeyhizâde Esâd Efendi'yi getirmek isteyen ve bu sebeple kendisine darılan şeyhülislâm Halîl Efendi'nin soğuk davranışları ile karşılaşır. Şânizâde, daha sonra her karşılaştıklarında şeyhülislâmın kendisini sudan sebeplerle azarladığını söyleyecektir.⁴⁰²

Göreve gelince tarih usulüne dair bir mukaddime yazıp takdim etmiş ve sadareten selefi Âsım Efendi'nin kaleme aldığı son cüzü ve düzenlenmemiş olan müsveddelerin kendine teslim edilmesini sadrazamdan rica etmiştir.⁴⁰³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin taleplerinden bahis

³⁹⁹ Hanoğlu, "Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şanizade Ataullah", s. 95.

⁴⁰⁰ Yılmaz, , "Şanizade Mehmed Ataullah Efendi", s. 334.

⁴⁰¹ İnal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 62

⁴⁰² Yılmaz, *Şâni-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 55.

⁴⁰³ B. Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s. 127.

isimli belgeyi incelediğimizde II. Mahmud'un müsveddelerin teslimi hakkında “*Âsım Efendi merhumun nihayet tahriri olan cüzleri iki cild olarak taraf-ı hümayununda olmakla irsal eyledim vakanüvise teslim eylesin... tahrir olunmamış müteveffânın oğlundan ahz oluna*” dediği görülmektedir.⁴⁰⁴

Şânizâde Efendi kendisinden önce göreve gelmiş olan diğer vakanüvisler gibi daha önce eksik bırakılarak kaleme alınmamış olan olayları kaydederek eserine başlamıştır. Selefî Mütercim Âsım Efendi, II. Mahmud'un tahta çıkışına kadar olan olayları kayıt altına almış, geriye kalan on iki senelik zabıt müsveddelerini Şânizâde Efendi'ye bırakmıştır.⁴⁰⁵

II. Mahmud'un cülusundan itibaren yazmaya memur edilmiş olduğundan, bu tarihten başlayarak selefînin notlarının eksiklerini tamamlayıp derlemiştir. Kendi vakanüvislik devresine ait olmak üzere 1820 sonuna kadar meydana gelen olayları yazıp takdim etmiştir. Böylece 1808-1821 yıllarını barındıran Tarih-i Şânizâde adlı eseri 4 cilt halinde basılmıştır. Şânizâde'nin temize çekerek takdim edemediği müsveddeleri ise, kendisinden sonra vakanüvisliğe gelecek olan Esâd Efendi'ye verilecektir.⁴⁰⁶

Şânizâde'nin devlette aldığı veya alamadığı vazifelerin siyasi bir çekişmenin etrafında gelişmiş olması kaleme alınmış olan bilgilerden anlaşılmaktadır. Dönemin hekimbaşısı Mustafa Mesut Efendi görevden alınınca yerine Hâlet Efendi'nin tesiriyle Mustafa Behçet Efendi getirilir. Hâlbuki Şânizâde'nin hekimbaşılık görevine getirilmesi beklenmektedir.⁴⁰⁷ Şânizâde Mehmed Efendi, pek çok üstün vasıfları, derin tababet bilgisi ve yayınları sebebiyle devrin ileri gelenleri tarafından kıskanılmış, rakip olarak görülmüş, bu yüzden de hakkı olan hekimbaşılığa getirilmediği gibi vakanüvisliğe tayini de hoş karşılanmamış, hatta eserlerinin padişaha takdimi ve basılması hususunda da pek çok engellemelerle karşılaşmıştır.⁴⁰⁸ Hekimbaşılığına atanan Behçet Efendi de Şânizâde Efendi'yi rakip olarak görüyor ve ona karşı kıskançlık besliyordu.

Muhtemelen Haziran-Ağustos 1825 sonlarına doğru padişahın hoşuna gitmeyen bazı hareketleri üzerine Şânizâde Efendi'nin azledilmesi veya hoşna gitmeyen

⁴⁰⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dosya:277, Fon Kodu: HAT, Gömlek No:16255

⁴⁰⁵ Erol, “Şânizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği”, s. 35.

⁴⁰⁶ B. Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s. 127.

⁴⁰⁷ Hanoğlu, “Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şânizade Ataullah”, s. 95.

⁴⁰⁸ Zülfikar, s. 22.

hareketlerini terk etmesinin kendisine söylenmesi gündeme gelmiştir.⁴⁰⁹ Bu olayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan hatt-ı hümayundan gayet açık bir şekilde öğrenmekteyiz. Hatt-ı hümayunun günümüz Türkçesine çevrilmiş hali şu şekildedir:

“Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim

Geçende semâhatli şeyhülislâm efendilerinin kendileri ile beraber rikâb-ı hümayun-ı şahanelerine ruhsâde olduğumuzda vakanüvis Şânizâde Efendi'nin rıza-yı hümayun-ı şehinşahîlerine muhalif bazı uygun olmayan hallerinden dolayı azledilmesi değiştirilmesi veyahut da bu gibi rahatsızlık verici tutumlarını terk etmesi kendisine ikaz edilmesi hususlarına dair şerefrîz-i sudûr olan emr-i fermân-ı hümayunları gereğine göre sözü edilen şahsın değiştirilmesinde yerine hâcegandan kimler münasib görüldüğü memurîn kulları ile müzâkere ve mülâhaza olduğunda söz konusu hizmet için ikinci olarak Hâmid Bey kullarının malum olan hüner ve selikâsı ve hâlâ Şıkk-ı Sâlis İsmâil Ferruh Efendi kullarının dahi bidâa ve haysiyeti cihetiyle hatıra gelmiş isede mûmâileyh Hâmid Bey bendeleri bit tab vesveselice âdem olup diğerlerinin dahi tarif-i kelâm hususunda yetenek ve yeterliliği iyi bilinmediğinden başka ihtiyar oluşu sebebiyle de pek uygun görülmemiş olduklarından yine tarîk-i ulemadan bir münasibin seçilmesi efendi-i müşârunileyh dâîleri işar olunmuş ve onlar da ulemadan münasib görülenlerin isimlerini terkîn ve irsâl birle içlerinden hâlen Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Abdülkâdir Bey'in ilim ve yetkinliği diğerlerine üstün ve kendisi münasib ise de Şânizâde'nin azli yerine mahal islâmî dairelerinde birinin seçilmesi veyahut şimdilik kendisinin ikaz edilmesi hangi yolla münasib görülürse uygulamaya başlanacağı sözü edilen şahsa bildirilmesi ve söz konusu pusula meâli vakur-ı mülûkâneleri buyurulmak için arz ve takdim kılınmış olduğu muhât-ı ilm-i âlileri buyuruldukta emr-i ferman şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerindedir.”⁴¹⁰

Hatt-ı hümayunda Şânizâde Efendi'nin işinin ehil ve erbabı olmadığı belirtilerek uyarılması ya da yerine başka birisinin getirilmesinden bahsedilmiştir.

⁴⁰⁹ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 56.

⁴¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 639, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 31485.

İsimleri geçen Hâmid Bey, İsmâil Ferruh Efendi, Müderriszâde Ârif Efendi, Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Abdülkâdir Bey'in Şânizâde Efendi'nin yerine getirilmesi için önerildiği görülmektedir. II. Mahmud'un konu ile alakalı cevabı ise:

“Benim Vezirim.

İş bu takririn ve pusula manzûr ve malum-ı hümayunum olmuştur. Bu vakanüvislik cümleminin bildiği gibi devletin üst kademelerinden bir memuriyeti olması sebebiyle bu hususa her kim memur ve tayin kılındıysa elbette ki hüner ve marifetinden başka dindar ve iyi hallerle donanmış olması lazım gelir. Şânizâde Efendi bu hususa memur kılındı ise de hüner ve yatkınlığı yönüyle öyle pek erbab olmadığı malumdur. Bu takririnde beyân eylediği Hâmid Bey ile Ferah İsmâil Efendi erbab değildir. Yine pusulada yazdıklarınızdan Müderriszâde Ârif Efendi okur yazar ise de mizaç ve meşrebi dahi malum olduğundan uygun değildir. Hümayun Müfettişi Abdülkâdir Bey'e hiç diyeceğim yoktur. Ancak uygunluğu nasıldır bilmiyorum. Bir de uhdesinde müfettişlik memuriyeti olması mani midir. Rusçuklu Hasanpaşazâde Haydar Efendi erbab olmasa idi yazmazdınız. Söz konusu kişi etraftan bir iyice anlayıp her yönüyle ehil ve erbab olduğunu ifade edilirse söz konusu Haydar Efendi'ye ihale olunur olmadığı surette yine araştırılıp sorulsun. Bu iş karanlıkta kalmasın. Nice hünerli insanlar vardır bu memuriyet herhangi bir tarîke mahsus olmayıp hangi tarîkten olursa olsun aranan ehil ve erbab olmasıdır.⁴¹¹

II. Mahmud'un da Şânizâde Efendi'yi yeterli görmediğini, azledilmesine sıcak bakarak yerine uygun kişinin bulunmasını belirttiğini hatt-ı hümayundan anlıyoruz.

Şânizâde'nin düşmanları tarafından tercüman olması da engellenildiğini söylenmektedir. 1821'deki Rum isyanı sırasında devletin baş tercümanı Dimitrişko'nun hainliğinin anlaşılacak öldürülmesinden sonra, Divân-ı Hümayun tercümanlığı için bir Müslüman aranırken, görünüşte ulemadan olması sebep gösterilerek pek mühim bir görev olan Divân-ı Hümayun tercümanlığına getirilmemiştir.⁴¹²

⁴¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 639, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 31485.

⁴¹² Zülfişkar, s. 24.

Arada laf taşıyan insanlar Şânizâde ile Behçet Efendi'nin arasının daha çok açılmasına, Behçet Efendi'nin kıskançlığının artmasına sebep olmuştur. Şânizâde'nin “*Behçet Efendi hekimbaşı ise, ben de başhekimim*” demesi insanlar arasında yayılmıştı. Behçet Efendi, Cesettin'in yazdığı tarihi Arapçadan Türkçeye tercüme ettiğinden, tarihçilikle alakası vardı. Behçet Efendi Hekimbaşı ve Şânizâde vakanüvis olduklarında İzzet Molla'da bu garip hale bakarak “*Erkân-ı devletin haline bak, bir tarihçiyi Hekimbaşı ve bir Başhekimi vakanüvis ettiler.*” demiştir. Fakat bunu güya Şânizâde söylemiş diye Behçet Efendi'nin kulağına götürdüler.⁴¹³ Şânizâde ile sürekli yarışmış gibi gören Behçet Efendi ve Şânizâde'yi kıskanıp kötülüğünü isteyen kişilerin gayretleriyle Eylül 1825'te vakanüvislikten azledilmiştir.⁴¹⁴

3.1.5. Sürgüne Gönderilmesi Ve Vefatı

Şânizâde Mehmed Efendi'nin sürgüne gönderilme sebebi onun Bektaşî olduğu iddialarıdır. II. Mahmud dönemini Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını anlatırken bu konudan kısaca bahsetmiştik. Ancak Şânizâde Efendi'nin Bektaşîlik ile suçlanmasının sebebini açıklamak için önce Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'ni anlatmak ve açıklamak gerekmektedir.

XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'da bulunan Beşiktaş adındaki yerleşim yerinde ön görülü, birtakım müspet bilimler hakkında bilgisi olan ve bilimin Osmanlı için ne kadar mühim olduğunun bilincine sahip bilim adamları ile aydınlar topluluğu oluştu. Birçok genç Beşiktaş'a gelip oda kiralayarak kalıyor ya da ders aldıkları kişilerin konaklarına giderek aydın kişilerin bilgi ve birikimlerinden faydalanıyorlardı. Bu bilgin ve aydın kişiler, Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi ismini taşıyan bir topluluk oluşturarak kendilerine ait konak veya evlerde, gelen öğrencilere dersler vermekteydiler.⁴¹⁵

İsmail Ferruh Efendi, Şânizâde Atâullah Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Bey ve Kethüdazâde Ârif Efendi çoğunlukla kendi aralarında, bazen de dinleyici ve öğrencilerinde olduğu toplantılarda felsefe, edebiyat, fen ve din gibi konularda konuşmalar yapmaktaydılar.⁴¹⁶ Şânizâde Efendi'nin malikânesindeki toplantılar

⁴¹³ Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. 2, s. 427.

⁴¹⁴ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 56.

⁴¹⁵ Yahya **Akyüz**, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007, s. 149-150.

⁴¹⁶ Kazım **Yetiş**, “Beşiktaş Cem'iyet-i İlmiyesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 552.

Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi ismini taşımaktadır, bu cemiyet bir nevi akademi veya salon kurumu niteliğindedir.⁴¹⁷

Cevdet Paşa'nın Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'ni şu şekilde anlatmıştır. *“Beşiktaş'ta bir İlim Cemiyeti mevcuttu ki, bilgi heveslilerinden kim gelse ona ders verirlerdi. Bu derslerden fen ile alakalı dersleri Şânizâde, edebiyatla ilgili olanları Ferruh Efendi verirdi, bu dersler Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki yalısında verilirdi. Bizim hocamız Fehim Efendi ve meşhur şair Saffet Efendi burada ders görenlerdendir. Bu toplantılara zamanın fikir ve sanat adamları gelirdi. Hafta da bir defa toplantı yapılır, edebi konuşmalar ve şiir yarışmaları olurdu.”*⁴¹⁸

Bu merkezde eğitim gören öğrenciler arasından birçoğu, daha sonra önemli mevkilere yükseldiler. Ahmed Tevhid Efendi, Kabulî Mehmed Paşa, Saffet Paşa, Yusuf Kâmil Paşa ve ünlü reformcu ve meşrutiyetçi Midhât Paşa, çocukken Kethüdazâde'den dersler almıştı. Çok daha önemlisi, Beşiktaş Cemiyeti gelecekte, 1845'te Osmanlı eğitim sistemini yeniden düzenleyen Bâb-ı Âli komisyonunun başkanı olarak göreceğimiz Melek Paşazâde Abdülkadir Bey'e de eğitim vermiştir.⁴¹⁹

Tarihçi Lûtfi Efendi'ye göre, çok geçmeden, Beşiktaş grubunun saygısız tavırlarından şüphelenildi. Bununla muhtemelen, denetlenmediği herhangi bir faaliyetten çabucak alınan II. Mahmud'un onların bir siyasi komplo çekirdeği olmalarında korkmaya başlaması kastedilmektedir. Buna Şânizâde'nin tıp sahasındaki bilgisini kıskanan Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin saray entrikaları eklendi.⁴²⁰

Şânizâde Efendi, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nin üyesi olmasından dolayı Bektaşîlikle suçlanarak 15 Haziran 1826'da Tire'ye sürülmüştür.⁴²¹ Şânizâde Efendi ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi mensuplarının sürülmesini anlatan hatt-ı hümayunun günümüz Türkçesine çevrilmiş hali şu şekildedir:

“Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü, velinimetim efendim padişahım

⁴¹⁷ Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası Ve Tarih Yazılı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.105.

⁴¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 2, s. 427.

⁴¹⁹ Şerif **Mardin**, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 259.

⁴²⁰ Mardin, s. 259

⁴²¹ Ali Haydar **Bayat**, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 323.

Bektâşiler maddesine dair takrir-i acizânem; bâlâsına kerâmet-efzâ-yı sudûr buyurulan hatt-ı hümmâyun-ı şevket makrûn-ı şahaneleri meâl-i münîfi rehin izân-ı abîdânem olarak semâhatli şeyhülislâm efendi dâilerinin dahi manzûr ve malumu olmak için derhal irsâl ve muhabere olunup onlar dahi muktezâ-ı irâde-i isâbet ifade-i mülûkâneleri üzere Şânizâde Âta Efendi ve Cığalazâde Tahir Bey ve Balcı Yokuşzâde Râşid'in nefy ve iclâları işaretini der akab tahrir ve irsâl ve ben mantûk-ı pusula hedm olunacak yedi aded muhaddes Bektâşi tekkelerşnden mâadâ nerelerde ve ne mahallerde kadim ve hâdis Bektâşi tekkeleri olduğunu bi't-tahkik ifade edeceklerini beyân birle tez elden hatırlarına gelen iki tekkeyi kadim olmak üzere pusulanın zîrine ilâve ettirmiş olmalarıyla nefy olacakların hemen fermanları yazdırılıp mübâşeretleri tayin ve siyâset olacakların icra-yı muktezâlarına mübâderet olunarak tez elden defter olunan dokuz aded tekkelere dahi münasib vechile kapıcıbaşı ve saireden birer mübâşir ve maiyetlerine birer miktar refâkar ve taraf-ı şeyhülislâm birer büyük kavuklu tefrîki bile şimdi cümlesi ihrac ve ârâm kılınış olmağın varacakları tekkeleri bağteten basıp şeyh ve müridlerini ahz-u girift ve kapılarını temhîr edecek olduklarına binâen ahz olunanlar cephaneye götürülerek hapis ve cem-i ve bundan böyle efendi-i müşârunileyh dâilerinin bit tahkik haber verecekleri sair tekkeler hakkında dahi bu vechile icra olunup badehû gerek bunların hakkında ve gerek tekkelerin hemdi hususunda iktizâlarına ibtidâr olunacağı ve demin hâk-i pâyı kimyasây-ı şehinşahîlerine giden pusulada şehidlikteki tekkenin üzerine İçelli Ahmed Paşa kethüdâsı Osman Ağa kullarının ismi işaret olunmuş bulunması ve her tekkeye tayin olunan memurların isimlerini işaret suretiyle ibtidâen ona başlanılmış olmasından iktizâ ederek tıpkı ferman-ı ahber nişân bir sureti çıkarılıp sair tayin olunan memurların isimleri dahi bâlâlarına işaret ettirilerek takdim-i hâk-i kadem mekârim-ı tevem-i mâlikâneleri kılındığı muhât-ı ilmi âlem ârâyı zıllullahîleri buyurulmakla emru ferman şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerindir.

Benim Vezirim

İş bu takiririn ve pusula manzûr ve malum-ı hümmâyunum olmuştur. Pek yoluyla tutulmak ve makule cesim maslahatlara mübâşeret olundakda zinhâr arkasını gevşetmeye gelmesin daima üzerinde olmak lazımdır. Şânizâde ile

Cıgalazâde Tahir Bey'den başka Anadolu pâyesinden Murad Efendizâde Arif Efendi ile Melekpaşazâde Abdülkâdir Bey dahi nefine icrâları sonraya kalmak üzere mütalaa etmekte idim. Efendi dâimizin mûmaileyhlerine dahi nefleri istîzânına dair silahtar ağa tarafında bir tezkireleri vürûd etmiş olmakla derhal işaret eylemeleri için ruhsatı hâvi bâlâsına hatt-ı hüimâyun keşide kılına taraflarına gönderildi ve bundan sonra dahi tarîk-i ulemada bu makule akâid-i bâtlada olanları tahkik ve taharrîsine dikkat edeceklerini işaret ediyorlar sen dahi sune-i âhirde olanları dikkatü ihtimam ile ele götürülmesine bezl-i makderet eylesin. Pusula-yı mezkûre nezd-i şahanemde tevfiik kılınmıştır.”⁴²²

Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi, sadece şiir, felsefe, edebiyat ve çağdaş ilimler ile uğraşan bir oluşumdur.⁴²³ Şânizâde'nin sürgün edilmesinde onu kıskanan kişilerin etkisi olduğu gibi özellikle onu kendine rakip gören Behçet Efendi'nin rolü büyüktür.

Şânizâde, sürgün olarak gittiği Tire'de, Tire'nin zenginlerinden âlim ve müderris Köse Mihaloğlu Hacı Ahmed Reşîd Efendi'nin evine misafir olmuştur. Sürgün edilmesine son derecede üzülen Şânizâde'nin, Tire'deki ikameti ancak iki ay kadar sürecektir.⁴²⁴

II. Mahmud, birden çok dil bilen, değerli ilim adamının sürgününe üzüldü ve onun affı için iki ay sonra ferman çıkarttı. Af Fermanı Tireye gece ulaştığında, dostu olan Ahmed Reşîd Efendi'nin evinde misafir olan Şânizâde, akşam yemeğinden sonra kahve içiyordu. Padişah Fermanı olduğundan kasaba gürültülerle dolmuş, kalabalık halk evin önünde birikmiş, Fermanı getiren kaba bir sesle, “Şânizâde'nin itlâfına (telefine, katline) ferman getirdim” diye bağırır, bunu duyan Şânizâde, o anda yere yığılır. Ulak ikinci defa, “itlâkına (talakına, affına) ferman getirdim” şeklinde düzeltse de iş işten geçmiştir bu olaydan sonra fenalaşan Şânizâde bir iki gün sonra 5 Ağustos 1826'da vefat etmiştir.⁴²⁵

Tire'de kışla yakınlarında, Ali Paşa'ya ait konağın karşısında bulunan Müslüman mezarlığında toprağa verilmiştir.⁴²⁶ Kim tarafından yaptırıldığı belli olmayan mezar

⁴²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 500, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 24493.

⁴²³ Adıvar, s. 215.

⁴²⁴ Yılmaz, Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821, C. 1, s. 57.

⁴²⁵ Köker, s. 3.

⁴²⁶ Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. İsmail Özen), Meral Yayınevi, C. 3, İstanbul 1975, s. 232

taşında şu sözler yazılıdır: “*Müeyesser olmadı bana şahadet, İlahi sen nasîb eyle saadet, Bulam tâ ki Resûlünden şefaât.*”⁴²⁷

Şânizâde'nin defnedildiği mezarlık değişmeden 1913 yılına kadar kalmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı sıralarında, Sefa adındaki kaymakamın yol yaptırmak için mezarlıkları kaldırdığı ve mezar taşlarını kırdırdığı sırada yok olmuştur.⁴²⁸ Kabirlerin nakli sırasında Şânizâde'nin cesedinin çürümediğini gören çalışanlar ve halk, onun kabrini kaldırmaktan çekinirler, üzerini kapatıp öylece bırakırlar. Uzun müddet kaybolan Şânizâde'nin kabrindeki mezar taşı, Feridun Nafiz Uzluk'un ilgisi ve o sırada nüfus memuru olan Faik Tokluoğlu'nun sabırlı araştırmaları sonucunda kasaba civarında tesadüfen bulunmuş ve Tire Müzesi'ne nakledilmiştir; hâlen de oradadır.⁴²⁹ Günümüzde Tire'de Şânizâde'nin isimi taşımakta olan bir meydan ve cadde; bu cadde üstünde 1973 senesinde yapılan bir anıt vardır. Tire hastanesinin bahçesinin içinde ise, 1950 tarihinde yapılmış anıtın üzerine koyulmuş bir büstü mevcuttur.⁴³⁰

Tire'deki devlet sağlık merkezi Şânizâde adıyla adlandırıldığı gibi Tire'liler, Şânizâde'nin gömülü bulunduğu yeri bir anıtle süslemek, etrafını yeşillik hale getirmek, inşaatı bitmiş bir okula Şânizâde adını vermek suretiyle büyük Türk âliminin namını yaşatmak: Ege Tıp Fakültesi'nin derslerinden birini onun başucunda okutmak sureti ile Şânizâde'yi gençliğe tanıtmak için teşebbüse geçmiş bulunmaktadırlar.⁴³¹

⁴²⁷ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. 1, s. 109.

⁴²⁸ Zülfikar, s. 28.

⁴²⁹ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 59.

⁴³⁰ <https://www.fikriyat.com/fikriyat-ozel/2018/09/09/katledileceğini-duyunca-kalp-krizinden-olen-osmanli-tabibi-snzde-mehmed-atullah-efendi> (Erişim Tarihi:03.09.2018-20:33)

⁴³¹ M.Ekrem Üzümeri, Selami Dinçer ve Sadi Kazancı, “Şanizade Ataullah Efendi”, Türkiye Ansiklopedisi, Yıldız Yayınevi, C.5, 1957, s. 205.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH'IN ESERLERİ

Döneminin önde gelen bilim adamlarından olan Şânizâde Efendi birçok alanda eser yazmıştır. Şânizâde'nin farklı alanlarda eser yazması eğitimi, yabancı dil bilgisi, hekimliği, tarihçiliği ile alakalıdır. Yaşadığı süre boyunca kendini geliştirerek farklı alanlarda da bilgisini arttırmış ve çok yönlü bir insan olmuştur. Bu nedenle eserleri sadece tıp ile alakalı olmamıştır. Tıp alanına ait eserlerinin dışında; tarih, edebiyat, matematik, askeri, coğrafya alanlarında eserler miras bırakmıştır.

4.1. TIP İLE İLGİLİ ESERLERİ

Süleymaniye Medresesi'nde yetişen Şânizâde Mühendishâne'de öğrendiği Fransızca ve İtalyanca sayesinde Avrupa'da basılan yeni tıp kitaplarından faydalanarak bir tıp kitabı yazmıştır.⁴³² Yaptığı çevirilere en son yenilikleri ve gözlemlerini de ekleyerek hazırladığı kitaplara İslam dünyasındaki geleneğe uyarak *Hamse-i Şânizâde* veya İbni Sina'nın Kanunu'na benzeterek *Kânûn-ı Şânizâde* adını vermiştir.⁴³³

Hamse-i Şânizâde 5 kitaptan meydana gelmiştir. Birinci kitap *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'i'l-İnsân*, ikinci kitap *Usûlü't-Tabî'a*, üçüncü kitap *Miyârü'l-Enbâ*, dördüncü kitap *Kânûnu'l-Cerrâhin*, beşinci kitap *Mîzânü'l-Edviye* isimlerini taşımaktadırlar.⁴³⁴ Bazı kaynaklarda 6 tane tıbbi eseri olduğundan bahsedilmektedir. Ancak *Hamse-i Şânizâde*'den başka herhangi bir örneğine rastlanmamış olan *Rûhiyye Risâlesi* adlı eseri Şânizâde Efendi'nin kaleme almış olması şüpheli ve netliğe kavuşmamış bir durumdur.⁴³⁵

Hamse ismi beş kitaptan meydana gelmesinden dolayı verilmiştir. Bu kitabın ilk üç kitabı, 650 sayfa olup resimli ve tek cilt olacak şekilde 1820 tarihinde tab edilmiştir.

⁴³² Hanoğlu, "150 yıl öncesinden bir öğrenci hareketi ve bir Türkçe tıp sözlüğü öyküsü", *Sağlık Düşüncesi Ve Tıp Kültürü Dergisi*, S. 10, İlkbahar 2009, s. 91.

⁴³³ Yıldırım, s. 444.

⁴³⁴ Selahattin **Beyazıt**, "Ataullah Efendi", Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C. 2, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 497.

⁴³⁵ Hanoğlu, "Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şânizade Ataullah", s. 96.

Hamse-i Şânizâde'nin ilk kitabında anatomi, ikinci kitabında fizyoloji, üçüncü kitabında hastalıklar ve pratik tıp bilgilerine ait konular kaleme alınmıştır. Bu serinin dördüncü kitabını yani cerrahi bilgileri ayrı bir cilt halinde Mısır'da 1828 tarihinde Mehmed Ali Paşa tab ettirmiştir. Beşinci kitap sadece yazma olarak kalmış ve basılmamıştır. İki bölümden oluşan bu kitabın birinci bölümü F. Nafiz Uzluk tarafından incelenmiştir ancak ikinci bölümü kayıptır.⁴³⁶ *Hamse-i Şânizâde*, Osmanlı tıp kaynakları içinde çağdaş anatominin başlandığını sağladığı için önemlidir.⁴³⁷ *Hamse-i Şânizâde*, o dönemdeki tıp eğitim ve öğretimindeki boşlukları doldurarak uzun zaman boyunca öğrencilere ders kitabı olarak okutulmuştur.⁴³⁸

4.1.1. Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'i'l-İnsân

Devrine göre çağdaş anlamda yazılmış bir anatomi kitabı olan *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'i'l-İnsân*, *Miyârü'l-Etubbâ*'dan sonra kaleme alınsa bile *Hamse-i Şânizâde*'nin ilk kitabıdır.⁴³⁹ Şânizâde Efendi Osmanlı devrinde yaşamış olan ilk Türk anatomistlerinden birisidir. Yazdığı anatomi kitabı kendisinden sonraki anatomistlere yol göstererek, yıllarca kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kitap 209 sayfa olup bunun 56 sayfası şemalardan oluşmaktadır. Kitapta anlatılan kısımlar şemalar üzerinde de gösterilmektedir. Kitapta insan vücudu ayrı ayrı sistemler halinde anlatılmaktadır.⁴⁴⁰

Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'i'l-İnsân'ın elif-be ile gösterilen ilk iki sayfasında “Zikr-i sebeb-i tab'-ı kitâb-ı müstetâb” diye başlayan bir bölüm vardır. Bu bölümde Şânizâde, tıp ve teşrîhin faydasının sadece insanlara değil, bütün yaratılanlara için olduğunu söyler. Bundan sonra eserin basılmasını ve düzeltilmesinin bizzat Şânizâde tarafından yapılmasını emreden II. Mahmud'un fermanını özetler. Padişahın bu fermanla bildirdiği diğer bir madde bakır levhalar üzerine yapılacak olan resimlerin yabancılara yaptırılmaması, İstanbul'dan bir sanatçı bulunup yaptırılması hususudur. Şânizâde Efendi bütün bu sözlerden sonra eseri *Hamse-i Şânizâde*'nin basımının Nisan-Mayıs 1820'de tamamladığını bildirir. Bu bölümün ardından bir arada basılan 3 kitabın fihristi verilmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁶ Aykut **Kazancıgil**, XIX. Yüzyılda Anatomi, Özel Yayınları, İstanbul 1991, s. 14.

⁴³⁷ Ekmeleddin **İhsanoğlu**, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 2, İstanbul 1998, s. 289.

⁴³⁸ Bayat, s. 324.

⁴³⁹ Zülfikar, s. 35.

⁴⁴⁰ Köker, s. 29.

⁴⁴¹ Zülfikar, s. 36.

Fihristlerin arkasından mukaddime kısmı başlar. Şânizâde burada yeni tıbbâ dair *Miyâru'l-Etbbâ* adlı kitabı hazırlayıp daha önce Padişah'a arz ettiğini, burada anlatılanların daha iyi anlaşılabilmesi için teşrihin bilinmesinin lazım geldiğini, eski eserlerde anatomiye dair bir eser olmadığını, bu ihtiyacı gidermek için anatomi bilginlerinin eserlerinden lüzumlu bilgileri toplayıp özetlemek suretiyle 1816 yılında eserini tamamladığını bildirir. Burada dikkati çeken bir başka nokta da bir nevi telîf kabul edebileceğimiz bu eserini Osmanlı Devleti'nde anatomi ve çağdaş tıbbî bilen bir hekim yoktur diyen kişilere cevap niteliğinde yazdığını belirtmesidir.⁴⁴²

Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâ'i'l-İnsân, Ostolocya (osteology, kemik bilimi) ve Sarkolocya (sarcology, kas lifleri anatomisi) olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmiştir.⁴⁴³ Kitabın başlangıcında insan vücudu hakkında genel bilgiler verilmiştir. Kas kemik ve sinirlerin ince yapıları anlatılmış, insan vücudu bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgeler şemalar üzerinde gösterilerek anlatılmış. Buna göre vücut baş, boyun, göğüs, karın, edep, omuz, kol, önkol, el, uyluk, baldır, bacak ve ayak bölgelerine ayrılmıştır.⁴⁴⁴

Şânizâde Efendi *Mi'yârül'-Etbbâ* adlı eserini padişaha arz etmek istediğinden kitabını padişaha takdim edilmesi için şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah Efendi'ye sunmuştur. Ancak şeyhülislâm onun isteğini desteklemediğinden, daha sonra *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâ'i'l-İnsân*'ı kaleme alarak Sadrazam Rauf Paşa aracılığıyla padişaha arz etmiştir.⁴⁴⁵

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Şânizâde Mehmed Atâllah Efendi'nin *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâ'i'l-İnsân* adını verdiği eserinin basılması hakkındaki yazılmış hatt-ı hümayunu incelediğimizde şu şekildedir:

“ Benim Vezirim

Efendi-i mûmâileyhin telif ettiği kitab-ı mezkur manzûr-ı hümayunum olmuştur. Lazım olan eşkâl zam olunup tab olunması tenbih eylesin. Vakîâ-ı Devlet-i Aliyyemimizde bir eser olmuş olur ve kendüye ikrâmda olunur.

⁴⁴² Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 77.

⁴⁴³ Yıldırım, s. 445.

⁴⁴⁴ Köker, s. 29.

⁴⁴⁵ Faik Reşat, *Eslâf*, Tercüman Yayınevi, İstanbul 1977, s. 324.

Şevketlü, kerâmetlü, mehâmetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım

Havâs-ı Refiâ Kadısı Sâbık Mehmed Atâullah Efendi dâileri bundan akdem telif birle huzur-ı meâl-i mevfûr-ı şahanelerine takdim olunmuş olan Mi'yârül'-Etıbbâ nam kitabın müfâd-ı icmalisini tafsil ve izah zımnında fenn-i teşrihi hâvi bu defa Mir'âtü'l-Ebdân namıyla tercüme ve tekmil etmiş olduğu kitabın ünvanını nam-ı mülûkâne ve ism-i sâmi-i şahaneleriyle tezyin ve tevşih ederek Bâb-ı Âli'ye götürüp atebe-i ulyâyı hilâfet penâhilerine arz-u takdim olunmasını istid'â ve dibacesinde muharrer olduğu vechile asar-ı şan-ı meâl-i nişan-ı Devlet-i Aliyyelerinden olmak üzere kitab-ı mezkurun eşkâli lazıme zammı ile tab ve neşr olunması hususunda ima etmekle kitab-ı mezkur meşmûl lahayayı avârıf-ı ifâzayı mülûkâneleri buyurulmak için maruz-ı huzur-ı feyz kübhûr tâcdârîleri kılındığı muhât-ı ilmi âlileri buyuruldukta ferman şevketlü, kerâmetlü, mehâmetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerinindir.”⁴⁴⁶

Mir'âtü'l-Ebdân'ı önsözünde *Mi'yârül'-Etıbbâ'dan* da bahsettiğinden her ikisinin de basılması için II. Mahmud'dan izin alınmış oldu.⁴⁴⁷

Mir'âtü'l-Ebdân yorucu çalışmadan sonra İstanbul Dâru't-tıbbâ'ati'l-Âmire'de 1820'de basılmıştır. Şânizâde üç yılda bitirilen basım işinin düzeltmelerini bizzat kendisi yapmıştır. Eser devlet büyüklerine takdim edilmesi ve halka satılması için iki farklı biçimde hazırlanmıştır. Erkân için hazırlanan nüshalar, üzerinde II. Mahmud'un tuğrası olan kırmızı meşin ciltlidir. Kitaptaki süslemeler altınla yapılmış, anatomi resimleri siyah, pembe ve mavi renklerde basılmıştır. Halka satılacak nüshaların ciltleri ise yeşil ve siyah meşindendir. Cilt üzerindeki süslemeler gümüşle yapılmış, içindeki anatomi resimleri ise siyah-beyaz olarak basılmıştır. Şânizâde eserde dikkat çekmek istediği kelimelerin altını çizmiş veya yan tarafa yazmıştır.⁴⁴⁸

Mir'âtü'l-Ebdân'da daha önce bahsedildiği 56 tane anatomi çizimi bulunmaktadır. Şânizâde bu anatomi şemalarını ele alınan konularını açıklamalarının

⁴⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 463, Fon Kodu: HAT, Gömlek No:22672

⁴⁴⁷ Reşat, s. 324.

⁴⁴⁸ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 78.

sonuna ilave etmiştir. Bu şemalar incelendiği zaman, genel olarak onların XVIII. yüzyılda yaşamış bilim adamlarının eserlerinden alındığı belirlenebilir. Örneğin kas ve iskelet şemalarında B. S. Albinus'un meşhur eseri *Tabulae Sceleti et Muscolorum Corporis Humani*'den yararlanmışır. Aynı şekilde, sinir şemalar için Vieussens'in *Neurographia* adlı eserinden yararlanmışır.⁴⁴⁹ Şânizâde, 20. ve 21. resimleri Bernardi Siegfrie Albinus'dan, 49. resmi ve 55. resmin 1. şeklini Raymundi Vieussens'den aldığını bu resimlere ait levhaları açıklarken yazar. Bu kişilerin dışında levhaları açıklarken belirttiği başka isimlerde mevcuttur. Kitapta kullanılan bazı resimler için hiçbir kayıt yoktur.⁴⁵⁰

Ayrıca, Şânizâde'nin kitabında Andreae Vesalii Bruxellensis'in meşhur eseri *De Humani Corporis Fabrica*'dan alınmış resimlere rastlanır. Bunlar genellikle iskeletle ilgilidir. Örneğin, Vesalius'un *Fabrica*'sında 80. Sayfadaki önden insan iskeleti Şânizâde'nin eserinde 3. levhaya, *Fabrica*'daki 22. sayfadaki kafatasının alttan görünüşü ise Şânizâde'nin eserindeki 9. levhanın ikinci şekline benzer. Yine, *Fabrica*'daki 60. Sayfadaki boyun omurları 2., 4., 5., 6., 7., 9., ile Şânizâde'nin eserinde 13. levhadaki sırasıyla 1., 2., 3., 4., 5., ve 6., şekiller birbirine benzer.⁴⁵¹

4.1.2. Usûlü't-Tabi'a

Yunanca fizyoloji sözcüğünün karşılığı olarak verilen *Usûlü't-Tabi'a*, *Hamse-i Şânizâde*'nin ikinci kitabıdır.⁴⁵² Ülkemizde fizyoloji olarak yazılmış kitap sayısı birkaç adeti geçmemektedir. Ancak takdire şayan olan, daha 1816 yıllarında Şânizâde Efendi tarafından bir fizyoloji kitabının yazılmış olmasıdır. *Usûlü't-Tabi'a* isimli ve 39 sayfalı bu ufak kitap, ülkemizde tab edilen ilk fizyoloji kitabı olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.⁴⁵³ *Usûlü't-Tabi'a* tercüme eser olarak kaleme alınmıştır. Ancak hangi kaynaktan istifade edildiği ve hangi kaynaktan çevrildiği belli değildir.⁴⁵⁴

Usûlü't-Tabi'a'nın önsöz ve başlıkları Arapça, metni açık bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Kitap iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda tabii olaylara ayrılmış ve üç

⁴⁴⁹ Esin Kâhya, "Şânizâde Mehmed Atallah Efendi", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, Ocak 1989, s. 856

⁴⁵⁰ Zülfikar, s. 39.

⁴⁵¹ Kâhya, s. 856.

⁴⁵² Kazan, s. 67.

⁴⁵³ Köker, s. 44.

⁴⁵⁴ Hanoğlu, "Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şânizade Atallah", s. 96.

bölümü vardır. Bu üç bölüm, Kaviü't-tabî'iyye (çığnemek, yemek gibi doğal güçler), Kaviü'n-nefsâniyye ve teanni bi'l-hayatiyye (nefes alma, kan dolaşımı, ter gibi), Kaviü'l-hayvaniyye (his, uyku, görmek gibi) olarak açıklanmıştır. Kitabın ikinci kısmı ise Fi zikrû'l-emrâz ve'l-esbâb ve'l-a'râz (hastalıklar, sebepleri ve belirtileri) olarak adlandırılmıştır.⁴⁵⁵ İkinci kısmının başında şöyle demektedir: “*Patolociya tabir edilen fenn-i teşhis-i, emrâz ve esbâb ve araz canlılarda arız olan kusur ve afetleri anlamaktan ibarettir.*” Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi bu kısım patoloji ile ilgilidir. Şânizâde burada hastalıkları doğuştan gelen hastalıklar veya anneden gelen hastalıklar, sonradan olanlar (belli organ hastalıkları), çiçek hastalığı gibi kişiden kişiye bulaşanlar olmak üzere 3 gruba ayırmaktadır.⁴⁵⁶

Usûlü't-Tabî'a, Mir'âtü'l-Ebdân ve Miyârü'l-Etubbâ ile beraber üç kitabın ikincisi olarak 1820 yılında İstanbul'da Dâru't-tıbbâ'atî'l-Âmire'de bir cildin içinde olarak basılmıştır.⁴⁵⁷

4.1.3. Miyârü'l Etubbâ

Hamse-i Şânizâde'nin üçüncü kitabı *Miyârü'l Etubbâ*'dır. Şânizâde bu eserini, Viyanalı Profesör Störck'ün⁴⁵⁸ kitabından çevirdiğini mukaddimesinde bahseder ancak eski mütercimlerin yaptıkları gibi oda eserin ismini vermemiştir. Dr. Süsseim, kaleme aldığı eser ve makalelerde bazı bilgiler vermiştir. Onun yazdıklarına göre, eserin gerçek ismi *Medizinisch Praktischer Unterricht für Feld und Landwundaerzte der österreichischen Staaten*'dir. Bahsi geçen eseri, *Instruzione Medico-Practica ad uso dei Chirurghi Civili e Militari* adıyla Bartelomeo de Battisti di San Giorgis İtanyancaya tercüme etmiş ve 1778'de Venedik'te basılmıştır. Dr. Süsseim'in tercümenin karşılaştırmasıyla elde ettiği sonuca göre, Şânizâde *Miyârü'l Etubbâ*'sını bu İtalyanca eserden çevirmiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Yıldırım, s. 445.

⁴⁵⁶ Kâhya, s. 859.

⁴⁵⁷ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 79.

⁴⁵⁸ Störck aynı zamanda Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia'nın başhekimidir.

⁴⁵⁹ Adıvar, s. 216.

Miyârü'l Etubbâ'nın metni 201 sayfa, formüller kısmı 56 sayfa, ilaçlar fihristi 2 sayfadır. Ayrıca maddeler ve bahislerin fihristi 84 sayfa olarak kitap toplam 343 sayfadır.⁴⁶⁰

Miyârü'l Etubbâ tercüme edildiği eserin aslı ile aynı olup çiçek aşısını konu alan bölüm değiştirilmiş. Eski çiçek aşısını konusunun yerine Jenner'in yeni bulmuş olduğu çiçek aşısı konusu eklenmiştir.⁴⁶¹ Şânizâde Efendi 1801 tarihinde Jenner'in çiçek aşısı ile ilgili yaptığı araştırmaların yayınlanmasından üç sene sonra bu araştırmaları Türkçeye çevirmiştir. 1811 yılında da Jenner ve Mardini bu çalışmalarını inekler üzerinde denerler. Şânizâde Efendi'de bu deneyi Kağıthâne'deki inek çiftliklerinde yaparak çiçek aşısını elde eder. İstanbul'da bir çiçek aşısı merkezi kurulmasına çalışmış fakat isteği desteği bulamamıştır.⁴⁶²

Miyârü'l Etubbâ'nın bir başka özelliği ise kitabın sonundaki Formulaire'de bulunan 319 terkip aynı olarak korunmuştur. Bahsi geçen terkiplerin içinde Müslümanların içmeleri yasak olan şarap bulunmaktadır. Şânizâde Efendi bu soruna farklı bir çözüm üretmiştir: “*Padişahın Hristiyan uyrukları şaraplı ilaçları, Müslüman uyrukları da şarapsızları içsinler*” diye terkipleri değiştirmemiştir.⁴⁶³

Kitabın önsözünde yazarı ve başka dillere yapılan tercümeleri hakkında bilgi verdikten sonra hastalıkları tek tek Türkçe karşılıklarını vererek yazmıştır. *Miyârü'l Etubbâ*'da hastalıklar belirti ve tedavileri ile anlatılmıştır. Kitabın sonunda tedavi için kullanılması gereken ilaçlar liste halinde numaralar ile gösterilmiştir. Bu listede 319 tane ilaç Arapça ve Türkçe olmak üzere alfabetik bir şekilde sıralanmıştır.⁴⁶⁴

Şânizâde *Miyârü'l Etubbâ*'ya XVI. yüzyıldan itibaren Avrupalı hekimler tarafından savunulmuş olan bir görüşten bahsederek başlar. Bu görüşe göre; tıpta anatomik bilgilerin önemli olduğunu ve sağlıklı insan yapısı hakkında bilgi elde etmek isteniyorsa bu yapıyı çok iyi tanımak gerektiği savunulmaktadır. Bunlardan sonra

⁴⁶⁰ Yılmaz, Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821, C. 1, s. 80.

⁴⁶¹ Ahmet Acıduman, “Şânizade Mehmed Ataullah Efendi ve Mi'yârü'l-Etubbâ Adlı Eserinde Çocuk Hastalıkları”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, C. 52, S. 1, 2009, s. 44.

⁴⁶² Kazan, s. 65.

⁴⁶³ Acıduman, s. 44.

⁴⁶⁴ Kazan, s. 68.

hastalıklı ve sağlıklı mizaçları kısa şekilde açıklayarak, ateşli hastalıklar ile ilgili bilgiler vermiştir. Daha sonra türlü hastalıklardan bahsetmiş ve açıklamalar yapmıştır.⁴⁶⁵

Mir'âtü'l-Ebdân eserini anlatırken *Miyârü'l Etıbbâ*'nın daha önce yazıldığı konusundan bahsetmiştik. Ancak *Miyârü'l Etıbbâ*'nın padişaha sunulması şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah Efendi tarafından bekletilince basımı sonraya kalmıştır. Daha sonra yazdığı *Mir'âtü'l-Ebdân* eseri şeyhülislam vasıtası ile değil sadrazam Rauf Paşa vasıtasıyla huzura takdim edilmiştir. Bu şekilde hem *Mir'âtü'l-Ebdân* basımına hem de *Miyârü'l Etıbbâ*'nın basımına izin alınmıştır.⁴⁶⁶

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin *Miyârü'l Etıbbâ* ismini verdiği tıbbi tercüme eserinin tab olunması adlı hatt-ı hümayunu incelediğimizde şu şekildedir:

“Şevketlü, kerâmetlü, mehâmetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım

Havâs-ı Refiâ Kadısı Şânizâde Atâullah Efendi dâileri fenn-i teşrihi ve eşkâli mütenevviayı hâvi Mir'âtü'l-Ebdân namı ile telif edip derûnuna eşkâle lazıme zammıyla ve neşrini istid'a etmiş olduğu kitap maruz huzur-u lâmiunnûr-ı mülûkâneleri kılındığını mübeyyen takdim kılınan takrir bâlâsına şerefpây-ı sudûr olan hatt-ı hümayun-u şahanelerinde efendiyi mûmaileyhin telif ettiği kitabı manzûrum olmuştur. Lazım olan eşkâl zann olunup tab olunmasını tenbih eylesin. Vâkıa Devlet-i Aliyye'mizde bir eser olmuş olur ve kendüye ikrâm olunur diye ferman buyurulmuş ve mûcibince kitab-ı mezkurda efendi-i mûmaileyh dâileri eşkâl-i mütenevvi'a zammıyla badehü Bâb-ı Âli'ye takdim eylemiş olduğundan tabı ve temsili hususu tabhane-i hümayunları müdürü Mûhib Efendi kullarına havale olunmuş ve o dahi tabhane ustalarıyla müzâkere birle kitab-ı mezkurun eşkâl-i tabında mütefenin üstad bularak tabına mübâşereti tenbih etmiş isede mûmâileyh Mehmed Atâullah Efendi dâileri mukaddem tıbb-ı cedîd-i amelîde müellif olan nüshayı tercüme ve Miyârü'l Etıbbâ tesmiye edip huzur-ı hümayunlarına takdim olunmuş olan kitap dahi fenn-i tıbbâ dair ve tabı ve neşri hususunu erbâbına husûlü rüzgar olacak âsârı hayriyat şîâr-ı mülûkânelerini mütebbi olacağı derkâr olduğundan kitab-ı mezkur huzur-ı

⁴⁶⁵ Acıduman, s. 45.

⁴⁶⁶ Yılmaz, Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821, C. 1, s. 81.

feyz gencîne-i şehriyarîlerine takdim kılındı. Mûmâileyh dâilerinin istidâsı vechile kitab-ı mezkûrun dahi tabı ve temsili muvâfık-ı irâde-i seniyye-i cihan penâhileri buyurulur ise iktizâsının icrasına ibtidâr olunacağı muhât-ı ilm-i âlileri buyuruldukda ferman şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerininindir.

Benim Vezirim

Kitab-ı mezkur manzûr-ı hümayunum olmuştur. Bunlar lazımlı şeylerdir, bu dahi tab ve temsil ettirile.”⁴⁶⁷

Uzun çalışma ve çaba sonunda eser *Hamse-i Şânizâde*'nin üçüncü kitabı olarak 1820'de Dâru't-tibâ'ati'l-Âmire'de basılmıştır.⁴⁶⁸

4.1.4. Kânûnu'l-Cerrâhin

Hamse-i Şânizâde'nin dördüncü kitabı *Kânûnu'l-Cerrâhin*'dir⁴⁶⁹. Eserin başında “*El-kitabür'r-rabi' min kütübü'l hamsetü's-Şânizâde fi'l-âmâlü'l-cerrâhiye ve mâ yete'allahu bi-zâlik*” ibaresi bulunmakla beraber Şânizâde bu eserine *Kânûnu'l-Cerrâhin* adını verdiğini mukaddimede açıkça belirtmiştir.⁴⁷⁰

Kânûnü'l-Cerrâhin, Mehmed Ali Paşa tarafından Bulak Matbaası'nda 11 Eylül 1828 tarihinde Mısır'da tab ettirilmiştir. Kitap 134 sayfadır.⁴⁷¹ Kitabında cerrahı hastalıkları bölümler halinde veren Şânizâde önce türleri, nedeni, belirtileri, ilacı ve sonra da yapılması gereken operasyonları anlatmıştır.⁴⁷² Bütün bunları zamanına göre sade ve açık bir Türkçe ile anlatmıştır.

Kanunü'l-Cerrâhin bir gözlem kitabıdır; anatomi bilgisi, muayene usulleri yoktur. Cerrahi işlemler geleneksel cerrahi yöntemlerin aynısıdır. Şânizâde'nin bu eseri

⁴⁶⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 464, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 22720

⁴⁶⁸ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 81.

⁴⁶⁹ Kânûnu'l-Cerrâhin Namık Kemal Kurt tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır., bkz., Namık Kemal Kurt, “Şânîzâde Mehmed Atallah Efendi'nin Kânûnü'l-Cerrâhin Adlı Kitabının İncelenmesi”, İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. 1999 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

⁴⁷⁰ Zülfiyar, s. 60.

⁴⁷¹ Hanoğlu, “Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şânizade Atallah”, s. 96.

⁴⁷² Yıldırım, s. 446.

cerrahinin ayrı bir ilim olarak Türkiye’de kabulünün başlangıcı olabilir. Kitap tamamen Türk cerrahi geleneğinin, Türkçe olarak ilmi bir şekilde, tespitidir.⁴⁷³

Bilinen tek yazma nüshası İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı Kütüphanesinde, Yazma Eserler Bölümü 366 numarada bulunan Kânûnu'l-Cerrâhin, 35 satır, 66 varaktır. Âharlı ve filigranlı kağıda talîk hatla yazılmıştır. Tarihindeki yazılarından kendi el yazısını tanıdığımız Şânizâde'nin, mukaddime sayfasının fotokopisinde görülen yazının da ona ait olduğu görülmektedir.⁴⁷⁴

4.1.5. Mîzânü'l-Edviye

Hamse-i Şânizâde'nin beşinci kitabı olan *Mîzânü'l-Edviye* ilaçlarla ilgili olup, iki kısımdan meydana gelmiştir. Bunlardan ilk kısımda basit ilaçlar veya o günkü deyimi ile Eczâ-i Müfrede-i Tıbbiyye ele alınır; ikinci kısımda ise Eczâ-i Mürekkebe, yani mürekkep ilaçlar, sonunda da Istılâhât-ı Tıbbiyye yer almıştır.⁴⁷⁵ Şânizâde bugün yazma halinde bulunan kitabın Arapça önsözünde, kendisinin “*Şu anda vakaniüvis ve Eyüp Kadısı bulunduğu, bu eserinin Kânûn-i Şânizâde diye isimlendirdiği beş kitabın sonuncusu olduğunu*” belirtmektedir.⁴⁷⁶

Şânizâde kitabında bitkilerin morfolojik açıklamalarını vermiş, onların nerede yetiştiğini belirtmiştir. Daha sonra, bu bitkilerin hangi kısımlarının, ne şekilde ve de ne miktarda kullanıldığı konusunda bilgi vermiştir. Şânizâde'nin burada vermiş olduğu açıklamaların pek çoğunun bugünkü bilgilerimizle doğrulandığını görüyoruz.⁴⁷⁷ 319 adet ilaç formülü tarif etmiş ve bu formülleri sıra ile numaralandırmıştır. Bölümün sonuna ilave ettiği bir taksim defterinde bu ilaçların kullanım yerlerini 25 madde içinde toplamış, bir kullanım amacı için hangi terkinin uygun olduğunu terkinin numarasını vermek suretiyle bildirmiştir.⁴⁷⁸

Mîzânü'l-Edviye basılmamıştır. Şânizâde Efendi eserinin ön sözünde bu kitabı iki kısım halinde tertip ettiğini ve sonuna da Istılâhât-ı Tıbbiyye adını verdiği bir kısım

⁴⁷³ Köker, s. 59.

⁴⁷⁴ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 82.

⁴⁷⁵ Kâhya, s. 861.

⁴⁷⁶ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 82.

⁴⁷⁷ Kâhya, s. 861.

⁴⁷⁸ Köker, s. 61.

ilave ettiğini bildirmiştir. Ama maalesef bugün elimizde sadece birinci bölüm olan *Mîzânü'l-Edviye* vardır ve o da tek nüshadır. Feridun Nafiz Uzluk Türk Tıp Tarihi Arkivi'nde yayımlanan makalelerinde *Mîzânü'l-Edviye*'yi anlatmış mukaddime kısmını aynen Arap harfleriyle, diğer bölümlerini de bugünkü yazıya aktararak vermiştir. Ancak Arkiv'in yayını devam edemediği için eserin tanıtımı da devam edememiş ve elif harfinin uyuz otu maddesinde kalınmıştır. Alfabetik tarzda sıralanmış maddelerin sin harfine kadar devam ettiğini bildirir.⁴⁷⁹

Kitabın birinci bölümü müellif hattı ile Feridun Nafiz Uzluk'un Konya İl Halk Kütüphanesi'ne bağışladığı kitapları arasında olup ikinci kısmı henüz elimize geçmemiştir.⁴⁸⁰

4.1.6. Rûhiyye Risâlesi

Tıbbi bir eser olan *Rûhiyye Risâlesi*'nden hemen hiçbir kaynak söz etmez. Ancak, Şânizâde'nin *Miyârü'l Etbbâ* adlı eserinin sayfalarından birine kaydettiği not eserin ona ait olduğunu kuvvetle tahmin ettirmektedir.⁴⁸¹ *Rûhiyye Risâlesi* nüshalarının mukaddimesinde bunların Mustafa Behçet Efendi'ye ait olduğunu gösterildiğini söylemekte, ama Feridun Nafiz Uzluk bunu zayıf bir olasılık olarak görmektedir. Ona göre büyük bir ihtimâlle Şânizâde bu risâleyi Störck'ten tercüme etmiş, fakat zaman ve zemin onun basılmasına engel olmuştur. Ardından Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Şânizâde'nin 1826'daki ölümünden sonra satılan kitapları arasında bu tercümeyi ele geçirmiş, belki kendisi de bazı ilâveler yaparak bu risaleyi meydana getirmiştir.⁴⁸²

Şânizâde ile ilgili yapılan son çalışmalarda eserin Mustafa Behçet Efendi'ye ait olduğu konusuna kesin gözüyle bakılmaktadır.

4.2. TARİH İLE İLGİLİ ESERLERİ

4.2.1. Tarih-i Şânizâde

Şânizâde Efendi, *Tarih-i Şânizâde*'nin girişinde “*Mütercimü'l-Kâmûsi ve'l-Bürhân mevâlîden Ahmed Âsim Efendi, bin iki yüz otuz beş saferinde mat'ûnen şehîd olup, irtihâl-i dâr-ı cinân eyledikde, bu hıdmet-i celîle-i vâcibetü'd-dikkati bilâ-es'âr*

⁴⁷⁹ Zülfikar, s. 63.

⁴⁸⁰ Yıldırım, s. 446.

⁴⁸¹ Zülfikar, s. 66.

⁴⁸² Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1, s. 84.

*İsâra kudret-şi'âr olan erbâb-ı iktidân, hazret-i Şehriyâr-ı Felâtûn-haslet istiksâ vü istihbâr buyurdıklarında...*⁴⁸³ diyerek Mütercim Âsım Efendi'nin Kasım 1819 yılında vefat etmesi üzerine yerine vakanüvisliğe getirilmesinden bahsetmiştir.

Vakanüvis Âsım Efendi'ye halef olarak 1819 tarihinde vakanüvis tayin olunan Şânizâde Efendi, 1808-1821 yılları arası vakalarını kaleme almış ve bu yıllara ait olayları içeren eseri, *Tarih-i Şânizâde* adıyla bilinmektedir.⁴⁸⁴ Şânizâde'nin 4 ciltlik Osmanlı tarihi Âsım Efendi'nin bıraktığı yerden yani Sultan II. Mahmud'un 1808 yılında cülusundan başlar ve Eylül 1821 yılı olayları ile biter. Böylelikle hemen hemen 14 yıllık bir devri anlatır.⁴⁸⁵

Şânizâde selefi Âsım Efendi'nin zamanı olaylarını yazmak ve düzenleme ile meşgul olduğundan kendi zamanı vakalarını düzenlemeye başarılı olamamıştır. 1825 tarihinde görevden azledilince yerine Sahhâflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi tayin edilmiştir.⁴⁸⁶ 4 senelik vakalara ait zabt-ı vekayi cerideleri kendisinden sonra vakanüvis olan Sahhâflar Şeyhizâde Mehmed Efendi'ye vermiştir.⁴⁸⁷

Çeşitli kütüphanelerde yazma halinde de nüshaları bulunan bu eserin; 1808-1811 yılları olaylarını içeren 1. cildi 8+409 sayfa olarak 1867-1868 tarihinde İstanbul'da Trabzonlu Bakırcıbaşı Mahmûd Efendizâde Süleymân Efendi Matbaası'nda; 1811-1818 yılları olaylarını içeren 2. cildi 8+425 sayfa olarak 1873 tarihinde; 1818-1821 yılları olaylarını içeren 3. cildi 4+216 sayfa olarak 1874 tarihinde; Mart/Nisan 1821 sonu-1821 yılları içeren 4. cildi 4+208 sayfa olarak İstanbul'da Cerîde-i Havâdis Matbaası'nda basılmıştır. 4. cildin üzerinde basılma tarihi olmamakla birlikte, 3. ciltle beraber aynı yıl, yani 1874 yılında basılmış olduğu düşünülebilir.⁴⁸⁸ Bilgilere bakıldığında *Tarih-i Şânizâde*'nin basılma tarihi, yazıldığı dönemden çok sonra olduğu görülmektedir.

Şânizâde Efendi, *Tarih-i Şânizâde*'nin girişinde “*Devlet-i ebed-müddet'lerinde istidâme-i nâmla mânend-i zerre resîde-i evc-i 'Utârid bekây-ı i'tibâr buyurdıklarından fazla, mukaddemâ dahi Mir'âtü'l- Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'i'l-İnsân ve Tenbîhât-ı*

⁴⁸³ Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânizâde*, C. 1. Trabzonlu Bakırcıbaşı Mahmûd Efendizâde Süleymân Efendi Matbaası, İstanbul 1867, s. 5.

⁴⁸⁴ Mehmet Ali **Beyhan**, “Şânizâde Tarihi'nin Kaynaklarından Câbî Tarihi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 1995, s. 271

⁴⁸⁵ Babinger, s. 376.

⁴⁸⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* (Yay. Cavid Baysun), TTK Basımevi, C. 1, Ankara 1953, s. 3.

⁴⁸⁷ Hanoğlu, , “Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şânizade Atâullah”, s. 97.

⁴⁸⁸ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1 s. 62.

Hükümrân bâ-Ser'askerân ve Tanzîm-i Piyâdegân ve Süvâriyân ve Mi'yâru'l-Etubbâ ve Usûlü't-Tabî'a ve Müfredât ve Mürekkebât-ı Eczâ'-i Tibbiyye ve Istilâhât-ı Etubbâ ve Usûl-i Hisâb ve Hendese ve Cebir ve Mukâbele ve sâ'ir Kavâ'id-i Fenn-i Matamatika ve Ta'rîfât-ı Sevâhil-i Deryâ nâm terceme ve te'lîfât-ı nâfi'ât-ı Hakîrâne'min ekseri, iksîr-i kimyâ-nazîr irâde-i feyz-'amîm-i Mülûkâne'leriyle tab'u tetmîm buyurulmağın..."⁴⁸⁹ diyerek kaleme almış olduğu eserler hakkında bilgi vermiştir.

Şânizâde, tarihinde hadiselerin bir kısmını gördüklerine dayanarak yazmıştır. Bunun yanında, resmi kaynaklardan; hatt-ı hümayun, ferman gibi resmi niteliği olan yazılı belgeleri de eserinde kullanmıştır.⁴⁹⁰ Eserinde kullandığı diğer kaynaklar ise daha önceden kaleme alınmış telif eserlerdir. Çelebizâde Aziz Efendi'nin tarih eserinden, *Vâsıf Tarihi*'nden, *Meşârik-ı Şerîf'ten Hadîkatü'l- Cevâmi* isimli eserden, *Tarih-i Na'îmâ*'dan, Râşid Efendi'nin tarihinden Âsım Efendi'nin tarih kitabından, *Şecere-i İlâhiyye*'den, *Ahlâk-ı Celâlî*'den, *Sahîh-i Buhârî*'den ve *Frankfurt Gazetesi*'nden istifade edilmiştir.⁴⁹¹ Mehmet Ali Beyhan kaleme, almış olduğu *Şânizâde Tarihi'nin Kaynaklarından Câbî Tarihi* adlı makalesinde 1808-1814 yılları arası olaylarının yazımında Şânizâde'nin *Câbî Tarihi*'nden nakiller yaptığını ve yapılan karşılaştırmalarda bu nakillerin bazen aynen yapıldığı ve bazen düzeltme ve kısaltma yoluna giderek yazıldığını tespit ederek anlatmıştır. Mehmet Ali Beyhan'ın vermiş olduğu bilgilere göre *Câbî Tarihi*'nin de *Tarih-i Şânizâde*'de kullanılan kaynaklar arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Şânizâde, tarihinin başında II. Mahmud'a sunduğu bir mukaddime yazmıştır.⁴⁹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Vak'anüvis Mevalisi'nden Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin taleplerinden bahis isimli belgeyi incelediğimizde, II. Mahmud'un mukaddime hakkında "*Atâullah Efendi'nin mukaddimesi güzel olmuş. Bir okunaklı yazı ile tebyîz olunup taraf-ı hümayunuma takdîm olunsun*" dediği görülmektedir.⁴⁹³

Bu eserin mukaddimesinde Avrupaî bir görüş başlangıcı şeklinde acemi tahlil ve muhakemeler, sanayi tarihinden, tarihte belge ve tenkitten, tarih değişikliğinden,

⁴⁸⁹ Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, s. 5.

⁴⁹⁰ Çetin Aykurt, "Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 69.

⁴⁹¹ Halil İbrahim Erol, "Şânizade Mehmet Atâullah Efendi'nin Tarih Anlayışı", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 63.

⁴⁹² Hanoğlu, "Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şânizade Atâullah", s. 97.

⁴⁹³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dosya:277, Fon Kodu: HAT, Gömlek No:16255.

destanların sosyal değerlerinden ve eski tarihlerimizin lafza önem vererek manayı ihmal ettiklerinden bahisler göze çarpmaktadır.⁴⁹⁴

Şânizâde Efendi, *Tarih-i Şânizade* de “*El-Mukaddimetü fî kavâ'id-i fenni't-târîh ve usûl-i mutâla'ati t-tevârîh*” başlığını taşıyan mukaddimesinde “*Târîh ya vekâyi'-i hakîkiyye-i sâdikanın yahud hikâyât-ı gayr-i vâkı'a-i kâzibenin zabt u naklinden ibâret ve ba'zı tevârîh mebnî 'alez'-zunûn olmak mülâbesesiyle, “İnez'-zanne lâ yuğnî mine'l-hakkı şey'en” mü'eddâsinca ekseriyyâ hatâyây-ı 'akl-ı beşer ve tasavvurât-ı 'adîmetü'l-vukü'-i gayr-i mu'tebere ile muhtellü's-sihhatdir...*”⁴⁹⁵ diyerek tarihe dair düşüncelerinden bahsederek tarihi temel anlamda üç kısma ayırır. Yani Şânizâde, “*Tarih doğru ve hakiki olayların ya da olmamış olayların hikâyelerini zabt ve nakilden ibarettir.*” demektedir. Ona göre zannı, tarihi gerçeklerle karıştırmamak gerekir, çünkü zannın bir ölçüde de olsa gerçekten pay aldığını düşünmek, hataya düşmekle eşdeğer sayılmalıdır.⁴⁹⁶

Şânizâde Efendi, “*Tevârîh iki kısma munkaseme ve biri tevârîh-i mukaddese olup, anlar si-yer-i sâdıkul-haber-i hazret-i Hayru'l-beşer ve kısas-ı mu'tebere-i enbiyâ'-i 'izâm-ı mu'ciz-eser ve menâkıb-ı kerâmât-ı 'avâkıb-ı evliyây-ı mübeşşerdir ki, anların ekseri nusûs-ı kerîme-i kütüb-i semâviyye ve şevâhidü'n-nübüvve-i sıhâh-ı ehâdisiyye ve mevâhib-i ledünniyye-i enfâs-i kudsiyye ile müberhen ü mukarrerdir. Ve biri Tevârîh-i 'Âmme'dir ki mübîn-i ahvâl-il mülûk ü düvel ve müzekkir-i emzice-i akvâm u milel ve muhbir-i ecell-i umûr-i ezmine-i evvel olup, mazhar-ı esrâr-ı “Fîhi 'ibrettin li-uli'l-ebşâr” olmağla, 'inde'l-fuzalâ' mergüb u muteberdir...*”⁴⁹⁷ diyerek tarihi, özü itibariyle üç kısmın yanında içerik olarak da iki bölüme ayırmıştır. Şânizâde tevârîh-i mukaddes (mukaddes tarihler) ve tevârîh-i âmme (umumi tarihler) olmak üzere iki kısma ayırır. İlk bölüm, tevârîh-i mukaddes yani mukaddes tarihlerden oluşmaktadır. Peygamberlerin kıssaları, evliya hikâyeleri ve Hz. Muhammed'in hayatı bu ilk bölümde bulunmaktadır. İkinci bölüm ise tevârîh-i âmme yani umumi tarihlerden oluşmaktadır.

⁴⁹⁴ Vasfi Mahir **Kocatürk**, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1964, s. 618.

⁴⁹⁵ Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, s. 6.

⁴⁹⁶ Kâhya, s. 851.

⁴⁹⁷ Şânizâde Mehmed Atâullah, s. 6.

Bu tarihler devletler ve onları yöneten kişilerin durumlarından, topluluk ile milletlerin özelliklerinden, geçmiş yapılan işlerden ve vakalardan bahsetmektedir.⁴⁹⁸

Şânizâde Efendi tarihçi geçinenlerin meddah hikâyeleri yazma cinsinden sakat bir yol tuttuklarını, bunların, umumi tarih yazmaya giriştiklerini, milletin hukukunu, kanunlarını, adetlerini, ahlakını, bu hususların değişim ve gelişimi gibi mühim işleri gözden uzak tutarak tarihlerini şahısların ahvali gibi teferruatla doldurduklarını söylemektedir.⁴⁹⁹

Şânizâde'ye göre, tarihi araştırma yaparken, doğruyu bulmak için tek yol vardır, o da tarihi araştırmalarda delilleri tam olarak bir araya getirmenin zorunluluğudur. Onların gizli ya da saklı olanlarını azami dikkat ve çaba harcayarak ortaya çıkarmak gerekir. Şânizâde'ye göre en sağlıklı kaynaklar yazılı kaynaklar olmakla birlikte, heykel ve temsili resimler de tarih araştırmalarında yardımcı olacaktır.⁵⁰⁰

Şânizâde Efendi tarihinde Delîl-i sâlis olarak sunduğu örnekte “*Delîley-ni sâbıkayndan ednâ ve ez’afdır. Ve bu delil hâlâ Devlet-i ‘aliyye-i ebediyye memâlik-i vesî’ası müte’allickâtından ve Bahr-ı sefîd’de kâ’in Bare Adası’nda bulunup, Arundel nâm bey-zâdenin İngiltere’de Arundel Şehri’ne nakl eylediği sahârî-i mermer üzerlerine mankür u musavver hutût u peykerdir ki anda bâ-‘avn ü ‘inâyet-i hazret-i Hâliku’l-beşer yine hâlâ Devlet-i ‘aliyye-i muzaffer zîr-i hükmünde mukarrer ve ‘inde’l-kudemâ’ meşhûr u mu‘teber ve makarr-ı feylesofân-ı eşher olan Atina Şehri’nin târîh-i mîlâddan iki yüz altmış üç sene kıdemi olduğu mankür u muharrerdir. Lâkin elvâh-ı mezbûre, nakş u hakk olundukları4 Sekrob vaktinden, bin üç yüz on sekiz seneden ileriye sebkat etmeyüp, anın verâsı mezhûl ü mechûldür...*”⁵⁰¹ diyerek Akdeniz’deki Bare Adası’nda bulunan mermer üzerine yazılmış kitabelerden Atina şehrinin tarihinin MÖ. 263 öncesine uzandığının anlaşıldığı belirtilir. Burada arkeolojik kalıntıların tarihe kaynak olabileceğinden bahsetmesi ve bunun Osmanlı vakanüvisleri arasında ilk olduğu dikkat çeken bir durumdur.

⁴⁹⁸ Erol, “Şânizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği”, s. 37.

⁴⁹⁹ Kocatürk, s. 618.

⁵⁰⁰ Kâhya, s. 852-853.

⁵⁰¹ Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, s. 8-9.

Şânizâde'nin tarihinde arkeolojik belgeyi zikretmesi⁵⁰² Edhem Eldem'i şüpheye düşürmüş ve bu bilginin hangi kaynaktan alındığı konusunda araştırma yapmasına sebep olmuştur. Yazmış olduğu *Hayretü'l-Azime Fi İntihalati'l-Garibe: Voltaire Ve Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi* isimli makalesinde Şânizâde'nin Voltaire'den alıntılar yaptığını karşılaştırmalar yaparak kanıtlamıştır. Daha önce Şânizâde'nin mukaddimesini Voltaire'den alıntılar yaparak yazdığını fark eden olmamasını sebebini Şânizâde'nin bu durumu saklamasından kaynaklandığı belirtmiştir.

Tarih-i Şânizâde'de, tarih araştırmaları hakkında açıklamalarından sonra, sırasıyla ilkin irâde-i seniyye-i hümayunun bir suretini verdikten sonra, 1808 yani II. Mahmud'un cülusundan itibaren Osmanlı Devleti'nde meydana gelen çeşitli olayları kronolojik sıraya göre verir. Bunlar arasında sadece siyasi içerikli olaylara rastlanmaz; aynı zamanda, iktisadi, idari ve sosyal hayatla ilgili çeşitli olaylar tarihlerine göre sıraya konmuş olarak sunulur. Bunlar arasında Doğu'da alınacak önlemler, Sofya'dan gelen kötü haberler, Yeniçeri Ağası'nın görevinden alınması, çeşitli vilayetlerdeki kadıların görevlerinden alınmaları, yeni kadı tayinleri, siyasi olaylar sonucu suçlu bulunularak ölüme mahkûm edilen kişiler, Avrupa devletleriyle Osmanlı Devleti arasındaki çeşitli problemler, savaş sonuçları, antlaşmalar, ilmiye sınıfındaki değişiklikler, ölen şair ve yazarlar, sultan hanımların doğumu gibi çok değişik konularda bilgi verdiği görülür.⁵⁰³

Tablo 3 :Tarih-i Şânizâde'nin kapsadığı konular.⁵⁰⁴

Konu Dağılımı/Ciltler	Cilt 1	Cilt 2	Cilt 3	Cilt 4	Toplam
Doğum Haberleri	2	12	2	-	16
Ölüm Haberleri	10	13	3	2	28
Tayin, Terfi ve Tevcihât	55	49	16	9	129
Katl, İdamlar	16	28	11	22	77
Aziller	6	6	4	2	18
Sürgünler	14	19	6	5	44
Layiha ve Vasiyetler	3	-	-	4	7
Vukuât-ı Müteferrika	6	8	6	16	36

⁵⁰² Edhem **Eldem**, "Hayretü'l-Azime Fi İntihalati'l-Garibe: Voltaire Ve Şânizade Mehmed Atâullah Efendi" *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 237, Eylül 2013, s. 18.

⁵⁰³ Kâhya, s. 853.

⁵⁰⁴ Erol, "Şânizade Mehmet Atâullah Efendi'nin Tarih Anlayışı", s. 85.

Yangınlar	-	2	-	2	4
Salgın Hastalıklar	-	6	-	-	6
Sarayla ilgili Malumatlar	-	4	1	-	5
İstanbul ile alakalı Haberler	7	7	2	7	23
Anadolu'ya dair Malumat	1	6	2	2	11
Balkanlar ile ilgili Bilgiler	5	10	4	4	23
Sel Baskınları	-	1	-	-	1
Yeniçeri İsyan ve Zorbalıkları	5	2	1	3	11
Tercüme-i Ahval	6	5	2	1	14
Ferman Suretleri	22	25	9	11	67
Harp ve Ordu ile İlgili Haberler	40	16	8	13	77
Ayan İsyan ve Zorbalıkları	2	1	1	1	5
Ziyaret ve Teşrifler	2	-	-	-	2
Tören ve Kutlamalar	4	1	1	1	7
Tebdîlât ve tahvilât	14	14	3	-	31
İstidrâd- Sâniha	2	1	4	1	8
Davetler	3	-	-	-	3
Antlaşma ve Yazışma Haberleri	5	8	1	2	16
Antlaşma Metinleri	2	-	-	1	3
Garib Vak'alar	2	1	-	1	4
Askerî Düzenleme ve Sevkiyatlar	15	21	2	11	49
Muhtelif Hadiseler	3	-	1	-	4
Avdetler- Vürûdat	79	11	2	3	25
Yabancı Devletlerle Yazışmalar	3	-	-	-	3
İktisadi Malumatlar	1	1	1	2	5
Arap Eyaletlerine dair Malumat	5	13	1	2	21
Takrirler- Tezkireler-Yaftalar	9	1	-	3	13
Tibbî Hadiseler	1	1	1	-	3
Vukuât-ı Cüziyye	1	-	1	3	5
Kavga ve Karışıklıklar	-	3	7	4	14
Azınlık Mezhepleri	-	-	1	4	5

Anadolu'daki İsyandar	-	2	1	1	4
Mudhike – Nükte	-	-	2	1	3
Vukuât-ı Kûsûf	-	1	1	1	3
Balkanlardaki İsyandar ve karışıklıklar	-	8	4	14	26
Astrolojik İzâhât	3	5	2	1	11
Avrupa'ya dair Mevzular	-	-	2	5	7
Yağma, Talan ve Soygunlar	-	2	-	4	6
GENEL TOPLAM				853	

Önemli noktalara temas eden Şânizâde, resmi vakanüvis olması nedeniyle olayları yıl sırasıyla kayıt etmek zorundaydı. Söylediklerini tam olarak tarihinde uygulayamamıştır. Bununla beraber yazdığı vakaların tarih anlayışına göre enteresan taraflarını seçmiş bunları anlatırken kaynaklarına ve ilgilerine dair genişletici malumat vermiş, açık ve sade bir dille tespit etmiştir. Aleyhinde bulunduğu lafız sanatıyla dolu üslubu zevk ve arzu ile uygulamamış, devrine göre kısa cümleli bir dil kullanmış, fakat iliklere işlemiş derecede fikri ve edebi bir anane haline gelen seci düşkünlüğünden ve bazı klişelerden kendini büsbütün kurtaramamıştır.⁵⁰⁵

Şânizâde'nin üslubu hiçbir zaman daha sonraki zaman için örnek teşkil edebilecek özellikler taşımamaktadır. Bununla beraber üslubu çok sevimlidir; müşahede kuvveti, istihzası, gülünç vaziyetlerin ve açık karakter hatalarının üzerinde zekice ısrardan ileriye geçmeyen zararsız ve eğlenceli hicvi, ona eski yazarların arasında bir yer kazandırır. Şânizâde, gören ve gördüğünü hususi bir şekilde yakalayan yazarlardandır. Gülüncü, tezat halinde olanı, akla uymayanı hiç kaçırmaz. Tarihi, II. Mahmud devrinin İstanbul'unu, bazen mübalağaya kaçan bir yığın karakter ve portede verir.⁵⁰⁶ Şânizâde, konuya göre olaylara uygun düşen Kur'an ayetlerini ve hadis metinlerini kullanmak suretiyle ifadeyi güçlendirmiş ve zenginleştirmeye çalışmıştır.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Kocatürk, s. 618.

⁵⁰⁶ Ahmet Hamdi **Tanpınar**, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul 1988, s. 112.

⁵⁰⁷ Aykurt, "Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı", s. 68.

4.3. EDEBİYAT İLE İLGİLİ ESERLERİ

4.3.1. Dîvân-ı Şânizâde

Şânizâde'nin tıp, tarih, edebiyat, matematik, askeri, coğrafya gibi birçok alanda eser verdiğinden daha önce bahsetmiştik. Şânizâde Efendi hekimliği ve tarihçiliğinin yanı sıra şiirle de uğraşmıştır. Dönemi açısından çok güçlü bir şair olarak görülmesi de yazdığı eserler *Dîvân-ı Şânizâde*'de toplanmıştır. Şiirlerinde Atâ mahlası kullandığı görülmektedir.

Şânizâde Efendi II. Mahmud'un kızı Münire Sultan'ın doğumu için yazmış olduğu şiiri padişaha sunmuş ve bunun karşılığında da kendisine atıyye verilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan yeni doğan II. Mahmud'un kızı Münire Sultan hakkında vakanüvis Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi tarafından inşad olunan tarihin takdim edildiği isimli hatt-ı hümayunu incelediğimizde şu şekildedir:

“Benim vezirim

İş bu takririn ve vakaniüvis Ata Efendi'nin inşad eylediği vilâdet tarihi manzûr-ı hümayunum olmuştur. Güzel söylenmiş, bin rubiye altın tarafına gönderdim. Atıyye-i hümayunumuz olmak üzere mûmâiley Ata Efendi'ye itâ edesin.

Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim

Bu defa bi lutfillahi'l meliki'l vürûd mübarek sulb-i pâk-i feyz nâk-ı mülûkanalerinden kadem nihâde-i âlem-i vücud ve zînet gehvâre-i şühûd olan sultan-ı meâlî ünvan devletlü ismetlü Münire sultan ümmet-i fi savni'l meliki'mennân hazretlerinin vilâdet-i bâ saadetleri için hâla vakaniüvist Şânizâde Atâullah Efendi dâileri bir kıt'a tarih irşad ve Bâb-ı Âlilerine takdim etmiş olmakla meşmûlun li hâzihî meâlî ifâzayı cihanbânîleri buyurulmak için maruz-ı huzur-ı fâizü'n-nur-ı şehriyarîleri kılındığı muhât-ı ilm-i âlileri buyuruldukta emru ferman şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerindedir.”⁵⁰⁸

⁵⁰⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 667, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 32557

Bugün elimizde vefatından sonra bir araya getirildiğini gördüğümüz 4 kadar *Dîvânçe*'si vardır. Bunların içinde III. Selim için yazılan bir kış kasidesi, 12 tarih, Ferruh Efendi'nin Mesnevî tercümesine bir takrîz, Kânî Efendi'nin gazeline bir tahmîs, 75 gazel, 10 kıt'a, 12 rubâ'î, 25 beyit bulunmaktadır. *Dîvânçe*'sinde Türkçe şiiirlerinden başka Arapça ve Farsça bazı şiiirlerine de tesadüf edilmektedir.⁵⁰⁹

Dîvânçe'nin çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshalardan iki tanesi İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi'nde, bir başka nüsha ise Yapı kredi Araştırma Kütüphanesinde *Divânçe* ismiyle bulunmaktadır. Ayrıca eserin yazma nüshasından bir tanesi de Viyana Milli Kütüphanesi'nde Joseph Von Hammer'in kitapları arasındadır.⁵¹⁰

Şânizâde kudretli bir sanatkâr olmamakla beraber büsbütün edebi kıymetten mahrum şiiirler kaleme alan basit bir taklitçi de değildir. Manzumeleri arasında yaşayan güzellikler vardır. Fakat şurası kesindir ki, Şânizâde'yi asıl kıymeti şairliğinde değil, devrinin en kudretli alimlerinden biri olmasıdır.⁵¹¹ Şiiirlerinde divan edebiyatı kavramlarından olan tasavvuf, aşk, sevgili, bade, bülbül, gül gibi tekrarlanmış konuları işlemiştir. Gerek konu bakımından gerekse bunları işleyiş bakımından yeni bir tarz getirdiği söylenemez; ancak oldukça hisli, çektiği acıları dile getiren, samimi şiiirlerine de rastlanır.⁵¹²

Şânizâde, mevcut kaide ve çerçeveler içinde kalmak şartıyla, bir takım yenilikler yapmaya çalışmıştır. Bunları toplu olarak şöyle sayabiliriz; kaside ve methiyelerinde, basma-kalıp övgülerden çok, övdüğü kişilerin gerçek vasıflarını ve gerçek hizmetlerini dile getirmiştir; mahallilik cereyanına uyarak, yeni deyim ve kelimeler kullanmış; mana ve lâfız yeniliklerine yabancı kalmamıştır.⁵¹³

Bazı kaynaklar Şânizâde'nin divanı dışında başka şiiirleri de olduğunu kaydetmektedir.⁵¹⁴ Bu arada Şânizâde'nin tarihinde kendisine ait olduğunu düşündüğümüz, ama *Dîvânçe*'sinde göremediğimiz bazı şiiirlerinin olduğunu da düşünmekteyiz. Ayrıca diğer eserlerinde de *Dîvânçe*'sinde yer vermediği bazı şiiirleri olabileceği gibi, ölümünden sonra bir araya getirildiğini gördüğümüz ve zaten eksik

⁵⁰⁹ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1 s. 84.

⁵¹⁰ Aykurt, "Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı", s. 62.

⁵¹¹ Sadeddin Nüzhet **Ergün**, *Türk Şairleri*, Bozkurt Basımevi, C. 2, İstanbul 1936, s. 530.

⁵¹² Zülfikar, s. 76.

⁵¹³ Köker, s. 27.

⁵¹⁴ Zülfikar, s. 77.

olduğu görülen *Dîvânçe*'sinin dışında, bazı şiirlerinin yok olup gittiğini düşünsek bile, şiirlerinin ihtiva eden başka bir defterin bir yerlerden ortaya çıkması da mümkündür.⁵¹⁵

4.4. MATEMATİK İLE İLGİLİ ESERLERİ

4.4.1. Usûl-i Hisâb (Terceme-i Cedîde-i Usûl-i Ta'limiyye)

Şânizâde Efendi'nin matematiğe ait bu eserinin adı farklı şekillerde olmak üzere; *Usûl-i Hisâb*, *Terceme-i Cedîde-i Usûl-i Ta'limiyye* ve kısaca *Hesâp* olarak geçmektedir. Tarihinin önsözünde ise Şânizâde eserinin adını *Usûl-i Hesâp* olarak göstermiştir. Eser Joseph Von Hammer tarafından Viyana'ya götürülmüştür.⁵¹⁶ Şânizâde, bu kitabını Fransız Mühendislik Okulunda hocalık yapan Fransız matematikçi Charles Bossut'un 1782 yılında yayımlanan *Cours Complet de Mathematiques* isimli eserinin İtalyancasından çevirmiştir.⁵¹⁷

Eser günümüzde Viyana Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. *Usûl-i Hisâb*, III. Selim'in emriyle Mühendishâne'de kullanılsın diye tercüme edilmiştir. Şânizâde eserinin mukaddimesinde tercüme yapılarak Mühendishâne'nin hocalarından Yahya Efendi'den yardım gördüğünü, ifade etmiştir.⁵¹⁸

4.4.2. Cebr ve Mukâbele

Eserin tespit edebildiği kadarıyla mevcut hiçbir nüshası yoktur. Şânizâde Tarihi'nin mukaddimesinde bu eserini *Cebr ü Mukâbele* isimleriyle kaydeder. Şânizâde'nin bu şekilde iki ayrı başlık vermesi bunların iki ayrı eser olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak, eski matematik terminolojisinde cebr ü mukâbele şeklinde iki kelimenin bir kullanılması, bu iki ismin tek esere ait olduğu fikrini ortaya koymaktadır.⁵¹⁹

Bedî N. Şehsüvaroğlu *Hekim Şânizâde Atâullah Efendi Ve Türk Tababeti* isimli makalesinde, *Cebr ve Mukâbele*'nin Charles Bossut'un *Cours Complet de Mathématique* adlı eserinin İtalyanca tercümesinden dilimize çevrilmiş olduğunu söylemektedir. Eserin İtalyanca'dan çevrildiği hakkında fikir ortaya konulmuş olsa da

⁵¹⁵ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1 s. 86.

⁵¹⁶ Zülfiyar, s. 80.

⁵¹⁷ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1 s. 89.

⁵¹⁸ Aykurt, "Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı", s. 59.

⁵¹⁹ Zülfiyar, s. 80.

bu bilginin doğruluğu hakkında kesin deliller bulunmamaktadır. Bu sebeple eser hakkında yorum yapmak çok doğru olmayacaktır.⁵²⁰

4.4.3. Hendese

Tarih-i Şânizâde'nin mukaddimesinde yazılması sebebiyle bu isimde bir eseri olduğundan haberdarız ancak matbu veya yazma hiçbir nüshasına rastlanılmamıştır.⁵²¹

Bedî N. Şehsüvaroğlu *Cebr ve Mukâbele* gibi *Hendese*'nin de Charles Bossut'un *Cours Complet de Mathématique* adlı eserinden tercüme edilmiş olduğunu söylemiştir; ancak elimizde kesin deliller olmadığından bu konu hakkında da yorum yapmak doğru değildir.

4.5. ASKERLİK İLE İLGİLİ ESERLERİ

4.5.1. Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân

Askeri komutanlara tavsiye niteliğinde kaleme alınmış olan eserdir.⁵²² Tespit edilen kadarıyla mevcut bir nüshası yoktur. *Tarih-i Şânizâde*'nin mukaddimesinde bu adla bir eseri olduğunu kendisi kaydetmektedir.⁵²³

Ziya Yılmaz'ın *Şânizâde*'nin *Vesâyâ-nâme-i Seferiyye* adlı eserinin aslında *Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân* olduğu hakkında düşüncesi ve açıklamaları vardır. Bu konuyu *Vesâyâ-nâme-i Seferiyye* eserini anlatırken ele alacağız.

4.5.2. Tanzîm-i Piyâdegân ve Süvâriyân

Tarih-i Şânizâde'nin mukaddimesinden böyle bir eserinin olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak mevcut bir nüshası bulunamamış olup, muhtemelen tercüme bir eser olması gerekir.⁵²⁴

4.5.3. Kavânînü'l-Asâkiri'l-Cihâdiyye

Eserin yazma hiçbir nüshasına rastlanmamıştır. Adından anlaşıldığı kadarıyla askerliğe ait olan bu eserin,⁵²⁵ genişletip ilave yoluyla 1807 tarihinde Fransızcadan

⁵²⁰ Bedî N. Şehsüvaroğlu, "Hekim Şânizâde Atallah Efendi ve Modern Türk Tababeti", *Sağlık Dergisi*, C. 26, 1952, s. 14

⁵²¹ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1 s. 90.

⁵²² Köker, s. 129.

⁵²³ Zülfişkar, s. 82.

⁵²⁴ Aykurt, "Şânî-zâde Mehmed Atallah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı", s. 61.

tercüme edilmiş ve 1816'de basıldığı söylenilmektedir.⁵²⁶ Ancak verilen bilgilerin bir iki kelime değişikliği ile hemen her kaynakta aynen tekrarlandığı göz önünde alınrsa bu müelliflerin de eseri görmemiş oldukları ve tek bir kaynağa dayanarak bilgileri verdikleri tatmin edilebilir.⁵²⁷

Böyle bir eserin olduğunu M. Orhan Bayrak, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Saadedin Nüzhet Ergun ve Ali Rıza Karabulut belirtmektedirler. Buna karşılık Feridun Nafiz Uzluk, Bedî N. Şehsüvaroğlu böyle bir eserden bahsetmemektedirler. Seyfettin Özege'nin Eski Harflerde Basılmış Türkçe Eserler Katalogunda da eserle alakalı bir kayıt yoktur.⁵²⁸

Ziya Yılmaz bu eser hakkında “*Şânizâde'nin eserleri arasında zikredilen, ama kendisinin mukaddimesinde belirtmediği, bugün yazma veya matbu hiçbir nüshasına rastlamadığımız Kavânînü'l-Asâkiri'l-Cihâdiyye adlı eserin Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân adlı eserin bir başka şekilde isimlendirilmesi olduğu kanaatindeyim. Zaten bazı eserlerde Kavânînü'l-Asâkiri'l-Cihâdiyye'nin 1816'da Fransızca'dan tercüme edilip 1819-1820'de basıldığıının söylenmesi de Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân ile karıştırıldığını düşündürmektedir.*” demektedir.

Bütün bunlar *Kavânînü'l-Asâkiri'l-Cihâdiyye* eserine şüphe ile bakılmasına sebep olmaktadır.

4.5.4. Vesâyâ-nâme-i Seferiyye

Vesâyâ-nâme-i Seferiyye Şânizâde'nin askerlikle ilgili elimizde mevcut bulunan tek eseridir. Milli Kütüphane'deki nüshasında Tercüme-i Şânizâde Tabib Mehmed Ataullah, 1221 notu yazmaktadır. Eser İhsan Sungu kitapları arasında bulunmaktadır.⁵²⁹

Şânizâde Mehmed Atâullah, bu eserin mukaddimesinde “...*fünûn-ı seferiyyede üstâd-ı meşhur ve hîle-i harbiyyede mükemmel ve ma'mûr*” olarak vasıflandırdığı II. Friedrich'in eserini tercüme ettiğini belirtir.⁵³⁰ Eser önce Almanca yazılmış sonra diğer

⁵²⁵ Zülfikar, s. 82.

⁵²⁶ Bursalı Mehmed Tâhir Bey, s. 233.

⁵²⁷ Zülfikar, s. 82.

⁵²⁸ Aykurt, “Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı”, s. 61.

⁵²⁹ Mehmet Erdoğan, “Şânî-Zâde Mehmed Ataullah Efendi” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 44.

⁵³⁰ Aykurt, “Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı”, s. 62.

Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. Şânizâde Efendi'de Fransızca'dan tercüme etmiştir. III. Selim'in isteği üzerine tercüme edilen bu eser 1823 yılında, Mehmed Ali Paşa aracılığıyla Mısır'da Bulak Matbaası'nda, tab ettirilmiştir.⁵³¹ Eser 145 sayfa olarak basılmıştır. Eserin hatimesinde el-gazi, el-hac Mehmed Paşa delaletiyle bastırıldığı da belirtilmektedir.⁵³²

Eser bir mukaddime ve 28 fasıldan oluşmaktadır. Mukaddime 5. sayfaya kadar sürer. 9. sayfada önceki fasıl başlar. Bu kitapta diğerlerinden farklı olarak fasıllar sıra sayılarla isimlendirilir. Fasıl adının hemen altında da bölümün hangi konuda olduğuna dair giriş beyanı bulunur. Eserde ikinci fasıl, asakire-i akvat-ı lazime ve zahir saireleri beyanında olub zahire nezaretine dairdir”, “yedinci fasıl, taksim-i asker beyanındadır” ve “sekizinci fasıl, ordular ve ordu yerlerinin ahvâl ve eşkâline müteallik nesnelere beyanındadır gibi bölümler bulunur. Eserin dili sade ve akıcıdır. Fakat bazı mekan isimlerinin aslı kullanıldığı için kimi zorluklar oluşmaktadır.⁵³³

Edward Raczynski'nin Şânizâde'nin akıcı Fransızcasının olduğu ve II. Friedrich'ten pek çok eseri Türkçe'ye çevirdiğini söylediğini daha önce bahsetmiştik. Buradan anlıyoruz ki Şânizâde'nin II. Friedrich'ten daha başka eserlerde çevirmiştir. Ancak elimize ulaşan kanıtlar ve net bilgi olmadığından *Vesâyâ-nâme-i Seferiyye* eserinden başkasını bilememekteyiz.

Ziya Yılmaz *Vesâyâ-nâme-i Seferiyye* olarak bilenen eserin aslında daha önce bahsettiğimiz *Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân* olduğunu söylemektedir. Bu konu hakkında Yılmaz, “Eserin adının bazı yerlerde *Vesâyâ-nâme-i Seferiyye* diye geçmesi, mukaddimesindeki II. Friedrich'in “bi'd-defe'ât seferlerde vâki' tecrube ve müşâhedâtının cümlesini hâvî seraskerlerine verdiği *vesâyâ-nâme-i seferiyye* ki...” ifadelerinden kaynaklanmış gözüküyor. Ama dikkat edilirse bu bir kitap ismine işaret etmiyor, ayrıca kitabın üzerinde de bir isimlendirme gözüküyor. Öyle anlaşılıyor ki *Vesâyâ-nâme-i Seferiyye*, Şânizâde'nin esere verdiği bir isim değildir. Eğer öyle olsaydı, Şânizâde Tarihi'nin mukaddimesinde daha önce telif ve tercüme olarak ortaya koyduğu eserlerini sayarken bu ismi de belirtirdi. Hâlbuki orada bu isimde bir eseri görülmemektedir, ama *Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân* adında bir eseri olduğunu

⁵³¹ Köker, s. 62.

⁵³² Zülfikar, s. 83.

⁵³³ Erdoğan, s. 45.

kendisi belirtmektedir. Ayrıca bir vesile ile Tarihi'nde Prusya Kralı'nın generallerine tenbîhât-ı harbiyyesini tercüme ettiğini belirtmesi de eserine Tenbîhât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân demesini destekler mâhiyyettedir.”⁵³⁴ demektedir.

4.6. COĞRAFYA İLE İLGİLİ ESERLERİ

4.6.1. Müfredât-ı Külliye Fi Sevâhilü'l-Bahriyye

Şânizâde'nin tercüme ettiği eserler arasında, coğrafyaya ait bir eserin de bulunduğunu biliyoruz. Ancak eserin bugüne kadar mevcut hiçbir nüshasına rastlanmamıştır. Şânizâde'nin *Vesâyâ-nâme-i Seferiyye* adlı eserinin mukaddimesinde, bu eserden bahsetmesi varlığından haberdar olmamızı sağlamaktadır. Şânizâde Efendi, eserine *Müfredât-ı Külliye Fi Sevâhilü'l-Bahriyye* adını verdiğini ve mukaddimesini padişaha sunduğunu anlatmıştır.⁵³⁵

Coğrafyaya ait bu eserden, Şânizâde Tarihi'nin mukaddimesinde eserlerini sayarken bahsetmiştir. Ancak eserin ismini *Ta'rîfât-ı Sevâhil-i Deryâ* olarak belirtmiştir. Şânizâde'nin eserlerinde bahsetmiş olduğu bu iki ismin aynı esere ait olduğu tahmin edilmektedir ama eserlerin nüshaları görülmediği için net bir şey söylemek doğru değildir.

Büyük ihtimalle Fransızca'dan çevirilmiş ve büyük bir coğrafya kitabı olan bu eserde İstanbul'dan Cebelitarık Boğazı'na kadar olan limanlar tanıtılmış ve giden gemilerin hangi limanlara uğrayacağı, limanların arasında ne kadar uzaklık olduğu anlatılmaktadır.⁵³⁶

Önceleri yazma veya matbu elde bir nüshası olmadığından eser hakkında bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte, son dönemlerde yayınlanan bazı kitaplarda pek fazla ayrıntıya girilmeden Şânizâde'nin *Müfredât-ı Külliye Fi Sevâhilü'l-Bahriyye* adlı tercümesinin rik'a hattıyla 30 varaklık yazma bir nüshasının Marburg'da ve diğer bir nüshasının Kâhire Üniversitesi, Türkî, numara 5404'te bulunduğu yazılıdır. Eğer bu bilgiler doğruysa, Şânizâde'nin eseri hakkında büyük hacimli bir kitap olduğunu

⁵³⁴ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1 s. 87.

⁵³⁵ Zülfiyar, s. 85.

⁵³⁶ Yılmaz, “Şânizâde Mehmed Ataullah Efendi”, s. 336.

belirtmesinden dolayı bunların da eserin tamamını teşkil etmediği, belki mukaddime kısmı oldukları anlaşılmaktadır.⁵³⁷

⁵³⁷ Yılmaz, *Şânî-Zâde Târîhi 1223-1237/ 1808-1821*, C. 1 s. 89.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tarih anlayışının incelenmesi yapılan bu çalışmada, vakanüvislik kurumu ve döneminin önemli aydın kişilerinden olan Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin hayatı ile eserleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tarih yazıcılığı, kuruluş devrinden çok sonra başlamıştır. Yükselme devrinden öncesi döneme ait olan eserler çok azdır ancak bizim için çok kıymetlidir. Çoğu günümüze ulaşmamış olan bu eserler, kendisinden sonra yazılan eserlere kaynak olmuştur. II. Murad dönemi tarih yazıcılığının başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Fakat tarih anlayışının gelişimi Osmanlı Devleti'nin güçlenmesine paralel şekilde İstanbul'un fethi ile gerçekleşecektir. II. Bâyezid dönemi Osmanlı tarih yazıcılığının altın çağının başlangıcı olmuştur. Devlet geliştikçe tarih yazıcılığının gücünü anlayan hükümdarlar ve devlet adamları tarih yazdırma çabası içine girmişlerdir.

Osmanlı tarih yazarları eserlerini padişaha sunarak emekleri karşılığında hediyeler alır kendilerine geçim kaynağı sağlarlardı. Peki, gerçekten tarihi not tutan insanlar sadece maddi ihtiyaçlarını karşılamak için mi eser yazmışlardı. Akıllarda oluşan bu sorunun cevabını şu şekilde vermek doğru olacaktır. Eser yazarlar hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılamak düşüncesi ile yazmışlardır. İslam inancında öldükten sonra amel defterinin kapanacağı söylenmektedir. Ancak hayırlı eser bırakan kişinin amel defteri kapanmamaktadır. Bu sebeple Osmanlı tarih yazıcıları geçimlerini sağlamak ve dünyaya hayırlı eser bırakarak anılmak için eserlerini oluşturmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde resmi tarihçilik denildiğinde akla vakanüvislik gelmektedir. Vakanüvislik kurumu birden bire ortaya çıkmış değildir. Temellerinin şehnâmeciliğe kadar dayandığı düşünülmektedir. Şehnâmeciliğin ilk örnekleri II. Mehmed zamanında görülmüştür. Kanuni'nin son dönemlerinde ise şehnâmecilik kurumsallaşmıştır. Ancak vakanüvisliğin ortaya çıkışına kadar pek sistematik olmayan şehnâmecilikte genel anlamda konular hükümdar ile alakalıdır. Konuların geniş alanı kapsamaması ve hükümdar ile sınırlı kalmasıyla verilen eserler hükümdarın vasıflarını,

Şânizâde Efendi çok iyi bir hekimdi. Türkçe tıp terimlerinin kullanılmasında gelişme sağlamış ve kendinden sonra gelecek nesiller için örnek olmuştur. Hekimliğinin yanı sıra tamamen batı kaynaklarına bağlı olarak ele almış olduğu Hamse-i Şânizâde tıp alanında yazılmış olan kıymetli eserlerdendir. 5 kitaptan oluşan bu eser anatomi, fizyoloji, patoloji, cerrahi ve farmakoloji gibi bölümleri içerisinde barındırmaktadır. Bu kitap döneminin tıp eğitiminde ki eksikliği doldurmuş uzun yıllar boyunca tıbbiyede ders kitabı olarak okutulmuştur.

Hamse-i Şânizâde içerisinde bulunan Mir'âtü'l-Ebdân adlı eser Osmanlı Devleti'nde ki ilk anatomi kitabı olma özelliği taşıdığı genel olarak söylenilmektedir. Yine Hamse-i Şânizâde içerisinde bulunan Usûlü't-Tabî'a adlı eser telif olarak yazılmış ilk fizyoloji kitabı özelliği taşımaktadır.

Şânizâde Efendi'nin hayatında dikkat çeken noktalardan biri hekimbaşılık mevzudur. Kendisinin hekimbaşılığı hak etmesine rağmen yerine Behçet Efendi'nin hekimbaşı olması Osmanlı Devleti'nde ki derin yaranın göstergesi olmuştur. Bu olay Osmanlı Devleti'nde hak etmeyen kişilerin iş başına gelmesi ve ahlaki açıdan bozulmanın sembolü niteliği taşımaktadır.

Vakanüvisliğe atanmasıyla yazmış olduğu Tarih-i Şânizâde ile döneminde ki olayları anlatmıştır. 4 cilt olan bu kitabında tarihin tanımını yapmış ve tarihin zanları değil, gerçekleri anlatması gerektiğini savunmuştur. Tarihinde sadece siyasi içerikli olaylara yer vermemiş iktisadi, idari ve sosyal hayatla ilgili çeşitli olayları da incelemiştir.

Şânizâde Efendi'nin askerlik, coğrafya ve matematik alanında verdiği eserler yeni gelişmelere dikkat çekmektedir. Askerlik alanında yazmış olduğu eserleri yeni ordu kurma çabası içinde olan devlet siyasetine yardımcı olma niteliğindedir. Edebiyatla da ilgilenmesi onun sadece sayısal konulara ilgisinin olmadığını kanıtı olmuştur. Çünkü Şânizâde Efendi kendine ait bir divan oluşturacak kadar şiir yazmıştır.

Şânizâde kendisini çekemeyen kişilerin oyunları ile vakanüvislikten azledilmiş daha sonra Bektaşîlik suçlaması ile Tire'ye sürgün edilmiştir. Sürgününden yaklaşık 2 ay sonra Tire'de vefat etmiştir. Şânizâde Efendi hayatındaki yaşadığı zorluklara rağmen yılmadan mücadele etmiş ve bilim yolunda gitme isteğini her zaman devam ettirmiştir.

Şânizâde Efendi hayatı, bilgisi, kültürü, çalışkanlığı ve eserleri ile gelecek nesillere örnek olma özelliği taşıyan bir âlimdir.

İNDEKS

A

- Abdurrahman Şeref Efendi, vi, vii, 29,
67, 113
Ahmed Cevdet Paşa, 26, 29, 39, 56, 58,
59, 73, 84, 85, 101
Ahmed Lûtfî Efendi, 28, 29
Ahmed Vâsîf Efendi, 29
Akdeniz, 9, 33, 44, 45, 50, 55, 74, 128
Akif Paşazâde Nail Bey, 29
Amir Ömer Efendi, 29
Anadolu Selçuklu Devleti, 1
Ankara Savaşı, 6
Âşıkpaşazâde, 5, 7, 10, 11
Avusturya, 32, 35, 36, 37, 39, 40, 44,
95, 125

B

- Baltık Denizi, 39
Basra, 35
Bektaşî, 3, 73, 84
Bizans Devleti, 1, 37
Bozcaada, 50

Ç

- Çelebizâde Asım Efendi, 28
Çeşmizâde Mustafa Reşid Efendi, 29

D

- Divân-ı Hümâyun, 23, 24, 27, 80, 84

E

- Evliya Çelebi, 20

F

- Farsça, 6, 8, 12, 16, 19, 23, 75, 79, 80,
105
Fetret Devri, 6, 10
Fransa, 32, 35, 36, 41, 43, 44, 45, 46,
47, 56, 65, 79

G

- Geyve, 5

H

- Hâfız Süleyman Molla Efendi, 29
Hasan (İbrahim) Behcetî Efendi, 29
Hüseyin Paşazâde (Şâkir) Bey, 28
Hz. Adem, 10

I

- I. Abdülhamid, 34, 35, 36, 37, 38, 41,
54, 59
I. Bâyezid, 6, 7, 10
II. Bâyezid, viii, 7, 10, 11, 12, 13, 14,
16, 17, 23, 112, 126
II. Jozeph, 36, 37, 40
II. Katerina, 36
II. Leopord, 40
II. Mehmed, viii, 2, 7, 8, 9, 10, 11, 17,
112
II. Murad, viii, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 112

III. Mehmed, 20
 III. Mustafa, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38,
 41
 III. Osman, 30
 III. Selim, 26, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44,
 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 71, 105, 106, 109,
 121, 122, 124, 126
 IV. Murad, 17, 19, 20

İ

İngiltere, 32, 45, 47, 50, 51, 65, 69, 74
 İran, 8, 9, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 35, 69,
 128

K

Kafkasya, 33
 Kanuni Sultan Süleyman, ix, 7, 13, 14,
 16, 17, 23
 Karamanî Mehmed, 9
 Kâtip Çelebi, 18, 19, 20
 Kırım Türkü, 37
 Koca Râgıp Paşa, 31
 Koca Yusuf Paşa, 37, 38
 Kuzeypatı Anadolu, 1, 5

L

Lehistan, 33

M

Mahmûdpaşa Mahkemesi, 3, 77
 Masrafzâde Mehmed Şefik Efendi, 28
 Medine, 3, 48, 66, 77

Mehmed Emin Edib Efendi, 29
 Mehmed Râşid Efendi, 24, 28
 Mehmed Recai Efendi, 29
 Mehmed Sâdık Efendi, 77
 Mehmed Subhi Efendi, 28
 Mekke, 3, 48, 66, 77, 81
 Mısır, 14, 20, 41, 44, 45, 46, 48, 49, 51,
 65, 71, 91, 98, 109, 122
 Musazâde Ubeydullah Efendi, 29
 Mustafa Naimâ Efendi, 28
 Mustafa Sami Bey, 28
 Mütercim Âsım Efendi, 29, 81, 124

N

Napolyon, 41, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 56,
 65, 120, 122

O

Oruç Bey, 10, 11, 121
 Osman Bey, 1, 5
 Osmanlı Beyliği, 1
 Osmanlı Devleti, iv, vi, xiv, 2, 3, 5, 6, 9,
 10, 11, 12, 14, 15, 16, 21, 22, 23, 27,
 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38,
 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50,
 53, 56, 58, 59, 65, 66, 68, 69, 70, 71,
 73, 74, 80, 91, 92, 103, 112, 113,
 114, 120, 123, 127

R

Rusya, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40,
 41, 45, 46, 47, 50, 56, 58, 65, 66, 67,
 69, 73, 74, 129

S

Sadullah Enverî Efendi, 29
 Sahhâflar Şeyhizâde Mehmed Efendi,
 25, 29, 101
 Seyyid Mehmed Hâkim Efendi, 28
 Seyyid Mehmed Pertev Efendi, 29
 Süleyman İzzî Efendi, 28

Ş

Şâhin Giray, 36, 37
 Şânizâde Mehmed Atâullah, ii, iii, iv,
 vi, 3, 24, 29, 73, 76, 77, 81, 97, 101,
 103, 104, 109, 112, 113, 132, 133,
 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142,
 145, 146

T

Tanzimat devri, 2
 Teşrifatî Hasan Efendi, 29
 Tevârîh-i Âl-i Osmân, 7, 10, 11, 12

V

Vakanüvis, ii, iii, vi, vii, 3, 22, 23, 24,
 81, 100, 113, 133, 136, 137

Y

Yahşi Fakih, 5, 10, 11

Z

Ziştovi Antlaşması, 40, 41

KAYNAKÇA

- Acıduman, Ahmet, “Şanizade Mehmed Ataullah Efendi ve Mi’yârü’l-Etibbâ Adlı Eserinde Çocuk Hastalıkları”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, C. 52, S. 1, 2009, s. 42-52.
- Adivar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982.
- Afyoncu, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- Akalın, Şükrü Halûk, Recep Toparlı, Nevzat Gözaydın vd., *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- Akbulut, Uğur, “Kuruluş Dönemi Osmanlı Tarihçiliği Ve Tarih Yazma Gerekçeleri”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2007, s. 357-371.
- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, C. 3, İstanbul 2010.
- Aktepe, Münir, “Abdülhamid I.”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul 1998.
- Aktepe, Münir, “Ahmed Lutfi Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, 1989.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007.
- Altay, Ahmet, “Klâsik Dönem Osmanlı Siyâsetname Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies*, S. 6/3, Yaz 2011, s. 1795-1809.
- Argunşah, Mustafa, “Türk Edebiyatında Selimnameler”, *Turkish Studies*, C. 4, S. 8, Sonbahar 2009, s. 31-47.
- Arıkan, Zeki, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarihçilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Arıker, Samet, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, Ekim 2015, s. 199-217.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınlar, İstanbul 2013.

Aydın, Ahmet, “Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Aykurt, Çetin, “Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Aykurt, Çetin, “Şânî-zâde Tarihi Ve Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 556-572.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992.

Bağçeci, Yahya, “Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart'ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 29, 2014, s. 70-83.

Bahar, Hasan, *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2015.

Baş, Eyüp, “Dil-Tarih İlişkisi Bakımından Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2005, s. 103-132.

Başar, Fahameddin, “İlk Osmanlı Tarihçileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara 2002.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 277, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 16255

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 357 Fon Kodu: A.}MKT.MHM. Gömlek No:14

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 463, Fon Kodu: HAT, Gömlek No:22672

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 464, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 22720

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 639, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 31485

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya: 667, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 32557

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dosya: 669, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 32675
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dosya: 500, Fon Kodu: HAT, Gömlek No: 24493
- Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Baykara, Tuncer, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 10, S. 1, 1995, s. 1-11.
- Baysun, M. Cavid, "Mustafa IV.", İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C.8, Eskişehir 2001.
- Benk, Adnan, "ŞânizâdeAtâullah Efendi", Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, Milliyet Yayını, C. 21, İstanbul 1986.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2008.
- Bey, Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. İsmail Özen), Meral Yayınevi, C. 3, İstanbul 1975.
- Bey, Oruç, *Oruç Bey Tarihi* (Haz. Hüseyin Nihal Atsız), Tercüman Yayınları, İstanbul 1972.
- Beyazıt, Selahattin, "Ataullah Efendi", Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, C. 2, İstanbul 1986.
- Beydilli, Kemal, "Mustafa III.", TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006.
- Beydilli, Kemal, "Mustafa IV.", TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006.
- Beydilli, Kemal, "Tepedelenli Ali Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 40, İstanbul 2011.
- Beyhan, Mehmet Ali, "Şânizâde Tarihi'nin Kaynaklarından Câbî Tarihi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 1995, s. 239-283.
- Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir* (Çev. Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

- Cemâleddin, Mehmed, *Osmanlı Tarih Ve Müverrihleri Âyîne-i Zurefâ* (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, Güven Yayınevi, C. 5, İstanbul 1971.
- Çağman, Ergin, “III. Selim’e sunulan bir ıslahat raporu: Mehmet Şerif Efendi Layihası”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S. 7, 1999, s. 217-233.
- Çataltepe, Sipahi, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi Ve Nizam-ı Cedid Ordusu*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.
- Çolak, Kamil, “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali (1798-1801)”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S. 2, 2008, s. 141-183.
- Danacı Yıldız, Aysel “III. Selim’in Katilleri”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2008, s. 55-92.
- Danışman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Zuhuri Danışman Yayınevi, C. 11, İstanbul 1966.
- Demir, Yaşar, “XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon’un Mısır’ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum”, *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Dergisi*, C. 3, S. 5, Yaz 2013, s. 130-146.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, Ankara 1978.
- Efendi, Abdurrahman Şeref, *Tarih Muhasebeleri* (Çev. Enver Koray), Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Efendi, Şânizâde Mehmed Atâullah, *Tarih-i Şânizâde*, Trabzonlu Bakırcıbaşı Mahmûd Efendizâde Süleymân Efendi Matbaası, C. 1, İstanbul 1867.
- Eldem, Edhem, “Hayretü’l-Azime Fi İntihalati’l-Garibe: Voltaire Ve Şanizade Mehmed Atâullah Efendi” *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 237, Eylül 2013, s. 18-28.

- Emecen, Feridun M., “Son Kırım Hânı Şâhin Giray'ın İdâmı Mes'elesini ve Buna Dâir Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 34, Mart 1984, s. 315-346.
- Erdoğan, Mehmet, “Şâni-Zâde Mehmed Ataullah Efendi” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Eren, A. Cevat, “Selim III.”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C.10, Eskişehir 2001.
- Eren, Güler, “Padişah Biyografileri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.12, Ankara 1999.
- Ergün, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Bozkurt Basımevi, C. 2, İstanbul 1936.
- Erol, Halil İbrahim, “Şanizade Mehmet Ataullah: Bir Osmanlı Tarih Tasavvur ve Yazımı Örneği” *İnsan Ve Toplum Dergisi*, C. 2, S. 3, Haziran 2012, s. 33-56.
- Erol, Halil İbrahim, “Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (Çev. Zeynep Altok), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Gündüz, Tufan, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Hanoğlu, Lütfü, “150 yıl öncesinden bir öğrenci hareketi ve bir Türkçe tıp sözlüğü öyküsü”, *Sağlık Düşüncesi Ve Tıp Kültürü Dergisi*, S. 10, İlkbahar 2009, s. 90-94.
- Hanoğlu, Lütfü, “Tababette Gelenekten Kopuş Ve Şanizade Ataullah”, *Sağlık Düşüncesi Ve Tıp Kültürü Dergisi*, S. 12, Sonbahar 2009, s. 94-98.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 2, İstanbul 1998.

- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul 1969.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- İnalcık, Halil ve Bülent Arı, “Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar”, *Uluslararası Askerî Tarih Dergisi*, S. 87, 2007, s. 213-247.
- İnalcık, Halil, “Sened-i İttifak Ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten Dergisi*, C. 28, S. 112, Ekim 1964, s. 603-622.
- İnce, Yunus, “Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Güz 2008, s. 281-308.
- İpşirli, Mehmet, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, Osmanlı Ansiklopedisi, Türkiye Yayınları, C.8, Ankara 1999.
- Kaçalin, Mustafa S., “Mütercim Âsım Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, 2006.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Tarih İlmi Ve Bizde Tarihçilik”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 18, S. 17-18, Mart 1962- Eylül 1963, s. 1- 16.
- Kâhya, Esin, “Şanizâde Mehmed Atullah Efendi”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, Ocak 1989, s. 847-862.
- Karagöz, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri Ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, *OTAM Dergisi*, S. 6, 1995, s. 173-194.
- Karal, E. Ziya “Mahmud II.”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C.7, Eskişehir 2001.
- Karal, E. Ziya, “Gülhane Hatt- Hümayununda Batının Etkisi”, *Belleten Dergisi*, C. 28, S. 112, Ekim 1964, s. 581-601.
- Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. 5, Ankara 2007.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme Ve Uluslaşma* (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

- Karta, Nurullah, “Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6, Ekim 2014, s. 21-50.
- Kazan, Hilal, “Hamse-i Şânizâde Ve Şânizâde Atâullah Efendi”, *Asklepios Tıp Kültürü Dergisi*, S. 1, Nisan-Mayıs-Haziran 2003, s. 64-69.
- Kazancıgil, Aykut, XIX. Yüzyılda Anatomi, Özel Yayınları, İstanbul 1991.
- Kenan, Seyfi, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim Ve Dönemi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
- Kılıçlıoğlu Safa, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, “Mahmud II. Adli”, Meydan Larousse Büyük Lugat Ve Ansiklopedi, Sabah Yayınları, C. 13, İstanbul 1992.
- Kireççi, M. Akif ve Selim Tezcan, *Kırım’ın Kısa Tarihi* (Çev. Can E. Çekiç), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2015.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1964.
- Koçak, Zülfiye, “1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler Ve Yaş Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 32, S. 2, 2017, s. 459-490.
- Köker, Ahmet Hulusi, *ŞânizâdeAtâullah Efendi*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1989.
- Kunt, Metin, Sina Akşin, Ayla Ödekan vd., *Türkiye Tarihi*, C. 3, Cem Yayınevi, Ankara 1988.
- Kurat, Akdes, “Bizansın Son Ve Osmanlıların İlk Tarihçileri”, *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, C. 3, İstanbul 1935, s. 185-206.
- Kurtaran, Uğur, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 7, Mart 2014, s. 393-419.
- Kütükoğlu, Bekir “Vak’anüvis”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 42, İstanbul 2012.

- Kütükoğlu, Bekir, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1995.
- Lamartine, Alhonse de, *Osmanlı Tarihi* (Çev. Serhat Bayram), Sabah Yayınları, C. 2, İstanbul 1991.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.
- Lokmacı, Süleyman, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Gazavatnameler ve Ebubekir b. Abdullah'ın Şark Seferleri İsimli Gazavatnamesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Haziran 2017, s. 665-677.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Mênage, Victor Louis, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı" (Çev. Salih Özbaran), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 1978, s. 227-240.
- Oğulukyan, Georg, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyancıları III. Selim IV. Mustafa II. Mahmud Ve Alemdar Mustafa Paşa* (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972.
- Ortaylı, İlber, *Batılaşma Yolunda*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2015.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1987.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Düşünce Dünyası Ve Tarih Yazılı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.
- Özcan, Abdükadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.1, Bahar 2013, s. 271-293.

- Özcan, Abdülkadir, “Fatih Devri Tarih Yazıcılığı Ve Literatürü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2003, s. 55–62
- Özcan, Abdülkadir, “II. Bâyezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 2, Güz 2013, s. 141-153.
- Özcan, Abdülkadir, “II. Mahmud Ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 10, S. 1, 1995, s. 13-39.
- Özkara, Yücel, “III. Selim’in Devlet Yönetimi İle İlgili Hatt-ı Hümayunları” *OTAM Dergisi*, S. 1, 1990, s. 333-354.
- Öztuna, Yılmaz, *II. Mahmud*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi (Siyasi Tarih)*, Ötüken Neşriyat, C.1, İstanbul 2004.
- Öztuna, Yılmaz, *Türk Tarihinden Yapraklar*, MEB Yayınları, İstanbul 1992.
- Öztürk Necdet ve Murat Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Öztürk, Necdet “Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları. C.8, Ankara 1999.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.1, İstanbul 1993,
- Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi* (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Parla, Taha, “Abdülhamid I.”, *Türk Ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, C.1, İstanbul 1983.

- Paşa, Ahmed Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Ed. Mustafa Güçlükol, Bilge Bozkurt), İlgı Kültür Sanat Yayınları, C. 1, İstanbul 2008.
- Paşa, Ahmed Cevdet, *Tezakir* (Yay. Cavid Baysun), TTK Basımevi, C. 1, Ankara 1953.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922* (Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Raczynski, Edward, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat* (Çev. Kemal Turan), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
- Rasim, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, Hikmet Neşriyat, C. 2, İstanbul 2000.
- Reşat, Faik *Eslâf*, Tercüman Yayınevi, İstanbul 1977.
- Sakaoğlu, Necdet, "Mahmud II.", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, C. 5, İstanbul 1994.
- Sakaoğlu, Necdet, "Mustafa IV.", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, C. 5, İstanbul 1994.
- Sakaoğlu, Necdet, "Selim III", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, C. 6, İstanbul 1994.
- Severcan, Şerafettin, "Süleymannâmeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Türkiye Yayınları, C.8, Ankara 1999.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill,i Osmanî* (Çev. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 5, İstanbul 1996.
- Şahin, Hasan, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı-Fransız İlişkileri [Başlangıcından Paris Barışı'na (1856)]", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 40, 2009, s. 277-315.
- Şehsüvaroğlu, Bedî N., "Hekim Şânizâde Ataullah Efendi ve Modern Türk Tababeti", *Sağlık Dergisi*, C. 26, 1952, s. 449-537.
- Şimşek, Ahmet, *Tarih İçin Metodoloji*, Pegem Akademi Yayını, Ankara 2015.

- Şirin, Veli, *Anahatlarıyla Siyasî Ve Kültürel Osmanlı Tarihi*, Marifet Yayınları, İstanbul 2002.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul 1988.
- Tarım Ertuğ, Zeynep, *Prof. Dr. Mübahat S. Kütiukoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Taşbaş, Erdal, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C.1, S. 2, Aralık 2011, s. 213-223.
- Tekdemir, Aziz, "XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı" *Karademiz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 4, 2009, s. 77-95.
- Tekindağ, Şehabeddin, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Bellekten Dergisi*, C. 35, S. 140, Ekim 1971, s. 655-663.
- Tekindağ, Şehabeddin, "Selim-nâmeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.1, Ekim 1970, s.197-230.
- Toprak, Serap, "1821 Mora İsyanı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, 2011, s. 317-328.
- Topsakal, İlyas, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 2, Sonbahar 2016, s. 33-53.
- Uçarol, Rıfat, *Siyahi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995.
- Ulu, Hasan Eren, "Unutulan Sultan Abdülhamid Han", *Yedikıta Dergisi*, S. 89, Ocak 2016, s. 14-18.
- Uygun, Süleyman, "Sırp İsyanı Ve Hurşit Ahmet Paşa", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 17, Bahar 2011, s. 416-436.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. 5, Ankara 1995.

Uzunçarşılı, İsmail, “Asâki-i Mansûre’ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Âzâmın Takriri ve II. Mahmud’un Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten Dergisi*, C. 18, S. 70, Nisan 1954, s. 223-230.

Uzunçarşılı, İsmail, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail Yılık Oğlu Süleyman Ağalar Ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK Yayınları, İstanbul 1942.

Üçok, Coşkun, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1975.

Ünal, Fatih, “Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk’un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması Ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1/4, Yaz 2008, s. 574-590.

Ünal, Uğur, “İdari Ve Sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedîd Çabaları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, 2003, s. 273-289.

Ünal, Yenal, “Türkiye’de Tarihçilik, Tarihçiliğin gelişimi (15-20. Yy) Ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi ”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, 2010, s. 183-210.

Yetiş, Kazım, “Beşiktaş Cem’İyyet-i İlmiyyesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Yıldırım, Nuran, “Türkçe Basılı İlk Tıp Kitapları Hakkında”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 3, 1979, s. 443-459.

Yılmaz, Ziya, “Şanizade Mehmed Atullah Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.38, 2010.

Yılmaz, Ziya, *Şânî-Zâde Târîhi (1223-1237/ 1808-1821)*, Çamlıca Yayınları, C.1, İstanbul 2008.

Zülfikar, Mükerrrem Bedizel, *Şanizade Hayatı Ve Eserleri*, Özel Yayınları, İstanbul 1991.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

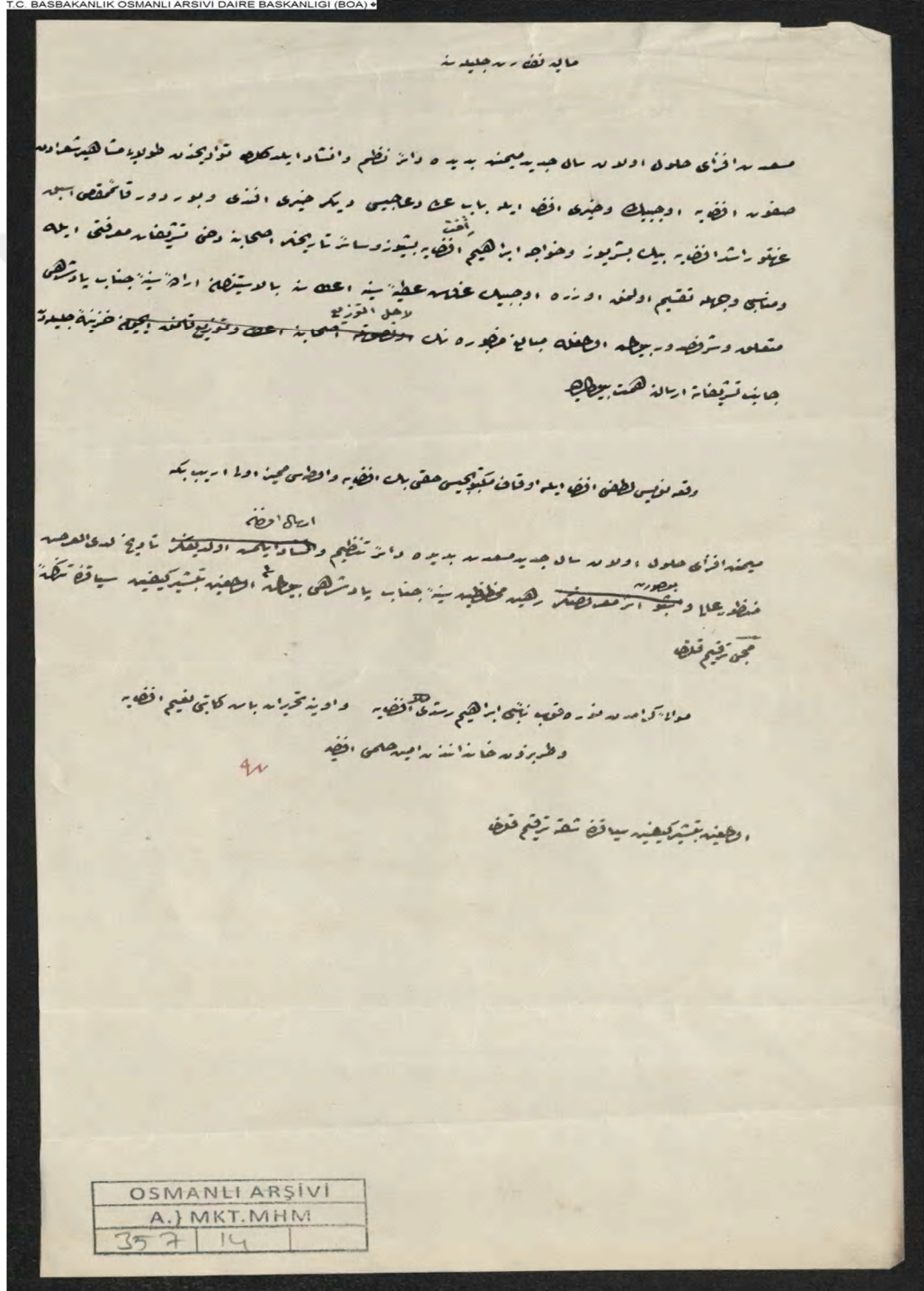
<https://www.fikriyat.com/fikriyat-ozel/2018/09/09/katledilecegini-duyunca-kalp-krizinden-olen-osmanli-tabibi-snzde-mehmed-atullah-efendi> (03.09.2018)

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=383985> (01.02.2018)

EKLER

E-1: Yeni yıl için yazdıkları şiir ve düşürdükleri tarihler dolayısıyla şair, vakanüvis ve sair bazı zevata atıyye-i seniyye verilmesi hakkında. (BOA, A.)MKT.MHM. 357/14)

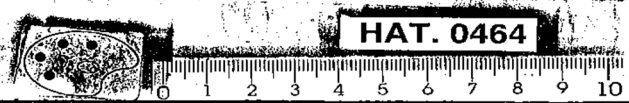
EK-4: Şânizâde Mehmed Mehmed Atâllah Efendi'nin Miyârü'l Etubbâ adını verdiği tıbbi tercüme eserinin basılması hakkında hatt-ı hümayun. (BOA, HAT, 464/22720)

بادشاه

بمذونیم
کتاب مذکور نظر فرمودم انگلشده بودند ازین شایده بوددی طبع و نشر ایندیرید

شوکو کرمانو موبانو فردانو و فیض المومنین
خواص رقیعه قاضیسی سابق شافی نادمه محمد عطا الله افندی داعیاری فن نشری و اشکال منوعه فی هادی مرات ادیان فاصیله تالیف ایروب درون اشکال اولدی
ضمیمه طبع و نشری استعداعا ایمنی اولدیگی کتاب عروض حضور روح انور مایوکانه لری قویغنی مبین تقدیم قفانه نغزیر بالاسنه شریکای صحیفه مسدود اولدوت
نظرها بودر شاهان زند اونی سوی ایبلا نأونه ایدیگی کتاب منظوم اولمشد نوزم اولدو اشکال منعم اولدی طبع اولدی تیبیه ایبیس و اقتصادت علم مزده
براز اولمش اولدو کتوبه اکرده اولدو دیو مروزیانه بودر لری وموجبه کتاب مذکوره اونی مورزار داعیاری اشکال منوعه شمیمه بعده باب عاقیه تقدیم ایمن
اولدیغنده طبع و نشری خصوصی لایحه نامه اها یوندی مدیری کج اونی قولدیغه حواله ایمن و اولدیگی طبعیانه اوسته لریه مذکور بله کتاب مذکورک اشکالی طبعده
منفنده استاد بودر ده طبعنه ماستری کتبه ایمن ایسه ده مورزار محمد عطا الله افندی داعیاری مسم طبع جید عملیده مؤلف اولدو شیمی ترجمه و معیار اولدیا
تسمیه ایروب حضورده اها یوندیغه تقدیم ایمن اولدو کتاب دخی فیه طبعه و از و طبع و نشریغه فو انگریز فها هر اولدیغنده کتبه باب عاقیه کتوبه بیکاه کتوبه
مؤکانه لریه تقدیمه ایمنی طبع و نشری خصوصی مورزار داعیاری دجا ایمن اولدو فیه تحقیقه کتاب مذکورک طبع و نشری اوبانه حصول فو انگریز مسم
وزمان معارف نسان شاهانزده نایوب مورکار و وزیرکار اولدیق آنا خیریت شعار مایوکانه لری مستمع اولدیغنی دکار اولدیغنده کتاب مذکور حضور
قیض کتوبه سهر یاد لریه تقدیم قندی مورزار داعیاریک استعداعا و جوده کتاب مذکورک دخی طبع و نشری مؤلف اولدو سنیه جویا تالیف بودر بودر
اقتضاسنک جرسه ابتاد اولدیغنی محاط علم داعیاری بودر زده مردوزان شوکو کرمانو موبانو فردانو و فیض المومنین
بادشاه حضرتیکند

HAT 464/22720

EK-5: Sâbık Havas Refiâ Kadısı Mehmed Atâullah Efendi'nin fenn-i tesrihe aid olup, tercüme ve tabını istida ettiği Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'i'l-însân namındaki kitabın takdim kılındığı hakkındaki hatt-ı hümayun. (BOA, HAT, 463/22672)

پاشا

بسم و دریم
 اقتضای موی ابراهیم تالیف ایله کلامی نظریه ایله
 براتر اوش اولور و کتوبه اکر اکر اولور

شوقلو کراتلو مایلو قره‌لو
 فواص و فیحه قاضیه سا بوتشا فی زاده محمد عطا الله اقدی داعیله
 تقدیم و نشر اولور معیار اولدیا نام کتابک مفاد اجمالی تفصیل و ایضاح مستند قره‌تشریحی حاوی بود فو صرات الودیات
 تامله ترجمه و کیم ایش اولدین کتابک عنوانی نام نامی ملوکانه واسم ساهی شاهان لریله تزییه و توشیح ایلرک با وچه یه
 کتوب عینه علیای خلوقینا هیلرینه عرصه و تقدیم ایشی استعا و دیاجه شرح کیم اولدین و جمله آثار شاه معالینشاده
 دولت علیه لرنده اولور و ونده کتاب مذکورک اشکال لوزم جمیله طبع و نشر ایشی خصوصتیه ایما ایتمکله کتاب مذکور شمول
 لما نظر عوارق افاضیه ملوکانه لری بود لو ایچید معروضه حضور فیض کخورد تاجدار بلری قدسی محاط علم عالی بلری بود لوقره امر و
 شوقلو کراتلو مایلو قره‌لو
 و فخرم اقدیم پاشا
 حضرت کبرکدر

HAT 463/22672

HAT. 0463

EK-9: Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin resmi.

EK-10: Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin mezar taşı. (Tire Müzesi, Envanter nr. 1453)

EK-11: Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tire'de bulunan anıtı.

EK-12: Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tire'de bulunan anıtı.

EK-13: Tarih-i Şânizâde'den örnek sayfa.

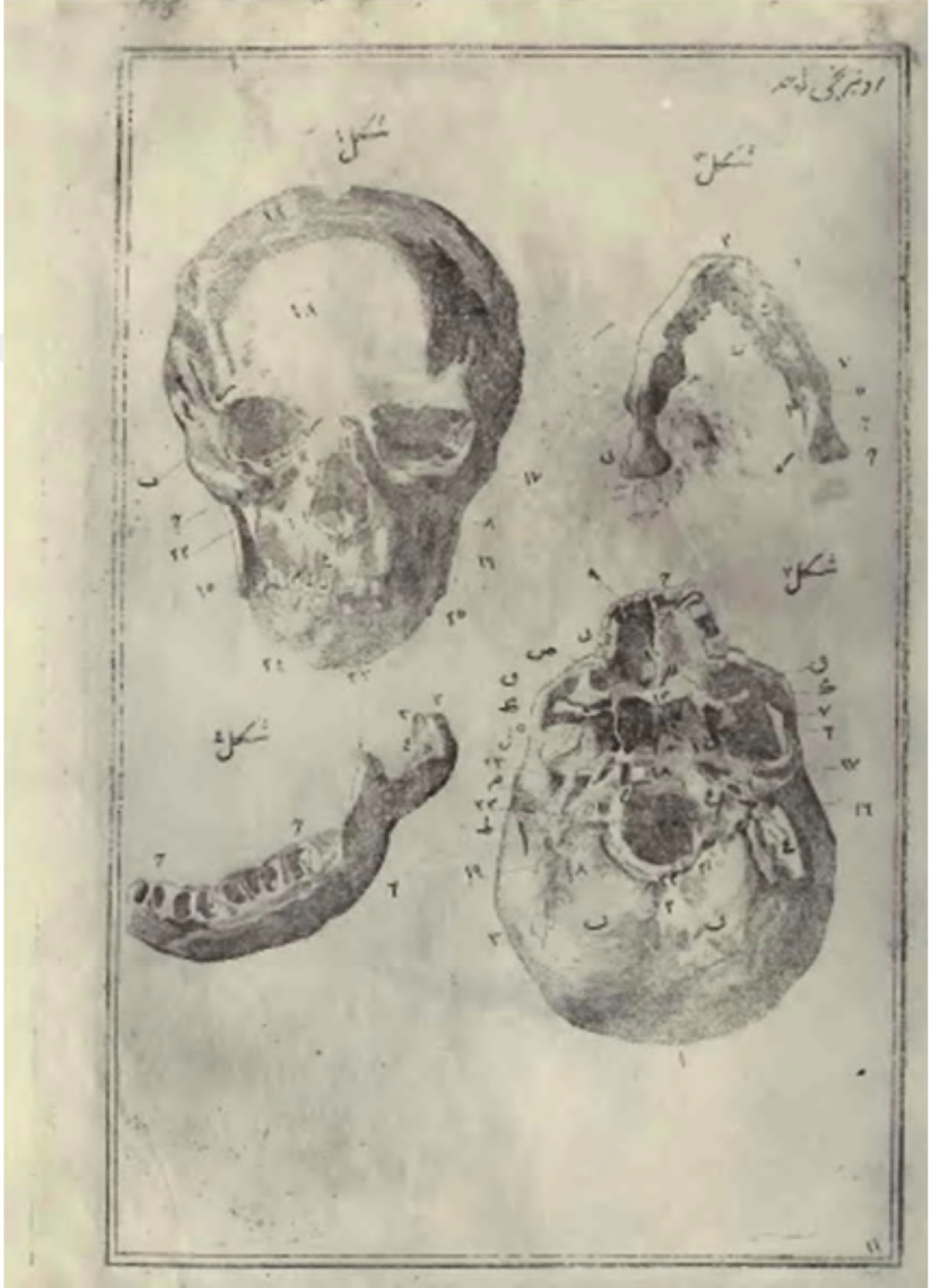
EK-14: Tarih-i Şânizâde'nin 5. Ve 6. sayfası.

EK-15: Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'i'l-însân adlı eserinden örnek sayfa.

EK-16: Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâ'il-însân* adlı eserinden örnek sayfa. (11. Levha)

OSMANLI TARİH ANLAYIŞINDA VAKANÜVİSLİK VE VAKANÜVİS ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFENDİ'NİN HAYATI

ORJİNALLİK RAPORU

% 14	% 13	% 6	%
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	www.cemvakfi.org.tr İnternet Kaynağı	% 1
2	archive.org İnternet Kaynağı	% 1
3	www.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
4	w3.beun.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
5	pt.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
6	issuu.com İnternet Kaynağı	<% 1
7	tr.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
8	es.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Dilaydan AYDIN

Doğum Tarihi ve Yeri: 08.08.1994, Kayseri

email: dilaydanaydn@gmail.com

Yazışma Adresi: Osman Kavuncu Mah. Şehit Veysel Ekşi Sok. Beyazsaray Apt. Blok
2/21 MELİKGAZİ-KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü	Devam etmekte.
Lisans	Açıköğretim Fakültesi	Devam etmekte
Lisans	E.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi	2016
Lise	İstikbal Lisesi, Kayseri	2012

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2016	Bünyan Halk Eğitim	Öğretmen

YABANCI DİL

İngilizce